

Értekezések a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből.

1. (19.)

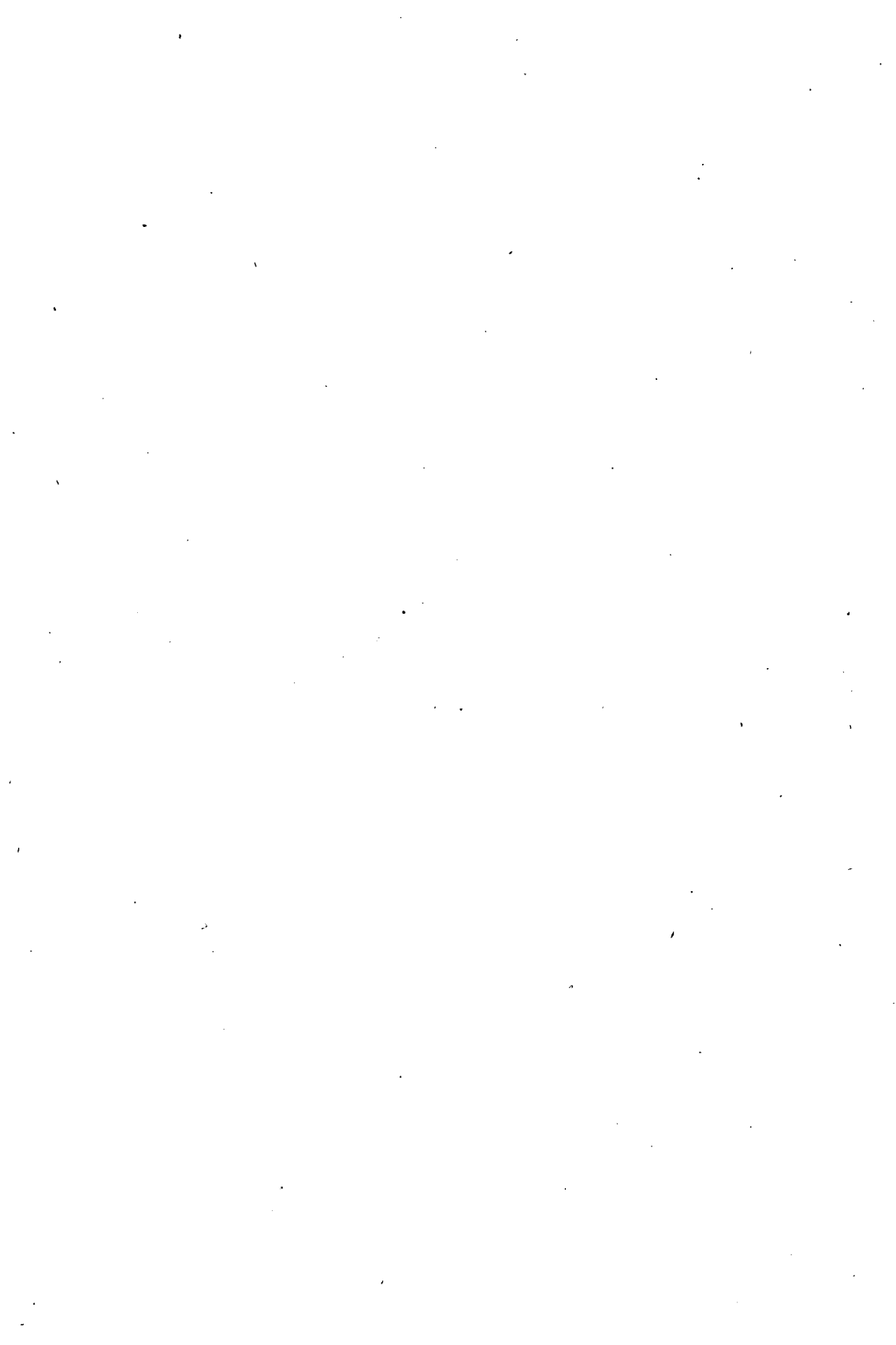
SCHMIDT EDITH ERZSÉBET

CSATÓ PÁL

(1804—1841)

S Z E G E D

1 9 4 1.

Értekezések a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből.

1. (19.)

SCHMIDT EDITH ERZSÉBET

CSATÓ PÁL

(1804–1841)

S Z E G E D

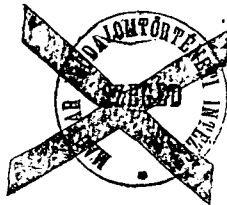
1 9 4 1.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000586231

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Magyar Tudományok Könyvtára	
Lelt. naplár	Lsz. 4033.
csop.	szám.

Bevezetés.

Csató Pál érdekes alakját az idők folyamán majdnem elfeledte irodalomtörténetünk. Toldy a megvetett emberben nem tudta méltányolni az író, későbbi irodalomtörténészeink pedig követték Toldy járt útját. A Csató és tehetsége rovására ejtett igazságtalanságokat nagy mértékben eltakarta ellenfeleinek hatalma s egyéb téren elért érdemeik. Gyula inak és P é t e r f y nek szintén Csatót elítélő szemléletébe változást csak Be ő t h y Zsolt hozott 1883-ban, ki Csatóról írt életrajzában rehabilitálni igyekezett őt. Ennek alapján nagyobb elismeréssel szólt már róla Baló József, Bayer József, Galamb Sándor és Szinnyei Ferenc századunk első negyedében s a teljes méltányosság hangjával fordult feléje újabban Farkas Gyula.

Bár Csató tíz éves irodalmi munkássága alatt nagy műveket nem alkotott, a kisebbekkel olyan tulajdonokat árult el, melyek egyedülállóak voltak korában. Két színdarabjával és hét novellájával új szint hozott a magyar irodalomba, verseivel, versfordításaival, drámafordításaival, nyelvészeti és pedagógiai munkáival, kritikáival, politikai és hírlapi cikkeivel, érdekes tárcáival pedig gazdagította s fejlesztette ezt az irodalmat és még meg nem hálált szolgálatokat tett a magyar olvasóközönségnek.

Csató Pál szerencsétlen irodalmi sorsának okát a múlt század második felének ízlésében is kereshetjük. A negyvennyolc utáni Magyarország jobban át volt még hatva Kossuth romantikus liberális eszméitől, semhogy felkutatni s méltányolni tudta volna a biedermeier szellem e finomtollú képviselőjét. A biedermeierrel érdemben csak legújabb irodalomtörténészeink foglalkoznak.

Tanulmányunk első részében kimerítő életrajzot óhajtótunk nyújtani, kitérve a tudományos- és hírlapi cikkekre is; Csató szépirodalmi munkáival pedig a második részben foglalkozunk.

Élete.

Ifjúkor.

Csató Pál a csatószegei és szentsimoni családból származik. Családja évszázadok óta élte Erdélyben, közelebről Al-Csíkszékben a kis birtokú magyar nemesi családok életét. A legrégebb adat róluk, melynek birtokában vagyunk, 1649. nov. 30.-ról való; amikor Csató István II. Rákóczi Györgytől lófőiséget nyert.¹ A nemességet a család számára István unokája Csató János újította meg, aki 1698-ban Al-Csíkszék alkirálybírája volt. 1715 aug. 29-én váltotta ki III. Károlytól címeres nemesslevelüket² a maga és felesége Chirstoph Anna, valamint gyermekeik: Ferenc, Mihály, György, András, János, István és Ilona részére. A nemességet 1717 jan. 18-án hirdették ki a szepesi országgyűlésen, majd 1726 jan. 28-án pedig a Csík-Kászon-székek közgyűlésén. Címerükön a paizs vörös mezejében magyar vitéz áll, jobb kezében levágott vérző törökfejet tartva. A paizs fölött királyi korona, azon zöld hegy, melyen törökfejet tartó kékruhás kar nyugszik.³ A foszladék jobbról aranykék, balról ezüst-vörös. A család római katolikus.

Nemkülönbön tősgyökeres magyar származását mutatja ősanóinak névsora. Az utolsó másfélszázad ismert adataiból kitérünk, hogy a Csatók csak magyar származású asszonyokat hoztak a házhoz: visontai Kovách Rózát, Beke Krisztinát, Incze Klárát, Kórodi Annát, Betegh Erzsét.

Az író édesanyjának családja, a leleszi és visontai Kováchok ismert törzse János 1656-ban III. Ferdinánd királytól nyerte címeres nemesslevelét.⁴ Csató egy Széchenyi Istvánhoz intézett levelében⁵ hivatkozik arra, hogy (valószínűleg anyai) nagyanyja Sőtér leány, »s a Sőtérek a Reviczekkel rokonok.«

A csatószegei ősi hajlékot véglegesen az író apja, Mihály hagyta el. Csató Mihály iskolái elvégzése után más sorsra vá-

¹ Kempelen Béla: Magyar Nemes Családok. Bp. 1912 — III. k. 67. l.

² Nagy Iván: Magyarország Családai. Pest. 1858. — 113—115. l.

³ Nagy, J. győri — Iván: Csató és Gelle és ezekkel rokon vérségi nemzetségek származási táblái. Kézirat a Széchenyi-könyvtárban: 1320. Fol. Hung. — Nagy Iván: I. m. Pótkötet. 177. l.

⁴ Nagy Iván: I. m. VI. kötet.

⁵ 1835. január 3.

gyott, mint amivel apái megelégedtek s »vállakozó hajlamú s daliás termetű ifjú« lévén, katonának állott be s a 18.-ik század végén az utolsó török háborút végiharcolta.⁶ Ezután kint Magyarországon kapott gazdatiszti állást a később grófságra emelt Almássy Ignác egykori alkancellár pásztói birtokán, Heves megyében, majd onnan Biharba, a sarkadi uradalomhoz került tiszttartónak. 1798-ban kötött házasságot Kovách Rozáliával, Kovách József királyi alügyigazgató és királyi tanácsos hűgával. Öt gyermekük közül négy született Sarkadon: Pál,⁷ Mihály, Krisztina és Klára. Életben csak Pál és a négy évvel fiatalabb Krisztina, későbbi Kasta Józsefné maradt. Nagyszalontán született még egy Klementina nevű leányuk, aki utóbb kiszakadt az országból.⁸

Csató Pál tehát 1804 jan. 7.-én született, Bajza Józseffel egy évben. A keresztlő miatt Gyulára kellett átvinni a fiúcskát, mivel a jobbra reformátusoktól lakott Sarkadnak katolikus anyaegyháza ekkor még nem volt. A római katolikusok templomát csak öt évvel később, 1809-ben emelték.

Csató Mihály 1810-ben megvette a nagyszalontai postamesterséget,⁹ majd öt év múlva eladta s földeket bérelt, többek között a nagyváradi káptalantól s ezentúl saját házában lakott Nagyváradon. Az apa vagyona azonban különböző okok folytán egyre fogyott, úgyhogy Csató Mihálynak komoly gondot okozott a gyermekei jövőjéről való gondoskodás. A fiúnak sem volt kedve ellenére végül az az elhatározás, hogy a papi pályára adják. Így lett a kitünően tanuló Pálból a filozófiai két kurzus után 1820 novemberében, tehát 16 éves korában egri növendékpap. Mint kiváló előmenetelű tanulót, az egri egyházmegye a pesti központi papnevelőházba küldte, s ott járta ki Csató első három theologiai évét.

Lehet, hogy tanuló éveiben ő is, mint akkor a kispapok általában irodalommal is foglalkozott. Beöthy mindenestre felveti ezt a gondolatot. Kéziratai ez időből nem maradtak fenn, bár az ő idejében már működött a pesti kispapok közt az 1814-ben alakult Magyar Társaság, melynek munkásságában részt vehetett.¹⁰ A Századunkban írja egyszer,¹¹ hogy a pesti

⁶ Beöthy Zsolt: Csató élete. — Csató Pál szépirodalmi munkái. Bp. 1883. Kiadta a Kisfaludy-Társaság.

⁷ Wurzbach: Biographisches Lexikona tévesen Nagyváradot jelöli Csató születési helyéül.

⁸ Beöthy: u. o.

⁹ Beöthy Zsolt 1883-ban még Nagy Ivántól, Csató vejétől szóbeli közlés alapján kapott adatokat használ fel.

¹⁰ Brisits Frigyes: A XIX. század első fele. (Alszegehy Zs.: A magyar irodalom története. V. k.) 1939. 58. l.

¹¹ Századunk. 1838. 68. szám. Csató: Könyvismertetés.

egyetemi papnövendékházban »akadtak köztünk magyar vers-írók is«, mint Német József, Czuczor Gergely, — önmagáról azonban természetesen nem tesz említést.

Egy útijegyzetében¹² megemlíti, hogy 1820-ban többek között Sch w a r t n e r t hallgatta Pesten, a híres statisztikust, ki az egyetemen az oklevéltan tanára volt. Ugy érezte, »szégyelte a kalkulust, melyet merő jóakarataért tanítójától kapott.« Az 1823-ban kiállított egyetemi bizonyítvány szerint társai közt első eminens volt. Éles esze, szellemi ereje, amit ellenfelei sem tudtak elvitatni tőle, szorgalommal párosulva nyilatkozott meg kezdő tanulókora óta. Ez a szorgalom nem is csökkent nála mindaddig, míg élete utolsó esztendejében a halálos kór erőt nem vett szervezetén.

A papi pályával azonban meghasonlott. Később késervesen megbánt ifjúkori kétkedések fogták el a pillanat benyomásaira amúgyis könnyen hajló lelkét. Habozás, bizonytalanság vett erőt rajta. Megérezte, hogy kiegyensúlyozott, harmonikus lelkület híján nem tudna a szent hivatásnak eleget tenni. Zaklatott gondolatait hirtelen cselekedettel akarta csillapítani és elbocsáttatását kérte a szemináriumból.

Valamivel mindig küzdő, nyugtalan lelkébe mélyebb pillantást vethetnénk és talán őt a szájalmon sokkal túlmenően megérthetnők, ha naplót vezetett volna, vagy több levele maradt volna fenn a kutató számára. Így a hitért küzdő lelki harcaira is csak egy-két hírlapi megjegyzése vet gyenge fényt. Athenacumi ellenségeinek támadására, kik a vallásban is köpönyegforgatással vádolták meg, írta kilépése után¹³ tizenöt esztendővel a *Hírnök* Szeineljében: »Volt oly idő, ezelőtt tizenhat évvel, midőn például a vallás dolgában, mint más, velem egykorú és szellemrokon ifjú, a *kétségek*, sőt egyenes és okoskodó *hitlenség* martaléka valék; de volt, hála az égnek, már ezelőtt tizenhárom évvel annyi eszem, hogy tévelygésim veszedelmeit átlátva, azokat pusztá privát felszólításra írásban visszahúztam.« Szóval három évvel később, egy megnevezetlen jóakarója tanácsára visszavonta tévedéseit. Lehetetlen ennek a léleknek az őszinteségében nem hinnünk, mikor azt látjuk, hogy pillanatnyi kételkedésében feláldozza mindazt, amit a papi pályának köszönhetett volna, a biztos, tisztos életet, s az eltöltött három szemináriumi év munkájának minden gyümölcsét, — csak hogy visszakaphassa lelki szabadságát.

Arra nézve, hogy hogyan lépett ki, ellentétes adataink vannak. Wurzbach¹⁴ és Danielik¹⁵ szerint egy szatirikus irat

¹² Útijegyzetek. 1835. július 3. Bakonybél. — Regélő.

¹³ *Hírnök*. 1838. 71. szám.

¹⁴ Wurzbach, dr. Constant v. —: *Biographisches Lexikon*. — Wien. 1858. — 49. l.

¹⁵ Danielik: *Magyar írók*. II. k. Pest. 1858. Gyurian. — 399. l.

miatt kellett elhagynia a szemináriumot. Be ő t h y ellenben úgy tudja, hogy előjárói nem szívesen eresztették, s amíg lehetett, marasztalták is. Elbocsátó levelét mindenestre csak 1828 októberében kapta meg P y r k e r László egri érsektől.

Bárhogyan lépett is ki a papi rendből, megmaradt jó katolikusnak, amit ebben az időben kevés író mondhatott el magáról. Megmutatta ezt azzal is, hogy mikor már a *Hírnök* »Magyar lapok heti szemléjét« szerkesztette, akkor még olyan felekezeti vegyes publikumnak is, minő a *Hírnöké* volt, bővebb kivonatokat adott a *Magyar Szion*, (később csak *Szion*) katolikus egyházi hírlapból. Ezt írta pl. az 1838-i 17. számba: »A *Magyar Szion* vasárnapi számában egy fontos vallási tárgy felvilágosítása kezdetik meg, t. i. »a csodáké általában«. Nem lehet nem örvendezni, a *Magyar Szion* azon szándékának, hogy hasonló cikkelyek által a keresztény hitet általában, kiváltképpen pedig a római catholica egyház hitét megerősíteni és felvilágosítani igyekszik.« A *Magyar Szion* azonban keveselte ezeket a kivonatokat és ismertetéseket, Csató így védekezett:¹⁶

»Higye el a Szion, az én orthodoxiám, melyben némileg kételkedni látszik, sokkal szigorúbb és sokkal erősebb lábon áll, mint ő véli; mert én a dogmákat nem azért hiszem, mivel meg vannak mutatva, hanem azért, mivel meg van nekem mutatva, hogy azokat hinnem kell, s így a felettöki felesleg vitatkozásoknak már e természetöknél fogvást sem lehetek barátjok. Csillagok azok nekem, melyek irányul vannak, hogy az élet és okoskodás tengerén messze ne tévedjünk, s lelkünök hozzájuk fel-felmelegedjék.«

Szemináriumi éveiből csak egy levele ismeretes, H o r v á t h Istvánhoz,¹⁷ 1825 március 22.-i keltezéssel. Ebben Csató Márton kutatásai, Sz i r m a y és P r a y alapján valószínűleg H o r v á t h István kérdésére leírja,¹⁸ amit a régi ugocsai Csató családról tud.

1823-ban tehát levetette a papi reverendát, s miután belátta, hogy atyjára többé anyagilag nem támaszkodhat, bensőbb hivatás nélkül 1824—26 jogot hallgatott, de később sohasem tett kísérletet, hogy magának jogi pályán állást szerezzen.

1826-tól előkelő házakban nevelősködött. Pesten. Bécsben és Grácban. Két évig gróf B a t t h y á n y Kristófnak Károiy nevű fia mellett, azután egy évig Bécsben C h e r n e l Ferenc udvari ágens házánál, majd a maecenáskodó D ö b r e n t e i

¹⁶ *Hírnök*. 1838. 57. szám.

¹⁷ A Széchenyi-könyvtár Irodalmi Levelestárában.

¹⁸ Megírja, hogy »Szirmay a Csatókat, mint igen régi familiát, legelőször Ugocsába teszi le s innen a magyarországi Csatókat az erdélyiektől (csatószegek, szentsimoniak, csikdelneiek) lehozni nem lehet, kiket Erdélybe 1600-nál feljebb hitelesen alig vihetni.«

Gábor ajánlátára gróf Ná k ó Sándoréknál. A csupán 1813. II. 26-án grófságra emelt Ná k ó val nehezen tudott kijönni. Mint Dö b r e n t e i n e k írja Bécsből,¹⁹ a háznál gyöngédebb, józonnabb lelkű embernek nem lehet maradni. »A gróf a legkiállhatatlanabb ember a világon. Ész nélkül okoskodik a nevelés ügyében. Dölyfös és goromba.« Pedig e miatt az állás miatt Nagyváradon, mint írja »az Akadémiánál egy szép reményű concursust s még egy Lenkey úrral köthetett hat évre szóló contractust« szalajtott el. — Később, 1834 derekán még egyszer nevelősködött a Bohus-családnál Világoson.

Grácból írt 1827 aug. 5-én V ö r ö s m a r t y h o z egy levelet,²⁰ melyben barátja tartózkodási helye felől érdeklődik. Hogy hol és mikor szövődött ez a barátság, arra nézve nem állanak rendelkezésünkre adatok, de hogy régi keletű, azt bizonyítja Csató 1834 Mihály-napkor írt levele. ... »tisztelem és szeretem Kegyedet, mint 1820-ban s 1826-ban tiszteltem és szerettem, s felette tudnám sajnálni, ha Barátom ezen érzeim mélységében s őszinteségében legkevesebbé is kételkednék, vagy azokat hasonló őszinteségű jóakarattal nem viszonzná.«²¹

Mint nevelő, bent élt mindenütt a család körében s olykor a háziúr levelezésében is segített. (1830. nov. 12-én pl. gróf Ná k ó Sándor nevében intéz kérdéseket H o r v á t h I s t v á n h o z.²²)

Ezek az előkelő körök, melyekbe ilyenmódon jutott, teljesen átalakították. Önképzését folytatta, megtanult németül, olaszul, franciául, s mint írja,²³ Pesten hat hétig született angoltól, Lidwel úrtól vett angol leckéket. Rengeteget olvasott s művelte magát. Elsajátította a választékos, síma modorts kitünő társalgó vált belőle, amiben kellemes, kissé halk hangja is segítette. Bármely tárgyhöz könnyvedén és szellemesen szólt hozzá.²⁴ Pártfogói, jóakarói is mindig akadtak ezekben a körökben.

Izléssel, csinosan öltözködött. Arcát símára borotválta, dús haját és bajuszát gondosan ápolta. Sokat adott a kellemes külsőre. Ha kézírását megfigyeljük, az éppen olyan kellemes. Nem ideges kézzel ír, hanem kiegyensúlyozottan, egyenes sorokban. keskeny, finom, hosszúkás betűtípussal.

Nemesak olvasott sokat, hanem lassankint elkezdett írni is. Nem fejlődött gyorsan. Már huszonöt éves volt, amikor első irodalmi zsengeit, — egy mesét és egy idillt, — 1829-ben be-

¹⁹ 1831, jan. 26-án. A M. Tud. Akadémia Lev. 4r. 55.

²⁰ Idézi Gyulai: Vörösmarty életrajza. 1890. Franklin. — 110. l.

²¹ Nagyvárad. 1834. szept. 29. — Czapáry: V. Emlékalbum. 326. l.

²² Széchenyi-könyvtár. Irodalmi Levelestár. A kérdések a Ná k ó család származásával kapcsolatosan érdekelték a gróft.

²³ Hírnök. 1838. 103. szám.

²⁴ Ez később tárcaírói munkásságának is jellemző vonása.

küldte Horváth Istvánnak a *Koszorú* számára.²⁵ (Szépliteraturai ajándék a Tudományos Gyűjteményhez.)

Ugyancsak ebben az évben fordított, nálunk először Bérranger-től »dalicákat«, ahogyan ő nevezte. Ezek a *Koszorú*-ban meg is jelentek Szent Simoni álnéven. Egy jeles irodalomtörténészünk »jellemzőnek« találja ezt a nevet és Saint Simonnal, valamint az újabb idők szellemi áramlataival hozza kapcsolatba,²⁶ holott e névválasztásra kétségtelenül a predikátuma ösztönözte Csatót.²⁷

1829. okt. 3-án jelent meg Bäuerle *Theaterzeitung*-jában Bécsben egy hosszabb alkalmi verse magyar nyelven I. Ferenc császár névnapjára. Erre a versre később hivatkozott is, midőn a *Magyar Kurír* folytatásáért pályázott. Kérvényéből tudjuk, hogy ugyanezen a napon hagyta el Bécsét.

1830-ban Pesten feltűnést keltett első tanulmányával, mely mint neveléstani dolgozat, akkori foglalkozásával szorosabb kapcsolatban állott. A *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg levélformában: *Az elementáris Oktatásnak nevelésbeli principiumjai* címen.²⁸ Ez a dolgozat az 1837-re kiadott akadémiai jelentés szerint²⁹ csak vázlata volt »Az egész elementáris oktatásnak«, egy nagyobb kéziratban megkezdett munkának. Bizonyítja ezt egy levele is (1831 jan. 6-án) Döbrentei Gáborhoz.³⁰ Azt írja a levélben, hogy az elementáris oktatástárgyak kidolgozását folytatja s amint egy kinyomtatásra méltó rész meglesz, azt elküldi Döbrentének, »Pali és Minka Szerzőjének. Jóltevőmnek. Buzdítómnak.« Halála után az iratai közt nem találták a tervezett munkát. Schedel szerint ezzel egyébközbejött foglalatosságai mellett nem készülhetett el.

Munkájában az elemi könyvek fontosságáról beszél, majd bírálatot mond a hazai első nevelésről, mely e korban általában fogva rossz. Nem tanítják azt, ami hasznos lenne a gyermek számára. Emiatt sok szülő otthon taníttatja gyermekét; az otthoni nevelők pedig mindenütt okoskodnak a koravén gyermekkel. Nem veszik tekintetbe a nevelés minden szempontját, pedig »valamint az ész az egész embernek, úgy a tanítás a nevelésnek egyik része.« A nevelés határozza meg, mit és miképpen kell a gyermeknek általában legelső korában tanulnia. A leggondosabb német pedagógusoktól nálunk Szilasy minden jót átvett. Azt kell tanítani, amit a tanítvány felfoghat, —

²⁵ Horváth István könyvtárából a Széchenyi-könyvtárban. 725./Qu Hung.

²⁶ Farkas Gyula: A »Fiatall Magyarországnak kora. Bp. 1932. — 260 l.

²⁷ Mint említettük, a csatószegei és szentsimoni Csató-család leszármazottja volt.

²⁸ Tudományos Gyűjtemény. 1830. I.

²⁹ A Magy. Tudós Társaság Évkönyvei. VI.

³⁰ M. Tud. Akadémia. Lev. 4r. 55.

mondja Csató s úgy, hogy a tanítvány esze mindig az ész eredeti törvényessége szerint foglalatoskodtassék. Először csak érzéki ideákat kell vele közölni, mert csak a szemlélő- és emlékezőtehetsége van meg. Nem szabad sietni a tanítással. A gyermeknek ebben a korban még egy kötelessége van: az engedelem. Tapasztalatai alapján leszúri azt az igazságot, hogy a gyermek könnyen, öröme- és sikerrel tanul, s minden gyermek tanul.

Munkájában idézi Montbel, Guernon de Ronville, Goethe, Szilasy, Graser pedagógiai műveit.

Dolgozata végén említést tesz készülő tankönyvről, amelyben az első fejezetnek a címe az lett volna: »Mire kell a gyermeket kilenc-tíz esztendő-ig tanítani?«

Csató egészséges nevelői elveket vallott, legalább is erre enged következtetni egy-két megjegyzése. Egy levelében pl. arra kérte Fáy-t, hogy Guszti fiát ne terhelje túl »a lélekerők szerfeletti munkásságával.« *Magyar és német beszélgetés*-ciben egy anya mondja el a házitanítónak Csató nézeteit. Itt az anya tiltakozik a memoriter ellen, mert azt szeretné, ha a fia értené, amit olvas, s ha a tanító séta, játék közben irányítaná a gyermek tudásvágyát különböző tárgyakra. — A leánygyermeknek inkább nevelését, semmint tanítását javallta s e célból iskolák helyett *intézetek* létesítését óhajtotta volna Magyarországon elérni.³¹

1850 utolsó heteiben kerülhetett vissza Bácsbe Döbren-tei közbenjárása folytán az említett Nákö-családhoz; itt azonban nem bírta türelemmel és már januárban írta, hogy húsvétkor otthagyja a helyet. Ujból kéri Döbren-teit, hogy nézzen neki más állást és támogassa, mert »ezzel egy háládatos embert s egyszersmind a magyar pedagógiai literatúrát veszi pártfogásába.«

Pedagógiai dolgozata, mely tudományos igyekezetet tanúsított s kellemes, könnyű stílussal párosult, az akkori viszonyoknak megfelelően megnyitotta előtte az Akadémia kapuit. 1831 március 4-én gróf Teleki József akadémiai írnokká nevezte ki, majd egy év múlva, 1832 március 9-én levelező taggá választották. Ezt a kitüntetést mintegy előlegként kapta, s nagy gondja volt rá, hogy erre magát munkásságával érdemessé is tegye.

Az Akadémia 1831-ben nyelvészeti pályázatot hirdetett. Ez dologra ösztönözte Csatót, cikket írt *A magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzőkről* s ezzel 1833-ban Nagy Jánost megelőzve jutalmat is nyert. Munkája 1834-ben jelent meg a nyelvtudományi *Pályamunkák* első kötetében. Ha tárgyának tudományos elméletét nem is vitte benne tovább, szorgalmas gondnal szedte rendbe, amit talált, főleg Kalmár György

³¹ Hírnök. 1838. 53. sz.

és Révai fejtegetéseihez fűzve a maga mondanivalóját. Tanulmányához Révai, Kalmár, Sajnovics, Beregszászi, Gyarmathy, Nagy János, Kiss Sándor és Rudbeck munkáit használta forrásul. Gondolatmenete igen logikus. Rámutat, hogy a nyelv bővülésének három főforrása lehet: 1. a nyelvbeli gyökszavak, 2. nyelvbeli képzett szavak s 3. az idegen kölcsönszavak. A nyelv »gazdagságát, báját« a ragok adják meg. A nyelvrokonság-kutatás szempontjából azonban nem annyira a későbbi fejlődésű ragok, képzők irányadók, mint inkább az *egyenlő jelentésű* tiszta *gyökszavak*. Éppen ezért kívánatos lenne nálunk a keleti nyelvek tudományának alapos, kiterjedt művelése. Képet ad a magyar nyelvészekről s forrásaikról és hirdeti a nyelvemlékek kiadásának szükséges voltát. Ezután főleg addigi filológusok nyomán a ragokat és képzőket mutatja ki. A ragokat két nagy csoportra osztja: 1. névragok és 2. igeragok. A szóképzőket: 1. név-, 2. ige- és 3. mellékszóképzőkre. 46 ragot és 165 képzőt tárgyal. A ragokra nézve igyekezett teljesen kimerítő összefoglalást adni, viszont, amit a képzőkről mond, az gyengébb. Láthatólag kevesebb munka fekszik benne. Hivatalos bírálója kiemeli, hogy:

»Az egész értekezés józanul s éles ítéllettel, értelmesen, nagy nyelvtudománnyal van írva. Hibás tanítást nem foglalván magában, nagyon is óvakodó szöfejtegetései miatt azért is ajánlatos, hogy a philológiai tulságokra igen hajlandó sokaságoknak például s tanulságul legyen. Grammatikusaival továbbá, hol velők nem egyezik is, kímélve bírálik, s ha vannak bár saját különösségei, efféle darabos úton olyanok el nem kerülhetők.«

Csató lelkes nyelvújító volt. »Én igen jól értem az úgynevezett nyelvújítás szükségét, — mondta 1834-ben,³² — egy nyelv sem születik azon bőséggel és szépségekkel, melyek csak a későbbi fejlődésnek s művelésnek lehetnek gyümölcsei.« A nyelvtani helyesség és a stilisztikai szépség egyforma jelentőséggel bírtak előtte.³³

1837-ben két nagyobb részletet fordított az Athenaeumba Eichhoff: *Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde...* stb. c. munkájának első részéből. Ebben Eichhoff a nyelvek alakulását s külön csoportokra való elágazását tárgyalja.³⁴

Az 1831 és 34 között megjelenő *Közhasznú Esmeretek Tára* munkatársai között is ott találjuk. Érdekes ismertetései rendszerint —t— jegy alatt, ritkábban saját nevével jelentek meg. A *Közhasznú Esmeretek Táránál* aránylag jó fizetést kaptak

³² Magyar-német beszélgetések.

³³ Hírnök. 1838. 19. sz. Fogarasi Jánosnak a szórendről megjelent cikkére.

³⁴ Ath. 1837. I. 377. l. — II. 241. l.

az írók, ívenként 50 forintot. Bajza szerint a 30-as években írónak lenni már nem is hazafiúi áldozat, hiszen meg lehet élni belőle.

Elhagyva nevelői állásait, teljesen az írói pálya felé fordult. Műveltsége, nyelvtudása, szellemes társalgása és könnyű fellépése folytán szívesen fogadták s csakhamar az Auróra-kör külső tagjai közé számították, Jakab Istvánval, Czuczorral, Fábian Gáborral, Kovács Pállal együtt. A nagy irodalmi triászból Vörösmarty mellett különösen Toldy fogadta szívesen. Bajza kezdettől fogva bizalmatlan volt vele szemben.

1832-ben a szerdán és szombatonként megjelenő *Jelenkor* szerkesztőségi segédje lett s mint ilyen dolgozott 1833 végéig. A *Jelenkort* Kisfaludy közbejött halála miatt Helmecczy szerkesztette. Ez a Széchenyi sugallta politikai lap a mérsékelt liberális haladásnak a híve volt. Melléklapját, a *Társalkodót* félévig Bajza szerkesztette.

A *Jelenkor* első — névtelen — vezércikkét Csató írta,³⁵ 1832. jan. 4-én.³⁶ »Az alkotmányos haladást köszönti benne, — mondja Beöthy — s int a meggondolatlan rohanás veszélyeitől Széchenyi programjának, a *Hitelnek* és *Világnak* főelveit szorítja bele.« A világgal és korával megelégedett ember tollával írja itt Csató: »Én azon könnyű vétű embereknek vagyok egyike, kik inkább szeretik munkásan és haladva élni a jelent, mint vesztet magasztalni egyedül a régit, vagy valamely lehető jobb után ábrándozólag, a meglevő jót veszélyeztetve nyugtalanzkodni.« A jelen szép. »Az önkény szűnik, a világ nagy része szabadon lehel.« Egyes emberek éppúgy érzik emberi méltóságukat, mintahogy nemzetek nemesen, önként fognak fejedelmeikkel kezét. Európa főbb hatalmasságait egyazon gondolat vezérli; a *békesség kívül és belül*. Magyarország is a nyelv országlása s törvényei újraszületésének hajnalán áll, — sok nagy remény elé megy.

Két esztendőn keresztül még számos, azonban meg nem jelölt cikket írt a *Jelenkorba*.

Nemcsak a *Jelenkornak*, hanem a *Társalkodónak* is dolgozott. 1833-ban nagyobb cikke jelent meg az utóbbiban, »*Értekezés a vaudevilléről*« s két eredeti vaudeville. Ebben ismerteti a francia játékszín e legfrisebb műfaját, mely akkor lelkesítette fel Párizst. A magyar színmű fejlődésére is jótékony hatást remélt ettől a tréfás, víg, könnyű műfajtól. *Tolvaj* c. egyfelvonásos színművével megpróbálta később nálunk is meghonosítani.

1834-ben adta ki ifjabb Kilián György Csató két hasznos munkáját. Az elsőhöz nem tudunk hozzászólni, mert hosz-

³⁵ Magyar Tudós Társaság Névkönyve 1842-re 74. l. Idézi Beöthy.

³⁶ Szinnyei: Magyar Írókban tévesen 1834.

szas keresés után sem találtunk belőle egyetlen példányt sem, — ez a *C. P.* jegy alatt a gyermekek számára irt *Der kleine Ungar, oder Sammlung der zum Sprechen nöthigsten Wörter und Redensarten, nebst leichten Gesprächen für das geschäftliche Leben.* Ife után. Pest. 16 r. Második kiadást ugyanott ért meg 1845-ben.

Tisztán gyakorlati célokat szolgált a strassburgi könyv-árus, *Levrault* után készített *Magyar és német beszélgetések.*³⁷ melyet *Toldy* a »a könnyed és síma társalgási nyelv legjobb magyar példányának« mond.³⁸ Előszavában rámutat arra, hogy a *társalkodás* nyelvvel kell minden nyelvtanulást kezdeni, az olvasó is mulattatva fog megismerkedni a szólásmódokkal és »szokottabb műszavakkal.« Természetesen az előszó is kétnyelvű, magyar és német, de csak a magyar nyelvűben találjuk azon óhajának kifejezését:

»Bár a könyv honunkban is megtalálja publicumát. Jele lenne ez előszó annak, hogy nyelvünk, mint társalkodás nyelve is közösebbé, divatosabbá kezd lenni a hazában, azaz, hogy mindinkább nemzetisedünk, erősödünk; s másodszer talán annak is, hogy a fordító itt nem tévesztette el egészen a magyar társalkodási nyelv szellemét.«

A rendkívül érdekes társalgási leckék szövegét *Levrault* francia és német beszélgetéseiből vette át, csak ahol magyar-ról németre fordítandó szövegre volt szüksége, ott használta fel *Kisfaludy* Károly *Tollagi Jónásának* első 9 levelét.³⁹

Munkájával további céljai voltak. Első alakjában inkább csak próbául szánta, mely ha beválik, »másodszeri kiadása a jelennek hibáiból s hiányaibul mennyire csak lehet kitisztultan s rövid grammatikával, vagy egy kised gyökszótárral bővülten jelenjen meg.«⁴⁰ A második kiadásra azonban nem került sor.

Miután a *Jelenkor* gyengén fizetett, otthagya ezt az amúgy sem végleges állást. *Orosz József* *Fillértárának* a mintájára *Batkatárt* szándékozott megindítani, amit szintén ifjabb *Kilián György* adott volna ki. *Csató* és *Kilián* meg is egyeztek egymással szóban, mert bár *Csató* írott alkut sürgetett, *Kilián* azt nem adta meg.⁴¹ Miután szóalkuba is belement, *Csató* hozzáfogott a munkához, bár még nem érkezett meg az engedély. 1834 március 18-án felvett 50 forintot az első hónapra és ezért a tervet és hirdetővényeket megkészítette, át-

³⁷ Megtalálható a M. Tud. Akadémia könyvtárában. M. Nyelv. O./276.

³⁸ Id. *Beöthy.* i. m.

³⁹ 283. l.

⁴⁰ Előszó.

⁴¹ V. ö. *Csató* levele *Fáy* Andrásához 1834. okt. 3. A Széchenyi-kvt. Irod. Levelestárában.

adta s »az addig kijött mindenféle Magazinekból« a használandó cikkelyeket kijegyezte. Április 18-án Kiliánnak újabb 50 forintot kellett volna fizetnie, de nem tette, mert hátha nem jön meg az engedély? Ekkor Csató számolásában megcsalozva és semmi bizonyos jövőre nem támaszkodhatva, a legszükségesebbekről kellett gondoskodjék. Április végén elhagyta Pestet, hogy ismét »házat s növendékeket« lásson, ezúttal Aradon Bohuséknál. Shelyesen cselekedett így, mert ha az engedély nem jött volna meg, négy héttel később, amint maga is írja, kölcsönpénzzel terhelve ugyanazt kellett volna tennie, amit így adósság nélkül könnyebb lekiismerettel tett. Három hét múlva megjött Kilián engedélye, ekkor azonban Csató már le volt kötve másutt. Kilián az engedély vétele után hívta volna már Csatót, de ő megírta neki, hogy szeptemberig semmi *batkatári* munkát nem vállalhat. Bajza a szólt Csató érdekében, de Kiliánnak sürgős volt a kiadás, mert a kassai Wigand⁴² is hasonló folyóíratra várt minden órában engedélyt Bécsből. Úgyes és alkalmas szerkesztő nélkül maradva, Kiliánnak végül is elment a kedve a *Batkatár* kiadásától, hiába vélekedett úgy Bajza, hogy »mi történik azonban valósággal, nem tudom, mert Kilián szándékai, mint a kegyedéi is (engedjen meg nekem e nem finom complimentért) igen változandók...«⁴³

Meghiúsulván a *Batkatár* terve, Kilián visszakövetelte a felvett 50 forintot. A pör folytán 1836 nov. 12-én hivatalosan szólította fel fizetésre Csatót Zlinszky János főszolgabíró.⁴⁴ Csató Bajzát és Schedelt hívta tanúnak, hogy ő az 50 forintért az első hónapban dolgozott is és megcsinálta a tervet. Hosszadalmas per és veszekedés támadt ebből. Az utolsó adatunk szerint Bellágh Antal esküdt és Zlinszky főszolgabíró ítéletére a felperes, miután a szóbeli megegyezések nem voltak kivizsgálhatók, »a törvény rendszerinti útjára utasítottatott.«

1834 nyarán tehát Világosan találjuk Csatót Bohus Jánoséknál. Bár pusztán a kenyér miatt vállalta ezt az állást, itt nem érezte magát rosszul. Levelezés útján fenntartotta az érintkezést a pestiekkal. Kissé hűvösen barátságos hangú leveleket kapott pl. Bajzától. (Az Irod. Közl.-ben kiad egyet dr. Bajza József⁴⁵, amelyben érdekes közlések vannak az Auróra-pörrel kapcsolatosan). Sürgeti Bajza az *Auróra*nak szánt

⁴² Wigand Ottó német származású könyvkereskedő volt, előbb Kassán, majd Pesten, utóbb visszaköltözött Lipcsébe. 1831-től ő adta ki a Közhazsnú Esmeretek Tárát.

⁴³ Bajza levele Csatóhoz. 1834. jún. 2. A Széchenyi Kvt. Irod. Levlestárában. Kiadva: Irod. Közl. 1909. 246. l.

⁴⁴ Széchenyi-könyvtár, Fol. Hung./1336.

⁴⁵ 1909. Bajza egy ismeretlen levele Csatóhoz, Pest. 1834, június.

novella kéziratát és az Akadémia rendes tagjául hívja Pestre, miután Csató levélben reverzálist adott, hogy minden felmerülő kérdésben lehetőség szerint Bajzáékkal fog tartani.

Összejöhetett Fábrián Gáborral, aki 1826-tól a Bohusféle világosvári uradalom ügyésze volt, és találkozott Ferenczy Istvánnal, a szobrásszal, kivel »Világos düledékein« sokat emlegették együtt Fáy Andrásék szeretett házat.⁴⁶ Ferenczyt már 1830-ban ismerte, amikor július 21-én Vörösmarty jó barátságban volt Ferenczyvel. Az 1834. év nagy részét utazgatással töltötték együtt, az 1838.-i pesti árvíz idején pedig Ferenczy minden nap meglátogatta Vörösmartyt, ki akkor Fáy András házában lakott.⁴⁸ Csató nem melegegett össze a művésszel és nem mutatott akkora érdeklődést iránta, mint Vörösmarty köre általában, bár első és egyetlen szobrászunknak nevezi.⁴⁹ Nagyvárad útirajzában megemlíti a Rhédey-kertben emelt sírkápolnát, melyhez »becsületes kaputja« mellett is csak nehezen engedték be,⁵⁰ s melyről Vörösmarty azt írja, hogy »igen szép és díszesen áll a Rhédey-kertben, minden rendű számos nézői voltak.«⁵¹ Csató nem egyszer hallotta Ferenczyt a szíves fogadtatással dicsekedni, melyet a felállításkor Várad nemeseitől tapasztalt. Ez nem mindig tetszett neki.⁵² Az esztergomi domban erőltetettnek találta a Ferenczy-féle Szent István mártír-szobrot.⁵³ Csató Ferenczyvel kapcsolatban ír a művészek nehéz helyzetéről. Négy évvel később a Honi szobrászati egyesülettel,⁵⁴ melyet akkor szándékoztak létesíteni és Ferenczy tervezett közhelyeken felállítandó emlékműveivel kapcsolatban írta: »Adja az ég, hogy a tervezett emlékek a *művészet* tekintetében is megfeleljenek a nemzet méltóságának s a vállalkozó egyesület magas és megtisztult ízlésének.« Ugyanitt elismeri, hogy Ferenczy műtermének munkával való ellátása s az általa feltalált márványbánya folytonos használatása megérdemlik az országos pártoltatást.

A nyáron tanítványai, kiket nagyon szeretett, skarlátba estek, betegségük ideje alatt Csató ellátogatott a szüleikhez Nagyváradra, ázzal a szándékkal, hogy novemberre visszatér

⁴⁶ Csató levele Fáy Andrásához. 1834. okt. 3.

⁴⁷ Csató levele Vörösmartyhoz, 1830. júl. 20. — Vörösmarty Emlékalbuma, 326. l.

⁴⁸ Vörösmarty—Fáy Andrásához. 1838. IV. l. — I. m. 332. l.

⁴⁹ Hírnök. 1839. 80. sz.

⁵⁰ Rajzolatok. 1838. 1. sz.

⁵¹ Vörösmarty. Fáy Andrásához. Vörösmarty Emlékalbuma. 332. l.

⁵² Rajzolatok. 1835. 1. sz.

⁵³ Útjegyzetek. Regélő. 1835. 65. sz.

⁵⁴ Hírnök. 1839. 102. sz.

Világosra. Az egyik kis Bohus-gyermek azonban meghalt s így Csató ismét állás nélkül maradt.

Nagyváradra érkezve körülnézett a városban s a pesti és bécsi élethez szokott ember szomorúságával tapasztalta, hogy itt még egyetlen színház, könyvtár, képtár sincs, sőt a bihari kaszinó is haldoklik.⁵⁵

Körülbelül két hónapig tartózkodott Nagyváradon családja körében. Október 3-án írta innen Fáy Andrásnak, hogy szereti Pestet, mint stúdiumai és pályája középpontját, de addig nem lakhat ott, míg szerény szükségait biztosan és »állandólag fedező« foglalatosságra nem támaszkodhat. Ez volt az ok később is, ami Pest elhagyására kényszerítette. Egyelőre azonban, úgy látszik, sikerült megélhetést szereznie. Novemberben már Pesten találjuk.

Pesti évek.

Elénk munkába kezd. Az Akadémia színügyi bizottságában dolgozik, Bajzával, Desseffy Aurél gróffal, Döbrentei Gáborral, Fáy Andrással, Jakab Istvánnal, Mátyray Gáborral, Tessedik Ferenczel és Vörösmartyyal együtt. Ez a bizottság már 1833 nov. 27.-én kezdte működését és kéthetenként tartotta üléseit. Anyagi előnyökkel nem járt ugyan, de az Akadémia páholyt bérelt a bizottságnak a budai színházban s így figyelemmel kísérhettek minden előadást. Nemcsak műsorellátásról, hanem a játszott darabok nyelvének javításáról is gondoskodtak,⁵⁶ darabokat fordítottak és bíráltak. Költségeikre évi 500 forintot szavazott meg az Akadémia. Csató két év alatt öt drámafordítást adott be. A játékszínről írt cikkében⁵⁷ szorgalmazza, hogy a budai színpadot látogassák a pesti emberek is. Vegyenek részvényeket. A tehetősebb hazafiak nemcsak multságért, hanem magasabb célokért is áldozzanak. Csátónak a drámabíró bizottság jelentékeny hasznát vette nyelvismeretei, a külföld irodalmában való jártassága, jó stílusa és szorgalma folytán is. Jakab István után jegyzőnek is megválasztották 1836 december 26-án.

A *Kritikai Lapokban* az *Akadémia Külföldi Játékszínét* kísérte figyelemmel. Kis János (Goethe: Iphigenia), Árvay Gergely (Molière: Nők iskolája) és Császár Ferenc (Nota: Nőtelen philosophus) fordításaival foglalkozik. Bírálta Gáthy Jánosnak Schiller: Turandot fordítását is. Bírálatában kiemelte, hogy a fordítónak a kisebb részek visszaadásánál is hűnek és korrektnek kell lennie, azonkívül lehetőleg meg kell

⁵⁵ Rajzolatok. 1835. 1—2. sz.

⁵⁶ V. ö. Pukánszky Kádár Jolán: A drámabíró bizottság. Irod. Közl. 1939. 8. 1.

⁵⁷ Rajzolatok. 1835. 113. l.

maradni a tónus és beszédnem nemességében. Bajzával ellentétben jó véleménnyel volt Szenvey Schiller-fordításairól.

Beóthy szerint Csató ezidőtájt Szenvey Józseffel állott legszorosabb barátságban, a nélkül azonban, hogy barátjának irodalmi tekintetben valami hatása lett volna rá.

A *Kritikai Lapok* VI. kötetében Stancsics Mihály: *Kritikai Értekezések különös tekintettel a Magy. Tud. Társ. munkálatira* c. ellen-kritikai lapját bírálta meg, igen szellemesen és logikusan fejezvé ki »megbotránkozását Stancsics tökéletlenkedésein.«

Kigúnyolta Stancsicsnak a nemzeti játékszínről vallott zűrzavaros eszméit, megvédte Bajzát az álnevűségről folytatott vitában és felelt Stancsics észrevételeire a M. T. T. helyesírásával kapcsolatban.

Leckéje használt, mert Stancsics kiadott ugyan még egy kötetet a *Kritikai Értekezetekből*, de abban már nem bántotta Bajzákat.⁵⁸

Szó volt róla, hogy Csatót az Akadémia rendes tagjául is megválasztják. Ez a választás azonban egy sajnálatos véletlen következtében elmaradt. Csató később kissé szubjektíven adta elő a dolgot:

»1834-nek őszében egy délutáni académiái ülés után én s a nevezettek (a triumvirátus: Bajza, Schedel, Vörösmarty) hazakísértük tek. F-y András tag és táblabíró urat. »Nem tetszik feljönni?« kérd engemet a kapunál a táblabíró és háziúr. »Köszönöm; úgy látom rólam lesz szó — ez vala válaszom. Másnap reggeli 10 órakor egy félívet látok az académiá teremében felfüggesztve, melven én, Csató Fál, nyolc hosszú pontban kifejtett érdemeimnél fogva az académiá helybeli rendes tagjának ajánltatom a philosophiai osztályban és ki által? Dr. Schedel Ferenc által, saját kezével és aláírásával. Én bennem pirúlt a lélek, mert gondolám magamban, te fogsz-e egy Schelling s egy Cousin helyén ülni? te fogsz-e egy Aristoteles, egy Kant, egy Fichte, egy Hegel feleit ítéletet mondani? Neked ezeket mielőtt tanítanál, tanulnod kellene! Azonban az ív körüljár s végre Szemerének, ki mellett ültem éppen. kezébe kerül. Ez, miután a többi ajánlókhoz nevét aláírta, a porzó helyett a tintát ragadja meg s vele az ívet legnagyobb zavarodására előnti. Én kacagtam, úgy annyira, hogy ha egy ablak vala közel, azt bizonyosan betörém; mert erőt érzettem magamban az académiá (értem, a rendes tagság) ajtaját idővel munkával kezemben megnyitnom, s mert e nézetemhez képest, éppen nem bántam, ha a dologból czúttal semmi se lesz. És úgy

⁵⁸ V. ö. Szücsi: Bajza József. 149. l.

történt. Prof. Szilasy Szombathelyről helybelivé áttétette magát s az új választás akkorban elmaradt.

A köztudatban egy ideig azonban úgy szerepelt, mint rendes tag és Guzmics is szeptemberben mint »most választott rendes tagról« íróla.⁵⁹

Ebben az évben jelent meg első novellája az *Aurórában*, *Egy nap Szliácson*, valamint dec. 16-án adta be a játékszíni bizottság elnökének Eugene Scribe: *Örökké* c. kétfelvonásos vígjátékát. Lefordította ezenkívül Deinhardstein: *Garrick in Bristol*-ját és egy *Die Waldburg*-című egyfelvonásos vígjátékot.

A következő esztendőnek (1835) első negyedében a *Rajzolatok* segédszerkesztője lett Munkácsy mellett. Baló József szerint⁶⁰ életének ez a lelki fordulópontja, mert az amúgyis elkeseredett író itt a Bajza-ellenes körben szívtá magába a Bajza-ellenes gyűlöletet. A *Rajzolatoknál* azonban mindössze negyedévig volt Csató s akkor Munkácsyval összezördült, viszont még csak ezután szerkeszti a *Tudománytárt* és ír az *Athenaumba*, valószínűbb tehát, hogy Bajza ellen csak három év múlva keseredik el, amikor semmi sem sikerül neki, kénytelen vidékre költözködni, s úgy érzi, hogy ennek Bajza az oka.

Miközben a *Rajzolatoknál* volt alkalmazva, folyamodott az 1834-ben megszűnt bécsi *Magyar Kurír* privilégiumáért s ezzel Bajza József versenytársa lett. (Bajza lapja, a *Világ* és irodalmi melléklapja, a *Füzér* Széchenyi politikáját képviselte volna.)

Csató a kérvényben⁶¹ említést tett a *Wiener Allgemeine Theaterzeitungban* megjelent I. Ferencet dicsőítő verséről, valamint azt írta: »Gehörte zu keiner Ultraparthey, nahm an keinen separaten Konferenzen Theil.« Hivatkozott tollának magyaros stílusára és arra, hogy csak tudományos, philológiai, vagy belletrisztikai műveket írt.

A teljesebb siker reményében Széchenyi István gróf pártfogását kérte;⁶² megírta a grófnak, hogy ez a Bécsben megjelenő lap az ő kezében hazafi, becsületes és nem ügyet-

⁵⁹ Guzmics Izidor naplója. Irod. Közl. 1903. 475. l.

⁶⁰ Baló József: Bajza József dramaturgiai munkálkodása. Egyet. Phil. Közlöny. 1891. — 951. l.

⁶¹ Die Wiederherleitung der in Wien bis 1834. bestandenen ungarischen politischen Zeitung Magyar Kurir betreffend. Von Paul v. Csató, als dem zur Erlangung des besagten Privilegiums von der königlich Ungarischen Hofkanzlei vorgeschlagenen Rekurrenten. Széchenyi-könyvtár. Fol. Hung./1336. Másolat.

⁶² 1835. I. 3-án. Gróf Széchenyi István levelei. Bp. 1890. Athenaeum. I. köt. 582. l. — Ugyanez előbb már megjelent a Pesti Hírlapban. 1880. 176. sz.

len kezekben lenne. Érdemei között felsorolta koszorúzott philológiai munkáját, Magyar és német beszélgetéseit, »Der kleine Ungar« c. nyelvoktató könyvét és azt, hogy több nyelvet ért. Felelevenítette Széchenyi emlékeztetésében, hogy hasonló szerkesztésben két évig dolgozott már Helmezy mellett és azzal végezte levelét, hogy ő életét a magyar literatúrának és az akadémiának szánta.

Széchenyi egy hét mulva írt is az érdekében Tasner Antalhoz és megüzente Csatónak, hogy mindent szívesen megtesz érte, ha ő megkezdi és megtöri az utat. Széchenyién kívül Szögyény László, Várady és Nagy Benedek kamarások támogatására számított Csató.

Hárman pályáztak: Csató, Bajza és Markovics József ügyvéd. A helytartótanács mind a három pályázót alkalmasnak találta a szerkesztésre. Mikor a kancellária határozottabb javaslattételre szólította fel, akkor is Bajzát és Csatót egyformán ajánlotta, Bajzát szélesebb körű irodalmi munkássága, Csatót nagyobb nyelvismerete miatt.⁶³ Sedlnitzkynek, a cs. kir. legfőbb udvari rendőrség fejének bizalmasa igen rosszindulatú jelentést írt Csatóról. Szerinte pl. »Csató élete folyamát viszontagság és hálátlanság jellemzi.«⁶⁴ Nem tudjuk ki volt ez a bizalmi férfiú, aki ismerte Csatót, mert valamikor »együtt szolgált vele«, — bárki lehetett, ellenséges szavai nem érdemelnek hitelt.

A Kurír ügye évekig elhúzódott. Bajza 1835 májusában úgy gondolta és írta Kovács Pálnak, hogy »a Kurírnak még most sincs gazdája. Hihetőleg Csató fogja azt megnyerni, könnyen kitalálható okokból.«⁶⁵ Nem egészen világos, hogy mire célzott ezzel.

Bajza, ha ezt Csató a *Hírnök*ben kiszínezve is írta le, mindenesetre megpróbálta őt erről a vállalkozásáról lebeszélni:

»1835 novemberben, — írja Csató⁶⁶ — miután ugyanezen év elején én és Bajza úr a bécsi Magyar Kurír megürült privilégiumáért folyamodtunk, s ő talán hírét vette, hogy én Bécsben inkább pártfogoltatom, mint ő, egy szép őszi estve a Szél-utcában (a követ is, hol álltunk, megmutathatnám, ha az árvíz el nem mosta volna) ő így szólott hozzám: »Barátom, ha kegyed a Kurír iránti folyamodását visszaveszi, akkor mi kegyedet, most, Schedel lemondván, a Tudománytár redactorának s egyszersmind segédjegyzőnek megválasztjuk.« — Én ránéztem. Holnap, felelék, meg fogom mondani. Nem szólottam semmit. Pár nappal ezután a Tudomány-

⁶³ Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története. Budapest. 1887. — 52—54. l.

⁶⁴ Közzé teszi Jakab Elek. Hazánk. 1885. I. füzet.

⁶⁵ Bajza levelei Kovács Pálhoz. Közli Pitroff Pál. — Irod. Közl. 1914. 476. l.

⁶⁶ Hírnök. 1838. 73. sz.

tár redactorának megválasztattam, de segédjegyzőül Czuczor választotta. Én tettem, mit ilyen körülményekben és körülményeimben tennem lehet. 1836-ban lemondottam.«

Valószínűleg ebben az ügyben utazott Csató 1835 januárban Bécsbe. A rég nem látott fővárosban óriási lelkesedés fogja el, az önmagát megtalálta ember elragadtatásával kiált fel:⁶⁷ »Mint tetszik Bécs? Barátom, ez az élet! ez a mozgás! ez a vig emberzaj! s ez a szép kövezet a Szent István előtt!« Megnézte az Operaházban a *Das Fest der Handwerker* című »csekélységet.« A kevés és felette egyszerű muzsika, mondja, nem elégítené ki a közönséget, ha az előadás nem volna jó. A budai színház rendezőit Bécsbe kellene küldeni, hogy megtanulják: a szegénységet, kevés bevételt jó ízléssel, jó igazgatással, ésszel lehet pótolni.

Milónnak két felvonásos balletje, *A velencei farsang* kevésbbé nyerte meg tetszését. »A ballettek egyformaságok, sílány mesézetők s hosszúságok által rendszerint unalmára vannak a publicumnak.« Csupán Dupuy Mimi személyes bája volt rá hatással.⁶⁸

Visszafelé jövet Pozsonyban magyar ifjakkal arról társalgott, hogy vajjon miért nincs itt legalább az országgyűlés alatt játékszín?⁶⁹ Nem sokkal később írta meg a *Rajzolatokba Néhány komoly szó a budai magyar játékszín ügyében M. úrhoz* című kisebb tanulmányát.⁷⁰ Miután fejtegette, hogy a nemzeti civilisatio szempontjából mennyire fontos, hogy játékszín legyen, a budai színészársaság súlyos körülményeire mutat rá három őszinte pontban. 1. Nincs alaptőke s biztosított elegendő jövedelem. A publikumot csak nagy nevek, muzsikai remek és spectaculumok vonzzák, — mindezt Buda nem képes egyedül fizetni. 2. A társaság csak húsz személyes, havonkint mindenkinek tizenötször-húszszor kell fellépnie, így a színészeknek nincs idejük még csak meg sem tanulni a szerepüket, nemhogy átgondolt művészi egészet adhatnának. 3. Többen gyakorlatlanok, a magyar nyelvet nem értik, a szavalás helyességéről és a mesterség finomabb fogásairól nincs fogalmuk. A kevés próba miatt a kisebb színészek nem tudnak beilleszkedni. Végül már itt rámutat, hogy a színháznak szüksége lenne egy próbaigazgatóra, aki lehetne egy elegendő felhatalmazással bíró, ésszel és karakterrel imponáló jeles színész is. Ha ezzel a tanulmányával nem is mondott újat, összefoglalta és a köztudatba igyekezett vinni a színház kevés hibáját, hogy

⁶⁷ Rajzolatok. 1835. 61. l.

⁶⁸ Levél Bécsből. Rajzolatok. 1835. febr. 1. — 61. l.

⁶⁹ Rajzolatok. 1835. — 77. l.

⁷⁰ U. o. 113. l.

annál hamarabb és eredményteljesebben lehessen azokon segíteni.

Március 29-én adta be a játékszíni bizottságnak *A neslei toronyt*, Dumas és Gaillardet szomorújátékának fordítását.

Az említett, Munkácsyval történt összeveszés után otthagyta a *Rajzolatokat* és ettől kezdve különböző lapokba írt novellákat és tanulmányokat. A *Rajzolatok* hozta *A három pohár* c. novelláját és ugyanebben az évben jelent meg a *Társalkodóban A phantasta*.

Júniusban kisebb, dunántúli utazásáról készített útjegyzeteit a *Regélő* közölte. Első pihenőjét Esztergomban töltötte.⁷¹ Megtekintette a dómot. A Bakács-kápolnát a nagy templom izléséhez és pompájához kevésbé illőnek találta. Azonkívül összehasonlítást tett és sokkal megkapóbbnak érezte Pisanonak a Károly Ambrus főherceg és hercegprimásról alkotott síremlékét, mint Canovának a Bécsben levő Christina főhercegnő síremlékét. Nagyszombatban meglátogatta a könyvtárat, melyben az esztergomi főkáptalantól maradt 20,000 könyvön kívül igen sok ritka kézirat volt. A többi vidéki könyvtár számára követésre méltónak ítélte, hogy a könyvtár őre, Pribely, a magyar kéziratokról beszámolást küld az akadémiának. Megfordult Pannonhalmán is.⁷² Itt is megtekintette a 40.000 kötetes könyvtárat. Útjegyzetében felveti a gondolatot, hogy a szerzet adjon ki cél- és korszerű könyveket, hogy a tanultság közcélokra fordíthatassék. Kivált első és eleméntáris oktatást tárgyaló munkákra lenne nagy szükség.

A Koppányból Bakonybélbe vezető hegyszoros szépségétől elragadtatva⁷³ érkezett a bakonybéli kolostorba, ahol Guzmics Izidor apáttal, Polák Sándorral és Briedl Fidelis Józseffel találkozott.

Briedl Fidelist különösen kiemeli, mint remek pedagógust, a széptudomány professzorát — ki éppen *Az aethetica kézikönyvén* dolgozik — és mint az oklevéltan tanárát. Igen megnyerte tetszését, hogy „itt Bakonybélben a diplomatica praxisnak szintúgy órái vannak, mint a theóriának s a professzor úr által Mabillon, Gatterer, Schwartzner munkájából gyűjtögetett s tanítványi által nagy gonddal lemásolt számos betűtáblák ott állanak ezeknek az olvasásban segedelmökre.“ Annál is inkább tudta ezt Csató méltányolni, mert nekik az egyetemen Schwartzner professzorsága idejében még egyetlen gyakorlati órájuk sem volt.

⁷¹ *Regélő*. 1835. 65. sz.

⁷² U. o. 66. sz.

⁷³ U. o. 68. sz.

Csató jó viszonyban volt ugyan Döbrenteivel, levelezésük bizalmasságot árul el, — Döbrentei állást is szerzett neki, Csató pedig megdicsérte pl. Döbrentei szinigazgatói érdemeit, de mellette nyilvánosan sohasem lépett fel. Sőt egyre inkább a Bajza-Schedel-Vörösmarty triászhoz tartotta magát, kedvüket kereste és szerette volna velük a barátságot elmélyíteni. A triász ekkor kezdett mind nagyobb tekintélyre szert tenni. Csató, aki bakonybéli útirajzában nem rég így sóhajtott fel: „igen kevés kell arra, hogy ember éljen; de mely nyomorú az, kinek csak annyija van, hogy élhet!« Most Bajzáéktól, az erősödőktől várta napjainak jobbra fordulását, megélhetést biztosító pesti állást és magasabb szellemi élet lehetőségét.

Nem mulasztotta el Vörösmartyt névnapja alkalmával köszönteni (1834). Az említett *Magyar és német beszélgetésekbe* is beleszötte Vörösmartyt.⁷⁴

K. = »Azt mondják, hogy a magyar nyelv kivált a hősköltemény magas, pompás, fenlengő előadásaira felette alkalmatos.«

F. = »Erről meg fog győződni az Ur, ha majd Vörösmarty Mihály munkáit olvassa.«

K. = »(Munkáiban) mint mondják a magyar nyelvnek leg-sajátább szépségei tündöklenek.«

A budai magyar játékszín ügyében írt tanulmányában megemlítette, hogy ha jó darabot adnak, mint pl. Vörösmarty *Vérnászát*, akkor tele van a színház. Érdekes, ahogyan egyelőre védi a drámaíró Vörösmartyt, akit később oly kíméletlenül bírál. A *Wiener Zeitschrift*ben gróf N** ugyanis megtámadta *A fátyol titkait*, azt állítva, hogy abban egyetlen új helyzet sincs, karakterei és helyzetei a német játékszínből kölcsönöztek, s egyáltalában Vörösmartynek a színiköltészetre nincs semmi talentuma. Csató a *Rajzolatokban*⁷⁵ vette védelmébe Vörösmartyt és gúnyosan rámutatott, hogy a gróf többet állít, mint amit bizonyítani képes.

Csató ebben az időben már egyre inkább a triász mellé állt. Az 1835-ös esztendő második felében s az 1836-os évben kifejtett munkássága teljesen Bajzáék hívének mutatja. Bajzát támogatta Stancsics Mihállyal szemben az irodalmi névtelenségről és álnevüségről folytatott vitában.⁷⁶ Csató ekkori álláspontja szerint az álnevet mindaddig nem kell bevalani, amíg meg nem sértenek valakit. Írói becsületben pedig

⁷⁴ A magyar nyelvről c. lecke. 37. l.

⁷⁵ Rajzolatok. 1835. II. 6. 77. l.

⁷⁶ Kritikai Lapok. VI. 97—127. l. Stancsics: Kritikai Értekezetek, különös tekintettel a Magy. Tudós Társaság munkálatira.

senkit sem lehet megsérteni, csak a polgár lecsületében, vagy vagyonában. Mivel ez a vita a kritikusok álnévűsége körül folyt, Csató egész sorát említi a nagy íróknak, akiknek a helytelen kritika nem árthatott. Mit árthat Széchenyinek, Vörösmartynak, Bajzának, Fáyának, Helmeckynek, — mondja a meggyőződés lelkesült hangján, — egy Orosz, Thewrewk vagy Pap Ignác kritikája. — Gyakorlati szempontból jó, ha a kritikus névtelen marad. (Ezt a bírálatot Csató maga is C—l álnév alatt írta.)

Toldyt 1835-ben az akadémia titkárává választották, s az így megüresedett segédjegyzői és levéltárnoki állást, valamint a *Tudománytár* szerkesztőségét szeretne volna Csató együttesen megkapni, ahogyan Toldy volt. Bízott a triász támogatásában. Itt érte azonban az első csalódás. Az intézők ugyanis úgy tartották illendőnek, hogy „az académiái beneficiumok többek között osztassanak el”,⁷⁷ s így a fiatal Czuczor Gergelynek is pesti állást tudtak szerezni oly módon, hogy Czuczor kapta meg a segédjegyzői állást, Csató pedig a *Tudománytár* szerkesztője lett, Guzmics szerint⁷⁸ 300. Beöthy és Baló⁷⁹ szerint 200 forint évi fizetéssel.

A *Tudománytár*ba már előbb is dolgozott. 1834-től kezdve jelentek meg itt fordításai a legkülönbözőbb tárgykörökből. Ennek a sokféleségnek okát Csató mindenre kiterjedő érdeklődése mellett abban találjuk, hogy a *Tudománytár* megindításakor olyan folyóíratra volt szükség, mely minden irányt felkarol, széles közönséghez szól és érdeklődést ébresztve lassankint előkészíti a munkamegesztés elvének alkalmazását s ezzel az egyes tudományágak önálló művelésének lehetőségét.⁸⁰ A *Tudománytár* ennek a feladatnak a teljesítésében egy évtizeden át sikerrel működött.

Toldy két év alatt 8 kötetet állított össze. Csató Pál a megkezdett irányban folytatta a szerkesztést egy éven keresztül. Négy kötet (IX—XII) került ki keze alól.

Az 1835. VII. kötet borítéklapjának belsején találjuk az előfizetésre való felhívását, hol programjában többek között azt mondja: „Általában a legszigorúbb pártatlanság s az írók iránti leggyöngédebb figyelem lesznek, mint illik, e hivatásomban vezéreim.” A Tudományos Akadémia 8 pfr.-ot rendelt tiszteletdíjúl minden eredeti, 6 pfr.-ot minden fordított dol-

⁷⁷ Beöthy I. m. XXXII. 1.

⁷⁸ Guzmics Izidor naplója. Irod. Közl. 1903. 473. 1.

⁷⁹ Baló József: Bajza József dramaturgiai munkálkodása. Egyet. Phil. Közl. 1891.

⁸⁰ Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. — Bp. 1887.

gozat nyomtatott ívéért. A *Tudománytár* szerkesztéséért kapott fizetés ha nem is volt nagy, mindenesetre állandónak látszott. E mellett pedig más folyóiratokba is dolgozott. Sokat fordított. 1835 XII. 26-án adta be a játékszíni bizottsághoz Hugo: *Angelo* c. szomorújátékának fordítását.

Az 1836-os év volt életének legbékésebb esztendeje. Sorát biztosítottnak látta és elhatározta, hogy megnősül. Akaratát most is türelmetlen sietséggel hajtotta végre. 1836 aug. 9-én feleségül vette Gelle Karolinát, Gelle Károly rozsnyói királyi és püspöki ügyész leányát. Násznagyokul Fáy Andrást és Dercsik János kanonok, szemináriumi igazgatót kérték fel, vőfélyekül pedig Bajzát és Toldyt.

Az a pár levél, ami fennmaradt a házastársak levélváltásából, azt mutatja, hogy megértették és szerették egymást. Csátóné szerény, alkalmazkodó és szeretetreméltó volt. A családi ügyeken kívül is megbeszéltek egymással mindent. Családja iránt érzett nemes és mély szeretete Beóthy szerint Csátó lelkének talán egyetlen komoly és *kitartó* érzése. Leveleiből csendes (szeretettől áthatott, gyöngéden gondoskodó, hűséges férj alakja bontakozik ki előttünk; mint ilyen őszinte rokonszenvet kelt maga iránt.

A családi tűzhelyet megalapította, állása, munkája volt, kenyérgondok nem zavarták. Ebben az időben mindenesetre boldog volt. Boldogsága azonban nem tartott sokáig. Még ebben az esztendőben kevéssel egymásután elhaltak szülei. A családból hárman maradtak csak életben, az író és két huga, a kedves Krisztina és a fiatal, beteges Klementina.

Danielik⁸¹ szerint „Csátó Pál atyja tehető ember volt. Halála előtt csatószegei birtokán és Nagyváradon bírt ingatlanain felül 20 s néhány ezer forinttal is rendelkezett. Csátó Pál azonban szép örökségét könnyelműen s nyomtalanul elpazarlára.“ Ez az állítás valószínűleg téves, hiszen Csátó éppen ebben az időben nősült, — miért és hová *pazarolt* volna el egy egész vagyont? Azonkívül ő, akinek állása és keresete is volt, férfi létére két huga mellett nem sokat örökölhett volna, ha lett is volna miből. Csátó Krisztina levele⁸² látszik a leghitelesebb forrásnak, aki ezeket írta bátyjához:

»Az apám testamentumáról ennyit írok, hogy tedd a füstre, mert annak semmi haszna, a fegyverekről annyit írok, maradjt egy rossz puska, és egy rossz kard, ha jól emlékezem, tán két rossz forintot adta el Klimus a zsidónak, a

⁸¹ Danielik: Magyar Írók. Második, az elsőt kiegészítő kötet. Pest. 1858. 399. l.

⁸² Széchenyi-könyvtár. Irodalmi Levelestár.

birka is csak száz darab, az irományok egy ládában vannak...»

Nemhogy semmit sem kapott hazulról, de még őt kérték, hogy olykor segítse a kis Klementinát, mert nem győzik már számára a patikát. Krisztinának is őt közeli halottja volt egy esztendő alatt, köztük a szülei és a férje s „az erszényét gyakran megütötte a lapos guta.“

Csatónak a *Tudománnytárral* kapcsolatos reményei nem váltak valóra. Elkedvetlenedett és szerkesztői buzgósága alább hagyott. Ugy érezte, hogy Bajzáék megcsalták, mikor sem akadémiai segédjegyzőnek, sem rendes tagnak nem hozták be. E miatt a *Tudománnytár* szerkesztéséről is lemondott, annál is inkább, mert újra visszatért a bécsi *Kurír* felelevenítésének gondolatához.

Az engedély elnyerésének érdekében huzamosabb ideig tartózkodott Bécsben, hol a magyar udvari kancellárián pártfogói voltak. 1837 március 25-án kelt beadványában a konzervatív párt tagjának vallotta magát.⁸³ Az engedélyt azonban nem tudni miért, mégsem ő kapta meg, hanem Balásfalvi Orosz József, aki *Hírnök* cím alatt indította meg lapját Pozsonyban. Csatónak tehát újra nem sikerült elérni célját.

Horváth János azzal vádolja Csatót, hogy ő és Dercsik János voltak Czuczor titkos ellenségei. „Csató szerelte ellene az adatokat s Dercsik adta feljebb.“⁸⁴ Az adatok szerint pap létére világiasan él, dalokat, világi verseket ír. A feljelentésekre vonatkozólag nem sikerült többet megtudnunk. A tény az, hogy a Czuczor-elleni hajszá 1835-ben kezdődött, attól fogva, hogy Pestre költözött és 1842-ig tartott. 1836 I. 28.-án Kovács Tamás főapát felsőbb parancsra felhívta Czuczort, hogy komolyabb dolgokkal foglalkozzék.⁸⁵ 1837-ben Czuczor védekezésésképen hosszú levélben megírja előljárójának, hogy ritkán jár polgári ruhában, azért bérelt magánházaiban lakást, mert rendházakban nem kapott, miséjét naponta elvégezte, vasárnaponként 12-kor misézik a ferencrendieknél, a kaszinóba pedig csak néha jár el. Gróf Pálffy Fidél kancellár az „erotikus verseket“ író, „liberális eszméktől áthatott és exaltált viselkedésű“ Czuczorról sajnos igen lesújtó véleménnyel volt s ellene és a főapát ellen dolgozott a királynál. Csató nem szivelhette Czuczort; később se írt

⁸³ Másolata a Széchenyi-könyvtárban. Fol. Hung/1336.

⁸⁴ Horváth János: Kisfaludy Károly évtizede. 1936. Bp. 163, 1.

⁸⁵ V. ö. Vizsota Gyula: Censurái különlegességek a 19. század második negyedében. — Adatok a M. Tud. Ak. és a XIX. sz. első felének történetéhez. — 1926. Budapest.

soha jót róla, sőt csipkedte, ha alkalom nyílt rá.⁸⁶ Czuczor népies helyzetdalait nem értékelte. Bosszúság töltötte el vele szemben, aki úgy sütkérezhetett a triász szeretetének melegében, ahogyan neki sohasem sikerült.

Czuczort 1857 szeptemberében elrendelte főnöke Pestről, s az Akadémia segédjegyzői és levéltárnoki állása újra felszabadult. Ezt azonban ez alkalommal sem Csató nyerte el, hanem magasabb irodalmi érdekekből Szalay László. Harminchárom szavazat közül Szalay huszonegyet, Rothkrepf (Mátray) tizenegyet, s Csató csupán egyet kapott. Szalay sikere megfelelt a közhangulatnak. Szemere Pál elragadtatással írta Kölcseynek: »Triumph, édes jó Ferim, triumph! Szalaynk segédjegyző!⁸⁷, a mellőzött Csatót meg sem említette.

Február 6.-án volt a Kisfaludy-Társaság első alkotógyűlése. A második ülésen, február 9.-én a tagok közé választották Csatót. 1838-ban tizennyolc tagja volt a Társaságnak.⁸⁸ Csató ezzel az országnak az Akadémia mellett második legfelsőbb szellemi fórumához is bekerült. Ennél magasabb kitüntetést akkor nálunk író nem kaphatott.

1857-ben két novellája jelent meg, a *Hajnal* c. almanachban *A fiatal sziv*, az *Athenaeumban* a *Nőkeresés*.

1837 szeptember 9.-én született egyetlen gyermekük, Mária, a későbbi Nagy Ivánaé. Meleg apai érzéseinek engedett Csató, midőn sokat enyelgett és játszott a kislánnyal. Mikor egy ideig egyedül élt Pozsonyban, meg-megállt a Pest felé néző ablakban és sokáig beszélt hangtalanul a távollevő csecsemőhöz.⁸⁹

Csató ugyanis váratlanul Pozsonyba került. Miután az Akadémiánál remélt állást nem kapta meg, a *Tudománytár* szerkesztéséről régen lemondott, más jövedelmező foglalkozásra nem sikerült szert tennie, viszont a feleségét és most már a gyermekét is el kellett tartania, nem maradt mit tennie, mint-hogy elment Orosz József lapjához Pozsonyba segédszerkesztőnek.

Eleinte nem gondolt erre a lehetőségre. Egyrészt színjáték-írással volt elfoglalva,⁹⁰ másrészt a kiadóval semmi korábbi ismeretsége, vagy összeköttetése nem volt. Desseffy Aurél gróf révén kapta ekkor a *Hírnök* ajánlatát, hogy a szerkesztőség költségén utazzék Pozsonyba és próbáljon meg-

⁸⁶ Pl. *Hírnök*. 1838. 77. sz. Czuczor máshonnan »kiírt történelmi művéről« (Hunyadi János).

⁸⁷ Szemere levele Kölcseyhez. Pest. 1837. IX. 5.

⁸⁸ Kisfaludy Társaság Évkönyvei. I. k. IX—X.

⁸⁹ Levele feleségéhez. Pozsony, okt. 11.

⁹⁰ A Századunk. 1838. 89. számában írja maga Csató.

egyezni. Csatónak nem volt egyebet tennie, mint vidékre költözni a fővárostól, ahol nem tudta a mindennapi kenyeret megszerezni. Megegyezett Orosz-szal: »Conservatív lapot írunk, s fogunk írni, már azért is, hogy a constitutio fenntartassék.«⁹¹

Kényszerült lépésének — úgy érezte — a triász az oka, akik nem segítettek munkához. Keserűségét és csalódását nekik tulajdonította és a sikertelenség lesújtó érzése féktelen gyűlöletté növekedett benne. Gúnyosan szerkesztette ki később »az elválási scéna dicső színjátéki jelenetét«.

»Barátom, tehát csakugyan? csakugyan?«

»Fájdalom, urak, fájdalom, de mit tegyek, nem lehet másképpen!«

»Igaz, igaz, mi nem vehetjük rossz néven; de legalább contractust nem köt kegyed?«

»Oh, dehogy, dehogy!«

»Mi pedig szerzünk itt hivatalt kegyednek, az académiánál, a magyar színháznál.«

»Köszönöm, urak, köszönöm igen nagyon, tudom, hogy szívből megy; ajánlom magamat.«⁹²

Pozsonyi évek.

A konzervatív *Hírnökhöz* való elszegődése új fejezetet jelent Csató életében. Egy alárendelt élet kedvéért kellett elhagynia a fővárost, kiszakadnia megszokott környezetéből; társulnia általa addig lenézett emberekkel. Úgy érezte, hogy mindezt elkerülhette volna akár egy akadémiái helybeli tagság megszerzésével, akár a segédjegyzői állás elnyerésével. Megelégedett volna a legcsekélyebb kenyérrel is, amit Pesten nyújtottak volna neki, de senkije sem volt, aki meg akarta, vagy meg tudta volna segíteni. Bízott a triász hatalmában, de amikor látta, hogy azok nem mozdítanak meg minden követ érdekében, elkeseredett és egyre inkább bennük kereste szerencsétlen sorsának az okát.

Még egy utolsó kísérletet tett, amikor a Nemzeti Színháznál dramaturgi állásra pályázott. Bajza, az akkori igazgató ebben őszintén támogatta Csatót. Az 1837. december 20.-i ülésen a választmányt is rávette, hogy szervezzen egy ilyen színházi költői állást. Csató feladata lett volna évenként 16 felvonást fordítani, úgy, hogy abból két darab 4—5 felvonásos színmű lenne, ügyelni a színészekre, hogy hibátlanul beszéljenek, az igazgatót a próbákon helyettesíteni, alkalmi verseket, prólógokat készíteni, a jutalmazandó eredeti darabokat bírálni, a darabok stílusát kijavítani és az igazgatónak a francia és a német levelezésben segíteni. Eredeti színműveit úgy honorál-

⁹¹ U. o.

⁹² U. o.

ták volna, mint idegen költőkét. Csató mindezt szívesen vállalta volna a következő húsvéttól. 1838 január 8.-i levelében »elszántabb megfontolás« után fel is hatalmazta Bajzát, hogy részére az alkut a lehető legkedvezőbb feltételek mellett kösse meg s gondoskodják, hogy ő hat héttel a lemenet előtt biztosítást kapjon.⁹³

Csató azonban évi 800 forint fizetést kért és egy pár évi szerződést, ebbe az igazgatósági választmány nem egyezett bele. Csató mellett szóba jött Hazucha, Munkácsy és Kúthly neve is, nagyobb tekintélye azonban egyiküknek sem volt. Gazdasági akadályok is merültek fel, úgyhogy a Nemzeti Színház eltekintett a színházi költő alkalmazásától.⁹⁴ Ezzel felborult Csató utolsó terve is.

Keserősége gyűlöletté fajult Bajza iránt, akiről azt hitte, hogy cserben hagyta őt. Ez alkalommal igazságtalanul vádolta Bajzát; Csatóhoz írt őszinte hangú leveleiből kitűnik, hogy valóban szívén viselte a sorsát, és ami telt tőle, azt megtette.

Október végén felköltözött Pozsonyba felesége Lotti is a kis babával, berendezkedtek s Csatónak most már végleg bele kellett élnie magát a gondolatba, hogy a *Hírnök* munkatársa lesz.

A *Hírnök* 1837 júliusában kezdte működését. Balásfalvi Orosz Józsefen, a szerkesztőn kívül Csató szerint hetven és egynéhány munkatársa volt, előfizetőinek száma pedig 2000 és 2800 között ingadozott. A tetszetős külsejű hírlapot Schmid Antal nyomdájában nyomatták, jó papirosn, áttekinthető, kellemes formában. Csató szerint a *Hírnök* »célja, iránya és szelleme nem más, mint a constitutionalis előrehaladásnak, az óvatos és megfontolt s ugyanazért lassú javításoknak, minden szerény vélemény és nézet kihallgatásának s az ország reális érdekeinek hirdetése és előmozdítása.«⁹⁵

1838-ra adott programjában⁹⁶ »trón, oltár, törvényes szabadság, meggondolt, lépcsőnkinti, a honi statusjogra, nemzeti karakterre s a magyar történetre alapított előhaladás« a *Hírnök* jelszavai. Müller Lipót szerint⁹⁷ a *Hírnököt* a konzervatív nemesi körök egyenesen az *Athenaeum* ellensúlyozására alapították.

Az *Athenaeumból* elvileg ki lett volna zárva minden politika. A valóságban azonban Bajza minden alkalmat felhasználott liberális politikai nézeteinek elhintésére. Az *Athe-*

⁹³ Széchenyi-könyvtár. Irodalmi Levelestár.

⁹⁴ Pukánszkyé-Kádár Jolán: A drámabíráló bizottság 6. l.

⁹⁵ *Hírnök*. 1838. 73. sz.

⁹⁶ *Hírnök*. 1837. 44. sz.

⁹⁷ Müller: Francia politikai eszmék a reformkor irodalmában.

naemkta a triász mellett a liberális ifjúság dolgozott. Szoros összeköttetésben álltak velük Bárfay, Czuczor, Fáy, Helmezy, Jósika, Kovács Pál, Péczely, Zádor, Szontagh, Kazinczy Gábor. Mindannyian leplezetlen ellenszenvvel nézték a *Hírnök* megindulását, a *Hírnök* pedig előre védkezett s számukra tette azon megjegyzését, hogy: »A *Hírnök* bizton remélni minden valódi hazafiak tetszését s gyámolítását s valamint *bizonyos párteberek gyűlölsége és rágalmai felől is meg van győződve*; de kiknek dícséretét sohasem tartja óhajtandónak; mert az csak bizonyosággal szolgálna, hogy a *Hírnök* kitűzött céljától eltávolodott.«

A *Hírnök* már Csató megérkezése előtt hozott apróbb cikkeket, főleg a színészzel kapcsolatosan. (1837 júl. 14.—aug. 22.—szept. 8., 15., 19.—okt. 3.) Nem hiányzott ezekből a cikkekből a támadó szándék a színigazgató Bajza és barátai ellen.

Az okt. 24.-i számban egy szellemes szatíra jelent meg név nélkül, az *Árpád násznagysága*. Utójáték egy felvonásban. Állítólag Csató írta, bár ezt nem lehet bizonyítani. — A rohanva haladást gúnyolja az öntelt Tudóskaiban, kivel kellelnül üli lakodalmát a külföldről ideszakadt színész, Jacinthia. Tudóskai a durcás Jacinthiát azzal fenyegeti, hogy majd előveszi a »Figyelmező« nevű korbácsát. Gőgösen beszél az öreg Árpáddal. Állítólag ő készíti ébredezni az »elaljasult, tunya magyart«, vív minden ellen, ami régi »s avult konoklatában zsihbadoz.« Szerényi fel is kiált Tudóskai ellen:

»Apám! ez a legény kicsinyt szilaj,
 Abrándozó és kérkedő, — de nem rossz.
 Ő hiszi és másokkal úgy akarja
 Hitetni, mintha a magyar tudatlan,
 Boldogtalan, korcs volna és elaljasult:
 Hogy, amit ő tesz, annál fényesebb
 Legyen, s imádja őt a csalt világ.«

Árpád a színház előtt megáldja ugyan a fiatal párt, de megmondja Tudóskainak, hogy nagyon sebes, mértéken felül ítél magáról, — »és aki röptét nem véli jónak, azt kigúnyolja, sérti, marcangolja.«

Az *Árpád násznagysága* »ugyanannak az iróniának legelső jelentkezése — mondja Beóthy⁹⁸ — mely utolsó novel-láiba, a *Boldog szeretőbe* is utat talált, hol egy fővárosi vendég többek között azt újságolja falun, hogy egy társaság ült össze nemrég Pesten, mely magát tudósnak nevezi.«

Csató nagyon sokat dolgozott a *Hírnök*nek. A különböző külföldi, nagyrészt német és francia lapokból »sokat, sokfélét s gyorsan« kellett fordítania,⁹⁹ csak úgy tudták elérni, hogy

⁹⁸ Beóthy. i. m. LIII. 1.

⁹⁹ V. ö. *Hírnök*, 1839. 84. sz.

a *Hírnök* friss hírszolgálatára versenytárs nélkül állhatott az országban. 1838 elején pedig rábíztak egy újabb, sok munkával és vesződéssel járó feladatot, a *Magyar hírlapok heti szemlét*, mely később minden vizsály kútforrása lett. Az ötlet Orosz volt, aki azt óhajtotta, hogy az angol és francia lapok politikai szemléinek mintájára a *Hírnök* is hozzon kivonatokat a többi lapból. Csató veszélyesnek találta a dolgot s ellenezte, őt azonban leszavazták, sőt a szerkesztőségnek éppen az volt a kívánsága, hogy Csató írja a szemlét. »Uraim, megpróbálok — mondta erre Csató —, de a sajtó előtt felolvasom előttetek s mindenkinek tanácsát, javítását kikérem.« A szemle kollégiális lett volna így s a vezérideákat a főszerkesztő adta volna. Az első felolvasott szemlét meg is tapsolták s csekélységet javítottak rajta. Nem írták alá senkinek a nevét. A második ellen már »feljajdult Kazinczy Gábor és a főszerkesztőt rágalommal és piszokkal illette, akinek a dolgot tulajdonította.« Csató becsületből kijelentette, hogy a szemlét lényegi részében ő írta s ettől kezdve az ő neve alatt jelent meg a lapszemle minden második számban, vagyis egy héten egyszer. Orosz csak »a jegyzéseket, vagy he nem vételt« kötötte ki magának.¹⁰⁰

A 13. számban jelent meg Csató első szemléje. Bejelentette, hogy főleg a tudományos és művészeti, vagy csupán mulattató hírlapok áttekintését fogja adni. »Természetesen — mondta később — a szemlének, ha pusztán címlajstromnál több akar lenni, feladata az, hogy a magyar hírlapok bélyegét, szellemét és tendenciáját tüntesse ki.«¹⁰¹

Szemléjében a *Magyar Szion, Athenaeum, Figyelmező, Természet, Ismertető, Nemzeti Társalkodó, Regélő, Honművész, Társalkodó, Hasznos Multságok, Vasárnapi Újság, Brassai Mulattató* számaival foglalkozott. A *Figyelmező* is elismerte, hogy Csató, »akit a magyar olvasóközönség, mint nyelvtudóst és stílistát ismer, becsül, mint elbeszélőt szeret,«¹⁰² a szemlében »nem közönséges kritikai és polemikai tehetségről tesz tanúságot, nem egy találó megjegyzést olvashatunk benne írókról és művészekről.«¹⁰³

A hírlapíró hivatását komolyan fogta fel. Nem csekély öntudattal írta egyszer, hogy:

»Hiúság mindnyájunkban van. Az én hiúságom az, hogy még életemben szeretem látni a fát, vagy fácskát, mely az általam ültetett magból kelt, azaz szeretem, ha írásom mosi, a velem együtt élőkől olvastatik, s az abban netalán foglalt

¹⁰⁰ Mindezt Csató mondja el a Századunkban. 1838. 89. sz.

¹⁰¹ *Hírnök*, 1838. 29. sz.

¹⁰² *Figyelmező*. 1838. 255. l.

¹⁰³ *Figyelmező*. 1838. 796. l.

egy-két idea most mindjárt kerengésbe és rostálatba jő; mert azt hiszem, hogy ha az utókorra hatni iratainkkal szép és hasznos, a jelen korra hatni velők sokkal édesb, biztosb, könnyebb és talán inkább is kötelesség. Azért igyekszem s igyekeztem gondolataimnak minél nagyobb világosságot és tisztaságot s a kifejezésnek, melybe öltöttem, bizonyos átlátszóságot és könnyű menetet adni (de mely az íróra nézve éppen nem oly könnyű, mint az olvasóra), hogy így a gondolat egészen és azonnal elfogathassék s az olvasót mintegy akaratlanul is gondolkodásra bírja, ragadja. Ezek következése lett aztán, hogy a folyó- és hírlapokba írásra mindig nagy hajlandóságom volt, mivel itt a gondolat legtöbbszörrel és leghamarább közöltetik; és, hogy, mint némelyek mondják, erre némi hivatásomnak s készülségemnek is kell lenni, mit abból gyanítok, hogy hét-nyolc év óta alig volt magyar folyóirat, mely tőlem cikkelyeket nem kért, vagy örömet nem fogadott volna.¹⁰⁴

Figyelme mindenre kiterjedt, ami az irodalmon kívül is állott. Különös kedvtelenséggel, részletesen foglalkozott például a gazdasági cikkeivel, melyeket Borsos Márton lapja az *Ismeretelő* hozott. Felismerte, hogy nálunk még nagyon is mellőzik a közgazdasági dolgokat. Többször síkra szállt a praktikus ismeretek tanítása mellett. »Serdülő korunkban nem tanulunk semmi praktikus dolgot, mint például úszni, kertészkedni, vívni. Csak rhetoricát, poesist, logicát és metaphysicát, merő elvont elmélkedéseket, románokat és szerelmes verseket olvassunk. Ábrándozunk és ezt az ábrándozást átvisszük a tudományokba, politikába, művészetekbe.«¹⁰⁵

Rövidebb, vagy hosszabb fejtegetései igen elmések. A helyesírás terén nem egyszer megpróbálta enyhíteni Brassai Sámuel túlzásait. Képtelenség — mondotta — az idegen szavak, különösen tulajdonnevek leírásában azok kiejtését venni általános elvül, amint ezt Brassai teszi, ki »Kárlósz, Arkánszász, Mejjó« stb. írását ajánlotta. Az idegen szavakat úgy kell írni, mint azokat az illető nemzetek írják, amennyiben ezen írásmód nálunk ismeretes, vagy a szó honosodás által tulajdonunkká nem vált. Brassait túlzással hibáztatta Csató még abban is, hogy nálunk, kivált a vidéki reformátusok, fennhangon, iskolában és társaságban ilyeneket mondanak: Zéle, Háj, (Heu), Bukh (Buch). Ennek a rossz kiejtésnek az okát már nyilván nem Brassaiiban kell keresnünk. Csató csipkelődéseire még huszonöt esztendő múlva is emlékeztek. Erdélyi János 1862-ben idézte egy hozzá intézett levélből Szemere Miklósnak: »Csak Csató Pál élne, majd

¹⁰⁴ Hírnök. 1838. 73. sz.

¹⁰⁵ Hírnök. 1839. 104. sz.

megfeddné az ezt a 'bucolicus' embert (Brassait), mint egykor kegyetlenül lehurrogatta s nyöszörögte.«¹⁰⁶

Csató következetesen hirdette a színi hatás elvét s az erről folytatott szöcsatában már a kezdetben résztvett, mikor tiltakozott Vachott Sándor egyoldalú tana ellen.¹⁰⁷ Vachott ugyanis tudákosan azt fejtegette, hogy a színműnél alárendelt fontosságú a színpadi becs, míg Csató jelszava az volt: »hatni s élvezni a hatást!« »A színmű becese különféle, valamint maga a színmű; — írta ítéletében Vachottnak —, s szintúgy különböző azon tekintet is, mellyel az írónak a színpadra és publicumára lennie kell; mi és hányféle az első, meddig mehet a második, ezt kellett volna Vachott úrnak világosan kifejteni és meghatározni, s éppen ez az, amit Vachott úr éppen nem cselekedett.«¹⁰⁸

Könnyű munkának látszik, pedig csak logikusan gondolkozó stilizta képes rá, hogy egy-egy hosszú és zavaros cikk velejét néhány rövid tételbe foglalva, érthetővé tudja tenni, mint Csató.

Nem szükséges mondani, hogy szemléljét sem hagyták szó nélkül. »Universalis criticus«-nak csúfolták, mire önérzetesen válaszolt: »Művelt, sokat olvasott embernek van ítélete, bírálhat. Én, az író, a különböző tudományokat ex professo tanults egy vagy kettőben némi sikerrel is fellépett, ne tehessem?«¹⁰⁹

Szemléljében tisztelettel és rokonszenvvel írt Kölcseyről, elismeréssel Jakab Istvánról, dicsérte és hosszasan idézte is Szemere Bertalan *Naplóját* és közölte Matics Imre verseit, mert »azok is voltak olyan jók, mint a *Figyelmezőben* közölt Vachott, Sárossy, Sujánszky versek.« Nem kevesebb elfogultsággal találta meg a tehetséget Házucha *Haramiacsók* című vígjátékában, s méltányolta Kunoss »tiszta, ízletes előadását«, Munkácsy *Tündér Ilonájának* elmésségét és humorát. Kovács Pál iránti ellen-szenve magyarázza a lesújtó kritikát, amit a *Három feltétel*-ről írt, minék

»egy tized része elmésség, s egy tized része fürgeség, egy tized rész népiség; a többi hét tized rész víz, víz, víz, mégpedig nem is tiszta, hanem igen kevert víz, s nem is mindig friss, hanem néha az émelyedésig lágymeleg víz, milyen például mindjárt legelől Mikó magánydala (Míg

¹⁰⁶ Erdélyi János Szemere Miklóshoz. Sárospatak. 1862. jan. 6. Irod. Közl. 1905. 352. l.

¹⁰⁷ Vachott: A színi hatás mint drámai becsmérték. Athenaeum. 1838. 5—6. sz.

¹⁰⁸ Hírnök. 1838. 61. sz.

¹⁰⁹ Hírnök. 1838. 79. sz.

szemem világa ég stb.), melynél üresebb ürességet s fanyarabb fanyarságot én még nem olvastam.«

Jósikát »élethű, következetes, jellemfestő, mély lélekismérő, nemes erkölcsitanító, férfias, velős« stílusztának ismerte el, aki azonban »a tér és idő kimérésében, a részletek biztos hatásának kiszabásában nem elég erős.« Fölösleges cifrázatnak találta a »mottó egerészetet« *A csehek Magyarországon* című regényben.¹¹⁰ Fáy András életképében *Az öreg Bakonyiszegei és barátjai*-ban »a német sentimentalis románoknak egy lankadt, erőszakolt utóhangját« érezte. »Fáy Andrásnak van tudománya, — mondta másutt, — de a tudomány nem poézis és így a *Bélteky ház* sem román. Fáy-nak nincs magasabb költői tehetsége. Ha érzést akar festeni, pityereg, ha az indulatok tragikai mélységének s hullámszásának rajzolásába is akar kapni, akkor mint *A két Bátor*-ban, nevetséges őrzöngöket, idegkórosokat és torzképeket fest.¹¹¹

Csató, ha voltak, mindig lelkiismeretesen és pontosan megjelölte cikkeinek forrásait. Annál kevésbé kerülte el figyelmét, hogy Kazinczy Gábor az »Emmi« című báljelenetét szóról-szóra vette Saphir *Humorist*-jából (Seidl munkája után) és csupán a saját neve alatt közölte. Természetes, hogy Kazinczy a Seidl munkáját nem akarta sajátja gyanánt árulni, mindazonáltal hanyagságát Csató« plagiumnak nyilvánította s őt a magyar olvasóközönség előtt keményen megfedtte.¹¹²

A szemle második évében már megcsappan a kedve, egyre több mutatóványt hoz a lapokból, s egyre kevésbé fűszerezi őket elmés megjegyzéseivel.

Csató pozsonyi éveiben azt vallotta, hogy »az a nemzet boldog, amely előtt mind az anyagi, mind az erkölcsi előhaladás útja nyitva áll, s mely ezen az úton egy erős kormány bölcs és szilárd vezérlete alatt szintoly bizton, mint óvakodva jár.«¹¹³

»Politikai pálfordulásáért« sok gáncsnak volt kitéve, bár óvatos politikájának ritkán adott kifejezést. 1838-ban írta a *Hírnökben*:

»Öt évvel ezelőtt, habár rövid ideig is, én országunk boldogulását politikai tekintetben csak azon elvek rögtöni alkalmazásával hittem lehetőknek, melyeket a Hitel és Stádium nagy-nevű írója, annyi tagadhatatlannal, közhasznúval s némi részben közvetlenül is alkalmazhatóval vegyítve és annyi hazafiúi lelkesedéssel előadva, kijelölt. De csakhamar összehasonlítva ezen elveket a tapasztalással s népünk

¹¹⁰ *Hírnök*. 1838. 81. sz.

¹¹¹ *Századunk*. 1838. 102. sz.

¹¹² *Hírnök*. 1838. 19. sz. és 25. sz.

¹¹³ *Hírnök*. 1838. 55. sz.

és alkotmányunk való állásával: rendíthetetlen lön ben-
nem azon meggyőződés, miszerint ezen politikai elvek és
tervek csak egy harmadának közvetlenül országos életbe-
léptetése is azt, az országot t. i., múlhatatlanul sírjába dön-
tené s hogy a mi agg constitutionk korszerűtlenségeit s
hiányait nem radicalreformok beleoltásával, mi egész ter-
mészetével és eredeti lényegével ellenkezik, hanem lassan-
kinti foltozgatások, simítgatások s a különféle rugók célsze-
rű áthelyezése és megedzése által lehet és kell egyedül or-
vosolni; s hogy legelső gondunknak is nem ide, azaz nem
politikai gyökeres reformokra, hanem amin a gróf oly si-
kerrel, csodált állhatatossággal és hervadhatatlan dicsőség-
gel dolgozik, országunk anyagi jóllétének s a tömegek
erkölcsiségének és értelmiségének emelésére kell fordítva
lenni. — Hogy ezen általános honi politikai hit és nézet
az, melyben meg is fogok halni, azt annyival erősebben hi-
szem s biztosan állíthatom, minél mélyebben meg vagyok
dologismeret és tapasztalati adatok után győződve, hogy a
mi nemzeti nagy tömegünk a mostaniaknál több politikai
jogok gyakorlatára egy vagy két emberkor alatt még tel-
jességgel nem válandik képessé.«¹¹⁴

»Nálunk a politikai elvek s azokbani állhatatosság megállá-
pitásában igen nagy akadály az, — írta pár héttel később
— hogy pártjainkat a liberális és illiberális s a »király-
párt« (royalisták) és »hazapárt« (patrióták) fölötté helytelen
neveivel illetjük, mert a királynak és hazának nincs pártja,
s mert a liberalizmus és illiberalizmus egyébként tág és
magába a legellenkezőbb véleményűeket befoglaló köpenyeg.
Korunkban és honunkban minden felvilágosodott és becsü-
letes úton járó polgár »liberális s a királynak és hazának
egyiránt s kivétel nélkül barátja«, sem a constitutio ellen
nem szabad egynek is törekedni; következésképp ha vannak
köztünk eléggé kiképzett és loyális politikai pártok, azok
csak mérsékelt, vagy túlzó reformerek, conservansok, vagy
progređiensek, de mindig a constitutio korlátai közt lehet-
nek; én ezek közül régóta és meggyőződésből a conservatív-
vek, vagyis a leglassúbb s legmérsékeltőbb reformerek közé
tartozom s akarok számíttatni.«

Politikai nézetváltoztatása éppen nem olyan rendkívüli, sem
pedig belső okokból nem elképzelhetetlen, ahogyan hírdették
rőla. Sohasem volt túlzó, hanem inkább mérsékelt. Említett
vezércikke is, melyet a *Jelenkor*ba írt s mely az alkotmányos
haladást ünnepli, ugyanakkor dicséri a bölcs mérsékletet. Ez-
zel homlokgyenest ellenkezőt később sem mondott.¹¹⁵ Fiata-
labbb korában óvatosan volt a reformkor eszméinek híve, most
pedig óvatosan volt konzervatív kormánypárti.

¹¹⁴ Hirnök. 1838. 71., 73. sz.

¹¹⁵ V. ö. Beöthy. i. m. LXVI. l.

A *Hírnök* és a *Jelenkor* két különböző elv képviselője volt. Csató így elfelejteni kényszerült azt a két esztendőt, amit a *Jelenkornál* töltött. Helyzete s talán meggyőződése is természetesen hozta magával, hogy e lap és szerkesztője, *Helme c z y* ellen fordult.

»En az egész Jelenkorról és Társalkodóról igen keveset tartok. Tempi passati, Late qui splendeat, unus et alter assuitur pannus. Valahányszor kezembe veszem, úgy tetszik nekem, mintha ezen lap ígérne valamit, de amit sohasem teljesít, mert nem is teljesíthet, s éppen az a jó, hogy nem teljesítheti. — Ezen hamis állásnak, melybe a *Jelenkor* magát helyezi, következése aztán azon félcharacterúség és nyavalygás, mely az egészen szánandó módra előmlik.«¹¹⁶ »En a *Jelenkorban* egy homályos »előrel előre!« kiáltást, törekvést, nógatást sejtek és hallok ugyan, de ha kérdezem: igen, de meddig? de hová?, ezekre feleletet, azaz világosan kifejezett elvet sehol sem talállok.«¹¹⁷

*Helme c z y*t személy szerint bosszantotta meg. Mikor *Helme c z y* a magyar tudós társasághoz pénzádományt juttatott el, naiv csodálkozással kiáltott fel: »Csodák történnek Izraelben, *Helme c z y* úr adakozik!«¹¹⁸ A *Társalkodót* többek közt hosszú címéért csúfolta: ez csak »cégér a bornak, maszlag a halaknak, tök a cinegének, lép a pintyökének.«¹¹⁹

Csató nevéhez fűződik az az irodalmi harc, melyet két éven keresztül vívott a triász hatalmaskodása ellen. Szokatlan és szomorú volt ez a küzdelem, szellemében kíméletlen, de kifejezőmódjában, legalább is Csató részéről, sem nem durva, sem nem közönséges. Ha az okait kutatjuk, két irányban kell visszafelé néznünk. Először keressük, hogy a fiatal írók egy része miért alkotott táborot *Bajza*ék ellen, másodsor, hogy Csató miért állt ennek a tábornak az élére?

Mint tudjuk, *Kisfaludy* Károly halála után a mester irodalmi és politikai hagyományainak ápolása céljából szoros és állandó szövetségre lépett a *Bajza-Vörösmarty-Toldy* triumvirátus, körülöttük pedig kisebb híveik. Ők kezdtek többek között rendszeresebben, kiterjedtebben, nem egyszer kíméletlenül kritikát gyakorolni, mihez íróink még nem voltak szokva, s éppen ezért a *Kritikai Lapoknak* nem egy ellensége támadt. Így *Desseffy*, *Balogh Pál* és *Sámuel*, *Pyker*, *Rumy*, *Szalay László*, hr. *Ötvös*

¹¹⁶ *Hírnök*. 1838. 55. sz.

¹¹⁷ U. o. 33. sz.

¹¹⁸ U. o. 86. sz.

¹¹⁹ Ez a cím: »Társalkodó tudományos művészeti s mesterségi tekintetben«, nem volt hosszabb, mint például a *Hírnök* teljes címe.

József. Primóczy Szent-Miklós, Alajos, Udvardy J., gr. Majláth J., Thaisz Endre, Kovacsóczy, Munkácsy, Hazucha Ferenc, Garay János még 1836 előtt. Döbrentei Gábor az ismeretes Conversations-lexiconi pör óta volt ellenségük, Kazinczynak utolsó napjait a *Szent hajdan gyöngyei* miatt folyt vita keserítette el, Horváth István és Szemere Pál az Auróra-pör miatt állt velük szemben és visszahúzódott Kölcsey Ferenc is, aki pedig eleinte támogatta a *Kritikai Lapokat*. Hatalmukat, különösen kezdetben bizonyos rideg kíméletlenséggel gyakorolták,¹²⁰ sokat áldoztak pártkitételnek. »Halálosabb döfést pedig nem ejtett irón senki, mint a méltánytalan, vagy elzúzni akaró kritika, (milyen a *Kritikai Lapoké* s valamivel kisebb mértékben a *Figyelmezőé*) — írta Csató 1838-ban — mert itt az író két legfőbb rugójában sértetik meg, a maga hiúságában és kenyereiben.« A velük szemben megkísérelt kritikát azonban Bajzáék sértett felháborodással fogadták.

A tekintélyes körbe be nem juthatott fiatal írók összefogtak Bajzáék ellen és több ponton támadást indítottak. Pártoskodással, az Akadémiánál, színháznál és kritikában való visszaélésekkel és részrehajlással vádolták őket. Más alkalommal az Akadémia dráma bíráló bizottságát támadták meg, melyben szintén Bajza, Vörösmarty és Toldy volt a szóvivő. Főleg Stancsics, Kovacsóczy, Kunoss, Hazucha, Frankenburg és Munkácsy voltak ezek a támadók. Támadásaik eleinte csak elszórt, elv és rendszer nélküli csatározások voltak. Guerilla harcuknak Csató adott hadjárat-jelleget.

Miért állt Csató ezeknek a jelentéktelen íróknak az élére?

Csató Pál lényéből hiányzott a kitartás, a szilárdság, a türelem. Életét nem vezette *egy* eszményért való lelkesedés. Meggyőződéseit változtatta, de nem lehet azt mondani, hogy nem volt meggyőződése.

Mikor Pestről el kellett jönnie, Bajzáékat tekintette szerencsétlenége okainak. Addig hívik volt, hét évig dolgozott oldalukon, s vajjon megkapta-e munkája jutalmát? Bajzáék a *Tudománytár* szerkesztésével elégedetlenek voltak, őt magát nem kedvelték. Nyíltan kimutatták nem egyszer, hogy nem bíznak meg benne. Gyanuba vették politikai álláspontja miatt. Újabb megaláztatásnak tették ki 1837 őszén a segédjegyzői választáskor. Ez a kudarc mélyen elkeserítette s úgy fogta fel túlérzékenységében, mintha Pestről való elűzését jelentené. Egy pillanatig sem kereste önmagában is a hibát, hanem a dramaturgi állástól is elesve, úgy érezte, hogy Bajzáék taszították őt ki éppen akkor, amikor ez a legkeservesebben érte, egy héttel gyermeke születése után. Nem tudta, hogy holnap

¹²⁰ Minderre nézve v. ö. Beöthy: Csató Pál életrajza.

miből fog kényeret adni kis családjának ő, aki addig mindig szívesen, szorgalmasan és jól dolgozott.

Bajzaék hatalmának teljes súlyát érezte magára nehezdedni s épp ily veszedelmesnek látta azt a hatalmat a többi nem Bajza-párti íróra nézve is. Teljes jóhiszeműséggel gondolhatta, hogy ha a méltatlanul elzárt erőket segíti felszabadítani, ha a túlkapó hatalmat igyekszik megtörni, jó szolgálatot tesz ezzel az irodalom s a művelődés ügyének. Összefogott tehát azokkal, kiknél támogatást talált s csakhamar élére állt új baráti körének.

»Buzgón secundált nekünk nem annyira mulatságos, mint botrányos tollesatáinkban Csató Pál. Mindnyájunknál idősebb, eszes és geniális ember volt, több maliciával bírt, mint kedéllyel, s ügyesen szította bennünk az oppositionalis szellemet, mely addig kívánta folytatni a csatát »a hatalombitorlók« ellen, míg az irodalmi egyenlőség jogát elismerni, s követelt fensőségükből alászállni kénytelenítettnek»

írta 1868-ban Frankenburg, ki harminc év távlatából nem mindig látta már tisztán a dolgokat.¹²¹

Mikor Csató két év múlva letette szemleíró tollát, azt írta,¹²² hogy csak négy ellensége volt ez alatt az idő alatt: az *Athenaeum* és *Figyelmező* három redactora és a »savantissimus« Brassai.

»Mi két ellenkező elvet követünk iratainkban, s ezek örök küzdésben állnak egymással; — írta ugyanitt — csupán három módunkban van azon különbség, hogy én mindenütt és mindenben az elvet támadom meg, nem az embert.«

Később pedig nagyon is személyessé vált a vitájuk, különösen Bajzaék részéről. Hiába írta Bajza egykor, hogy: »kinek milyen személyes karaktere van, az nem tartozik a literatúra körébe«,¹²³ Csatóban mégis az embert akarták lehetlenné tenni.

Csató szemléje február 13-án indult meg. Kezdetben félczte indulatát, sőt feltűnően részrehajlatlannak mutatta magát. Az év elején még bizalmas hangú levelezésben állott Bajza-val, akinek többek között azt is megírta, hogy Oroszhoz névtelen levél érkezett ellene, mint színigazgató ellen. Mit egy asszonyság írt.¹²⁴ — Mikor azonban Kazinczy Gábor a Társalkodóban »pasquill-literaturának« nevezte azt a tíz év óta fennálló támadáshadjáratot, amit különböző lapokban (*Sas*, *Ekhó*, *Muzáron*, *Rajzolatok*, *Természet* stb.) Bajza és Toldy ellen indítottak,¹²⁵ Csató megleckéztette az »újonc és

¹²¹ Frankenburg: Emlékiratok. 1868. II. 7. l.

¹²² Hírnök. 1839. 104. sz.

¹²³ Kritikai Lapok. VII. 118—9. l.

¹²⁴ Nincs kizárva, hogy Kántorné.

¹²⁵ Kazinczy Gábor: Literatúrai vázlatok.

parányi súlyú« író, ¹²⁶ literatúrai mázolónak nevezte, a Bajza elleni támadásokkal kapcsolatban pedig azt a kérdést tette fel: »mit gondol Kazinczy Gábor úr a leglágábban itélve egy olyan férjfiúról, ki nem nagy, nem is politikai fontosságú hivatalban lévén s befolyással bírván, mégis sokaktól gyűlöltetik? Nem azt-e, hogy annak *legalább* is az *emberekkel* *banásmódja rossz?* nem azt-e, hogy annak személyiségén s egész viseletén valami *undorítónak* s *bizodalomelfojtónak* kell feküdni?«

Kazinczy megbosszulta magát a leckéért s az *Athenaeumba* ezt írta Csatoról: »Csató írói becsére nézve sem tudós, sem költész, ő csak stilista; — tudományos dolgozatai compilatiók, a szépliteratúriaiak költészeti érdem nélkül valók és *sima előadáson kívül nem bírnak más kitünőséggel!*« ¹²⁷

A szigorú kritika miatti panaszokra Bajzaék azt felelték, hogy ők csak az érdemetlen írókkal szemben voltak passzillansok. Csató azt fejtegette, hogy egyetlen író sem lehet ennyire érdemetlen, a *Kritikai Lapokról* pedig azt írta: »A *kontár* elleni szándék jó s e részben a Lapok bizonyos mértékben használtak is, de az *eltiprás* és az *elrettetés* ideája nem egészen jó s kiváltképpen nem practicus. Meghatározni ki a kontár, ki nem, nehéz, kivált ha az ember *pártos.*«

A *Hírnök* ezévi harmadik számában azt állította, hogy a *Kritikai Lapokat* négy író alapította s tartotta fenn (Bajza, Vörösmarty, Toldy, Stettner). Emiatt felelősségre vonták s hosszú, meddő vita keletkezett e körül a jelentéktelen probléma körül is.

Szemeré Pál megpróbálta a *Kritikai Lapok* és a *Figyelmező* elleni gáncsoskodásokat lehűteni. »Nincs még itt az idő a literátori pártúzésre, — írta Garay Jánosnak, aki egy ideig szintén a *Hírnök* munkatársa volt. — Inkább tartsanak össze azok a barátok, kik egymás talentumát irígység nélkül becsülik. Nem kétlem, Orosz és Csató érdemesek ily barátok sorában állani.« ¹²⁸ Békítő szándékában próbálta barátja, Kölcsey támogatását is megnyerni. Úgy vélte, hogy az ellenathenaeumistákból több válhatnék pártfogó szeretet, mint gyűlölet által. »Mindnyájan tavaszi gyümölcsök vagyunk — —; tehát a cseresznye tūrje el maga körül a meggyet, s ez amazt; egyikből sem szűrnek bort« írta Kölcseynek pár héttel később. ¹²⁹ Mentegető fellépése kellemetlen benyomásokat keltett Bajzaék körében. Bártfay László nem egyszer bosszankodva írt erről naplójában és sajnálta Szemerét, aki »nem

¹²⁶ *Hírnök*. 1838. 15. sz.

¹²⁷ *Athenaeum*. 1838. 34. sz.

¹²⁸ Pécel. 1838. február 24.

¹²⁹ Pécel. 1838. ápr. 6.

kíván a valóságról meggyőződni.¹³⁰

Kazinczy Gábor után egyenesen Toldyt veszi tollára Csató, pártoskodónak mondja, aki nyilatkozásaival miundantalan kompromittálja Akadémiai állását.¹³¹ Ügyes és jelsz protocollistának tartja »akinél azonban a német literatúrában jártasabb dr. Balogh Pál. Toldynak, mint írónak, tónusában bizonyos kiállhatatlan önteltség és egy visszatoló szeretetlenség uralkodik, melyek miatt őt író és olvasó nem könnyen kedveli.«¹³² Azonkívül meggyanusítja, hogy a *Figyelmezőben* a *Magyar hírlapok koronkénti szemléjével* a *Hírnök* szemléjét majmolja.¹³³

Sebezhető területnek bizonyult Bajzát, mint szíuigazgatót támadni. Fellépett ellene Hazucha, aki hanyagsággal vádolta, mert előadásra benyújtott színműveiről hónapokig nem volt ideje nyilatkozni.¹³⁴ »A talentumokat pedig személyes cilségeinkké tennünk nagy vakmerőség, a ránk bízott ügy ellenségeivé tennünk sohasem szabad« — írta ezzel kapcsolatban Csató.¹³⁵

A színházról szóló pletykák miatt tette Bajza az *Athenaeumban* azt a kijelentést, hogy a közönség csak azokat az értesüléseket tekintheti hitelesnek, amelyek az igazgató aláírásával jelennek meg. Orosz és Munkácsy válaszoliak erre, de Csató sem hallgatta el megjegyzését.¹³⁶

Az árvíz miatt a Nemzeti Színház 1838 március 15-től április 16-ig zárva volt. Berendezését is nagy veszteségek érték. Bajza neheztelt a publikumra, amiért nem akarta megérteni, hogy díszletek hiányában nem lehet minden darabot előadni. Csató szerint a vész után a színház ügyéről őszintén szólni kellett volna, előre jelezni, hogy a színház egy kis időre nem tud a publikumnak jó és ízléséhez szabott művet adni. Csakhogy »némely urak a csupa ész és csupa autoritas miatt nem tudják magokat helyzetökhöz és közönségökhöz alkalmazni.«¹³⁷

Bajzát okolja az ismert Kántorné-eset miatt és a *Rajzolatokkal* támogatja véleményét, hogy *Labórfalvy* Róza még nem képes mindenütt betölteni azt a hézagot, melyet sok szerepben Kántorné éreztet.¹³⁸

¹³⁰ 1838. okt. 3.—dec. 22.—dec. 29.

¹³¹ *Hírnök*. 1838—39. 45., 49. sz.

¹³² *Hírnök*. 1838. 27. sz.

¹³³ U. o. 33. sz.

¹³⁴ V. ö. Pukánszky Kádár Jolán: Nemzeti színházunk és a közvélemény a XIX. században. Bp. Szemle. 1937.

¹³⁵ *Hírnök*. 1838. 37. sz.

¹³⁶ *Hírnök*. 1838. 27. sz.

¹³⁷ *Hírnök*. 1838. 37. sz.

¹³⁸ U. o. 53. és 59. sz.

operákat, paródiákat és spectaculos drámákat nem ad.¹³⁰

Csató is egyetértett azokkal, akik gáncsolták, hogy Bajza az operát a dráma helyett elhanyagolja. Szerinte a színház nagy alapítvány nélkül nem tarthatja fenn magát, ha Nyári Pálnak Bajza ellen emelt vádjait örömmel fogadta és mikor Bajza a direktorságról lemondott, nem titkolta meglepedettségét. Egyrészt, — mondta — Bajza ilyen módon több időt szentelhet majd írói munkásságának, másrészt »elesik az írók s talán a színészek egy részének is bizalmatlansága, mely Bajza úr igazgatására nem kevés homályt vetett. Mint igazgató nem volt hajlékony és tapintatos.«¹⁴⁰ Csató még Munkácsy vádját is átvette a *Rajzolatokból*, hogy a triumvirek »pisszegőket« rendeltek ki a *Tündér Ilona* előadásaira.¹⁴¹

A triász és Csató közötti harc fokozatosan vált nyíltabbá, lassan fejlődött ki teljesen. Felfigyelt rá az ország. Az *Athenaeum* előfizetőinek a száma egyszerre 500-zal emelkedett.

Nem kímélte Csató a polémiaiban Vörösmartyt sem, aki pedig a legszelídebben bánt vele. Mikor Csató Pozsonyba készült, Vörösmarty azzal búcsúzott el tőle: »Mihelyest alkalmas, rendes-tagsági üresség lesz, én leszek az, ki kegyedet teljes erővel támogatni fogom.«¹⁴² Sőt még 1838 július 1.-én is azt írta egy baráti levélben Fábrián Gáborhoz: »Olvasd-e annak az országáruló, egész a *cudarságig elkeseredett* Csatónak fecsegéseit? Nemde furcsa bogárrá lett? Mind emellett örömet visszaváltanám, ha gazdag ember volnék: neki a literatúra itt jobb hasznát vehetné, minthogy szemléket kotyvaszson bérért.«¹⁴³ Közölte Csató Frankenburgnak a *Rajzolatokban* megjelent Vörösmarty: *Toldy-paródiáját*,¹⁴⁴ lekritizálta »*Az árvízi hajós*« című balladáját,¹⁴⁵ és újból és újból lesújtó véleményt nyilvánított Vörösmarty másoktól is így csúfolt »Manó bánja« ellen, melynek »megaranyozott jambusait a közönség se ki nem pisszegi, se ki nem fütyöli, se ki nem neveti, egyszerűen a színházba — nem megy bele.«¹⁴⁶ A *Marót bán*-ban a »német eszmélkedést és érzelgést a francia legújabb romanticizmus iszonyaival« látta párosítva. »Úgy látszik — mondta — meg fog valósulni, amit publicumunk régen sejt, hogy míg Vörösmarty úr, ki költészetünk eddigi kifejllettségéhez képest tagadhatatlanul nagy az eposz-

¹³⁰ Hírnök. 1838. 75. sz.

¹⁴⁰ Hírnök. 1838. 49. sz.

¹⁴¹ Hírnök. 1838. 69. sz.

¹⁴² U. o. 73. sz.

¹⁴³ Czapáry: Vörösmarty-Emlékalbum. 281. l.

¹⁴⁴ Hírnök. 1838. 35. sz.

¹⁴⁵ U. o. 1838. 39. sz.

¹⁴⁶ U. o. 1839. 100. sz.

ban és lírában, nem több, mint középszerű a drámában.¹⁴⁷ »Vörösmarty és Tóth Lőrinc műveiben a néző hosszas tanácskozások és párbeszéddek semmire vezető végét unalommal kénytelen várni.«¹⁴⁸ »A *Marót bán*ban az egyetlen nőszemély, ki egyszersmind a darabnak hősnője, gyökerben és egészben elhibázott karakter. Nemcsak a férfikarakterek s cselekmények sokszor motiválatlanok, hanem maga a mesézet is fölötte hihetetlen és bonyolult és a műnek még csak azon érdeme sincs, hogy scénák helyes következése által gerjessen érdeket és hatást.«¹⁴⁹

Az írói állás dekórumát látta fenyegetve, mikor Vörösmarty és Fáy András megengedte darabjainak színlapjára kinyomatni, hogy »a mutatvány jövedelmének egy része a szerzőé.« Ez akkor lehetett divat, mikor Európában még vár-dorszínészet volt, és egy-egy színész leköthette magának némelyik este jövedelmét. De író! — Nem találta célszerűnek a »kéregetés« eme fajtáját, hiszen »a publicum úgy sem fogja magát egy nem kedvelt darab látogatására kényszeríttetni, (mint Vörösmarty *Marótjának* második előadása mutatja.)« A szerző nevével másképp is lehetne népet gyűjteni. Irják azt például a színlapra: »a szerző is jelen lesz«, vagy »az előadás próbáit maga a szerző irányította.« A szerzőt esetleg francia példára, az első cédulán ne is említsék, csak a játék végén, ha a darab tetszik. Honoráriumot pedig akkor is kapjon az író, ha a darabja történetesen megbukott.¹⁵⁰

Vörösmarty az *Athenaeum*ban felelt Csatónak, hogy a közönséget minden eszközzel kell a színházba vonni, ezt kívánja a haza érdeke is, — Csató azonban erre ismét azt válaszolta, hogy »egy kis decórum, egy kis aristocrátia illene az íróhoz.«

Többször célzott rá, hogy a *Marót bán* előadásai alatt üresen maradt a színház. Célzásait 25, az *Athenaeum* színi kritikusa fogta fel és azt felelte: »Sok dologtól függ, hogy kevés ember van-e, vagy sok az előadásokon. Ezt az *universalis criticus* is megvallaná, ha *zsoldja elbesztése* terhe alatt nem volna kötelessége rágalmatokat írni.«

Csató Orosztól támogatva sértetlenül kérdezte, hogy ő a zsoldos kritikus? — Találva érezte magát, hiszen ő róla mindenki tudta, hogy nem él jó módban, s hogy Pestről is kenyérgondok miatt volt kénytelen eljönni. (Ezért hangoztatta később is, hogy őt a *Hírnökhöz* »moralis«, nem »pénzbeli« szálak fűzik.¹⁵¹)

147 U. o. 1838. 31. sz.

148 U. o. 1838. 53. sz.

149 U. o. 1838. 47. sz.

150 *Hírnök*. 1838. 45., 49. és 67. sz.

151 U. o. 1838. 73. sz.

A Szemle támadásaira, melyekben Munkácsy, Kunoss és mások is támogatták Csatót,¹⁵² a »háromfejű redactio« is rovatot indított a *Figyelmezőben* »Athenaeum miatti zajgások« címmel,¹⁵³ de Bajza ezen kívül is írt külön visszatörő cikkeket.¹⁵⁴

Az *Athenaeum* miatti »zajgás«-okat hárman írták, amennyire a stílusból meg lehet állapítani. Az egésznek első és nagyobbik felét Bajza, a befejező részt Toldy, azonkívül mindegyikük a magára vonatkozó részeket.¹⁵⁵

Az *Athenaeum* miatti zajgások hosszú visszatekintéssel kezdődik mindazokra, akik az *Athenaeum* elleni támadásokban Csató előzői voltak. Személy szerint felel Wargha István, Gáspár László, Munkácsy, Stancsics, Kunoss, Kovacsóczy és Frankenburg támadásaira. Szemlét tart az ellenük valaha megszólalt folyóiratok feletti, majd áttér a főellenségre: »Más, — nem nemesebb ugyan, de mégis ész fegyvereivel lépett fel ellenünk a *Hírnök*.«

Állítja, hogy Csató szemléje egyenesen az *Athenaeum* és *Figyelmező* ellen indult. Dícséri a szemle gondolatát, ami azonban éppen Csatóra bízva »kés a gyermek kezében«.

»Csató jó fejű ember, de a kritikai pályára nem való. A kritikához szilárd, elvekben alapos, elvekhez hű férfi kell. Csató lenge lélek férfi testben. Ő a szerint méri kegyeit és bűntéseit, ahogyan valakit szeretni, vagy nem szeretni pillanatnyi haszna kívánja... Akár ellenségeimék, ha volnának, akár barátainak, ha maradtak, nincs mit bosszankodni, vagy örülni divatba jött nevén. Neki minden sora nagy kínjába kerül. Ő minden bétűjében függetlenségre született lelkének egy részét temeti el. Mostoha korunk kárhóztatá őt e bűnhődés legöldöklőbbikére, s ha meg akar élni, meg kell kövülnie, hogy ne tudja mit gondol, ne higgye mit tanít... Nem tagadhatni meg tőle a jobb ízlést, mely világosb eszének tulajdonítható. Csató a símaság, részrehajlatlanság álarcát veszi fel... Őt úgy lehet tekinteni, mint literaturai veszteséget, mint megromlott bort, mely még ecetkorában is erejét mutatja: csipős és mérges és elég hathatós megsavanyítani mindent, mihez vegyítetik.«

»A *Hírnök* szemléje a hírlapokat három féle csoportba osztályozza: 1. pajtások (*Rajzolatok, Természet, Szion*), 2. neutrá-

¹⁵² V. ö. pl. Ifjabb Furkács Tamás levelei apjához Monosbélbe. *Athenaeum*. 1838. 26. és 30. sz. Öregebbi Furkács Tamás Válasza fia levelére az *Athenaeum*-ban. (*Rajzolatok*. 1838. 26. sz.)

¹⁵³ 1838. július 31.—október 9.

¹⁵⁴ Mi baja kéndnek János? *Athenaeum*. 1838. II. 309. — A zsoldos kritikusról. U. o. 1838. II. 437.

¹⁵⁵ V. ö. Szücsi: Bajza József. 347. l.

lisok (*Erdélyi Hirlap, Mulattató, Ismertető, Híradó, Nemzei Társalkodó, Regélő, Honművész.*) 3. ellenségek (*Athenaeum, Figyelmező, Jelenkor, Társalkodó, Vasárnapi Ujság*).¹⁵⁶ Ebben a hangban folytatják még hasábokon keresztül a harcot, egyre jelentéktelenebb dolgokra pazarolják a szót. Gúnyolják Csátót, hogy ő tulajdonképpen ugyanazt hiszi és szereti, amit a triász. Nem literatúrai elv, nem akadémiai vélemény, még csak nem is személyes idegenkedés választja el Csátót tőlük, — hiszen »mézédeesebb társuk nem volt soha«, — csupán az, hogy ő »pálforduláskor Orosszal egyezett« s most Munkácsyt kénytelen dicsérni, kivel egyszer összeveszett, s Kunost, »kit magában kacag«. Ha azonban új árverésre kerülne sor, s az *Athenaeum* többet ígérne Csátóért, ő rögtön írna a *Hírnök* ellen.

Miért állította őt a triász az *Athenaeum* elleni zajgásokban mint a leggonoszabb, legsemmibb embert elő? — kérdezte kisebb válaszáinak egyikében Csátó. »Nyilván csak azért, mert szemléjével néhány hónap alatt lefűtá ezen urak fejéről a nimbust s őket a magok literátori közepszerűségökben s kártékony pártosságokban állította elő, okokra, factumokra s a publikum köz igazság szeretetére építve állításait. Valamint azért is, mert ő szemléjében a mérsékelt politikai nézeteket némi sikerrel védi, ellenfelei pedig, mint minden félszeg és pártos ember egyik, vagy a másik tekintetben — ultrák.«¹⁵⁶

A személyes rágalmakra kifejti, hogy ő a Szemle írásáért külön pénzt nem kap, s annak írására senki nem bír befolyással. Ha bármikor abbahagyná a szemlét, segédszerkesztői viszonyai pénz tekintetében nem változnának. Törvényes lépésekkel fenyegetődzik a triumvirátus és dr. Balogh József ellen, mert őt megvesztegetettséggel hazugúl rágalmazták.¹⁵⁷ Az *Athenaeum* miatti zajgásokat »bunkós modorban« írták, gorombasághoz pletykát csatoltak. A *Figyelmező*nek ez a rovata, szintazon mértékben sértő, amennyire unalmas, — írja válaszában Csátó.¹⁵⁸

Azzal vádolják a Szemlét, hogy egyenesen az *Athenaeum*

¹⁵⁶ *Hírnök*, 1838. 83. sz.

¹⁵⁷ V. ö. U. o. 73. sz.

¹⁵⁸ U. o. 65. sz. Ugyanott jegyzetben írja az *Athenaeum*ról és *Figyelmező*ről, hogy ezer előfizetőjük félév után 600, majd 500-ra fogyott, mert nem feleltek meg a bennök helyezett bizodalomnak és várakozásnak. »E két-harmadában fordításokból álló, belletrisztikai részében egyoldali, kritikai részében pedig többször részrehajló hirlap nem korszerű. Így ha belbecsére nézve (mely úgy sem volt nagy, vagy kitűnő) nem is, de a publikum részvételére nézve bizonyosan s tagadhatatlanul hanyatlásban van.«

és a *Figyelmező* ellen létesült, moha az irány elfedezésére a többi lapok tárgyai is fölfordatnak? Hogyan képzeletli Schedel úr — kérdi¹⁵⁹ — hogy ő miatta elolvassanak és ismertetnek tíz lapot, csak azért, hogy ő róla is lehessen szólni? A Szemle félévi pályája alatt nem hallgatta el egyetlen hírlapnak egyetlen figyelemreméltó cikkét sem, és ebbeli részrehajlásáról nem panaszkodott egy hírlap sem. Nem mondhatná-e azonban a *Hírnök* sokkal igazabban, hogy a triceps redactionnak e cikkelye egyenesen a szemle ellen létesült?

A triászban nem egyes tetteire mondja, hogy pajtás literátorok, pártos akadémikusok s kíméletlen részrehajló kritikusok, hanem egész munkálkodásuk szellemére.¹⁶⁰ »Schedel a *Haramjában* Bajzával, az *Aestheticai Levelekben* Vörösmartyval kapcsolatban megtestesíti azt, amit a franciák cameraderie littéraire-nek neveznek.« Bajza a *Kritikai Lapokban* hat esztendő alatt szólhatott volna méltányosan Vörösmarty drámáiról, tudta azonban, »hogy e drámáknak gyenge oldalait önhitelének kockáztatása nélkül el nem takarhatja.« — »Schedel egész könyvet írt Vörösmarty epikumjairól, miért nem írt semmit a drámáiról? Mert azokról a józan ész és ízlés megsértése nélkül nem lehetett volna olyan tömjénezőleg írni.«¹⁶¹ Amit Csató kíván a triumvirektől: »Méltányság minden íróra kivétel nélkül, igazságosan és részrehajlatlanul kiterjeszkedő, de méltányos és kímélő, tisztességes hangon szóló kritika, egymásnak az életben és literatúrában eltűrése s a más vélekedésűek ellen az Akadémián belül és kívüli pártos ármánykodásnak elhagyása.«

A személyes sértésektől ingerülten Csató is arcképet fest három ellenfeléről.¹⁶² »Bajza lassú, nyomós fő, szűk és kikapadt képzeletű költő, velős, férfias, stílista; híres kritikus és történetíró, ki még egyetlen maradandó történelmi munkát sem írt. Legtökéletesebb munkája két vagy három magyar dal (nem több) és Schröder *Gyűrű-jének* fordítása. A *Kritikai Lapok* sok hasznot tettek a literatúrának, de ezekben, az *Aurórában* és *Athenaeumban* Bajza saját bírálati a legsilányabak. Mint historicus, csak Coriolánja által ismert. Az Akadémiában csak mint cimborá s pártember fontos. Hírlapírónak nem való.« »Toldy megbukott verselő, insolens, pártos kritikus. Encyklopédiai műveltségű, ügyes és síma hírlapíró, ki minden literátori és akadémiai pletykának, rágalomnak, pár-

¹⁵⁹ U. o. 67. sz.

¹⁶⁰ U. o. 79. sz.

¹⁶¹ *Hírnök*. 1838. 79. sz.

¹⁶² U. o. 71. sz.

toskodásnak és cselszövésnek nagy mestere.« »Vörösmarty jeles versíró, de csak középszerű költő. Csupán a külső tárgyak leírásában erős, de nem a gondolatokban. Mint akadémikus pártos és szájas. Minden szorosan vett tudományban tudatlan.« »Én, ki talán e szemlében is bizonyítottam már némi öngondolkodást s bizonyos elvekbeni megállapodást, oly emberektől tanuljak vallási és politikai elveket, világnézetet s véleményfüggetlenséget, kiknek vallási elvök: tagadás, politikai hazájok: utópia?«

»Ilyen hangon és felfogással folyik ez a harc tovább, — írja Beóthy¹⁶³ — s olyan terjedelemben, hogy a *Figyelmező*-nek nagy részét hónapokon keresztül a *Zajgások* foglalják el. Eszmei tartalma kevés, csak fogás jó fogás után véget nem érő sorral s kapaszkodás a kifejezésekbe, leselkedés valamely meggondolatlan, vagy kiforgatható szóra. Igazi párbaj, hof az ellenfelek szegző tekintettel állanak egymással szemben, hogy odacsapjanak a pillanatig védtelenül maradt pontokra s egy-egy téves vágást hasznukra fordítsanak. Az athenaeisták helyzete aránytalanabbul kedvezőbb, mert az Akadémia fedezi őket.« Éppen ezért próbálták az egyenetlenséget az Akadémiában is szítani. »Pártfészek«-nek hívta az Akadémiát már Kunoss a »*Literaturai világban*« című cikkében s ézt kapta fel Csató, mikor arról írt, hogy az Akadémiában nem egy, hanem két pártfészek van, — mindakettő a rendes tagok választásában s a 200 arany jutalom odaítélésében nem a nagyobb tehetséget s érdemet, hanem a megválasztandó, vagy jutalmazandó személyét tekinti. Ez a két párt egy pár év óta élesebben válik el egymástól, mint valaha. Az Akadémia munkálataiban is sok alapos hiba és iránytalanság van. Erejét sokfelé osztja. Igen sok jutalmat ad, sokat és sokféléit nyomattat, míg másrésről rendes tagjainak kenyeret nem bír adni.«¹⁶⁴

1839. IV. 1.-én a bécsi titkos rendőrség besúgója is azt jelentette, hogy az Akadémia jelenlegi összeállításában szomorú jelenség. Tagjai közül liberális: gr. Széchenyi, Wesselényi, Andrássy, Schedel, Vörösmarty, Bajza, Szemere, Czuczor stb. Mérsékelték, akiket a liberálisok orthodoxoknak hívnak: Teleki, Balogh, Döbrentei, Schedius. A kolomposok szabálytalanul hozzák be elvbárátaikat tagokul. Senkit nem választanak meg, ha előre nem áll a »magyszájuak« véleményére.¹⁶⁵

¹⁶³ I. m. LXI. 1.

¹⁶⁴ Hírnök. 1838. 35. sz.

¹⁶⁵ Pol. Hofstelle. 1839. év 2802. sz. — Id. Viszota Gyula: Cenzurái különösségek a XIX. sz. második negyedében.

»Az Akadémia nem teljesíti hivatását, — írja később a *Századunkban* Csató¹⁶⁶ — mert a költészet pártfogásával elhanyagolja a tudományokat. E mellett Bajzáék mindenféle visszaéléseket követnek el. Méregdrágán szerkesztették a zsebszótárt és Fogarasi német szótára mégis' jobb az Akadémiáénál. Megakadályozták, hogy az Akadémia kritikai folyóiratot indítson, nehogy ez az ő üzletüket rontsa. Miután Bajza érdemtelenül bekerült az Akadémiába a helyett, hogy a történelmet művelné, amire fizetése is kötelezné, más jövedelmezőbb foglalkozás után nézett.« Bajza Toldy közreműködésével felelt az Akadémia elleni vádakra: *Felvilágosítások Tudományfynak*.¹⁶⁷ Csató újra válaszolt: lényegében ugyanazt, amit előbb is állított. Ebben a kisebb vitában Bajzáéké volt az utolsó szó. A *Tudományfy válaszára ellenválaszban* kimutatták, hogy az Akadémia kiadásainak eddig nem egészen egy hatodát fordították szépirodalmi célokra, hogy az Akadémia ismervén a céhbeli-kritika elhibázott voltát, nem indított kritikai folyóiratot, hogy a zsebszótár munkatársainak fejénként eddig mindössze 160 pengőforintot jövedelmezett, s Fogarasi kis szótárával nem hasonlítható össze. Az igaz ugyan, hogy Bajza eddig nem igen működött mint történetíró, de vállalatai mind sürgős tudományos szükségleteket elégitettek ki.¹⁶⁸

A *Figyelmezőben* megkezdődött annak a sok kisebb gáncsnak a visszautasítása, melyet Csatóék a triáson kívül az írók ellen vetettek. Így Kunosnak Schedel (520), Mocsy Mihálynak Al Kendi (Vörösmarty) (585), Csaplovicsnak »Jogi, hités ügyvéd« (822) felelt, míg Csátónak Brassai Sámuel (*Nyilatkozás*, 771) és Gegő Elek Nicephor (*Felhívás a szemleíróhoz*, 903.)

Csatóék és a triász harca egyre élesebb modorban folyt. Csató boncoló, éles ész. harcra kész dialektikát, műelvek fejtegetésében széleskörű képzettséget tanusított.¹⁶⁹ Jól ismerte ellenfeleit, azoknak viszonyait, gyengéit, sebezhető pontjait. Mikor már nem tudtak az ellenfelek egymásra újabb rágalmatkat szórni, mikor már csupán a különböző formában elmondottakat ismételték, Csató kiadta Bajzának két, a dramaturgi állás ügyében hozzáintézett levelét. Bajza ezekben nem a leghízelgőbben nyilatkozott a színház választmányi igazgatásáról. Magánleveleinek kiadása igen kellemetlenül érintette, mert a megyén e miatt ingerült lett ellene a hangulat. Panaszkodott is leveleinek engedély nélkül való kiadása ellen, bár

¹⁶⁶ 1839. 70. sz. *Tudományfy* álnéven.

¹⁶⁷ *Figyelmező*. 1839. 622. l.

¹⁶⁸ U. o. 1839. 833. l.

¹⁶⁹ V. ö. Fővárosi Lapok. 1882. 277. sz.

— mint mondta¹⁷⁰ — »ő mindig inkább szeret elárulni, mint áruló lenni.«

Sokat sejtető célozgatásokra felszólította Bajzát Csató, hogy adja ki, ha akarja, az ő összes magánleveleit. »De minden commentarius nélkül, hadd legyen én saját, négy szem közti szavaimnak legelső s legilletőbb magyarázója, s ne szennyezze be magát ő az ügyvéd újólag, oly ítéletelőzéssel s bírómegvesztegetéssel, mely minden igazságszerető és tudó ember előtt egy jókora falsificatioval bizonyosan felér.«

Bajza ezt a kérést nem hallgatta meg, hanem kommentárjaival együtt közölte Csátónak tíz levelét, néhány név kihagyásától eltekintve szóról-szóra.¹⁷¹ Közülük hat levelet 1834-ben, kettőt 1837-ben és kettőt 1838-ban írt Csató. Semmivel több nem tűnt ki ezekből a levelekből, mint amit a nagyközönség úgysis sejtett, hogy Csató 1834-ben teljes erejével Bajzáék mellett állt, szívesen dolgozott nekik és párttekinteteiket figyelembe vette. Elismeréssel nyilatkozott írói munkásságuk feől s akadémiai rendes tagságát, utóbb dramaturgi kinevezését sürgette náluk.

Csató a levelek közlése után az olvasóközönséghez fordult. »Nem láthatván leveleimben semmi alapos vádat, egy szóval sem védem magam tartalmuk ellen, hanem azokat úgy, ahogy közöltettek, tehát Bajza úr úgynevezett információjával együtt, az értelmes közönség ítélete alá bocsátom.«¹⁷² Nehezével, amiért Bajza nem tesz különbséget írói barátság és tisztán személyi barátság között, mert ha ő privát levélben egy munkát jónak, vagy szépnek mondott, ez nem jelenti azt, hogy ha recensiot kell írnia, a publikum előtt ne lehessen szigorú bíró. »Sokszor mond az ember társaságban valamit jónak, amit mélyebb taglalat s vizsgálat után nem talál annak s kivált nem mond publikum előtt. Az íróban örökké csak az írot és nem a személyt kell tekinteni.«

Bármit írt azonban Csató, az athenaeisták felhasználták azt a pillanatnyi megdöbbenést, amit kiadott levelei keltettek. Idő előtt erkölcsi halottként tüntették fel és a legnagyobb megvetés hangján beszéltek róla.

»Szóljunk róla, miut aki nincs többé. Ő már oda van. Ő már nem több, mint egy galvanizált béka,« írta a puritán Bajza¹⁷³ róla, »az elv nélküli, lelkiismeretlen köpenyegforgatóról.«

De nem elégedtek meg a sértésekkel. 1838 novemberében Toldy Szobovics censorhoz folyamodott, hogy ne enged-

¹⁷⁰ Figyelmező. 1838. 45. sz.

¹⁷¹ Figyelmező. 1838. 45. sz.

¹⁷² Hírnök. 1838. 93. sz.

¹⁷³ Bajza: Jegyzetek Csató önvédelmére. Figyelmező. 1838. 42. sz.

je meg Csatónak a tudományos vita kereteit elhagyni. Mikor a folyamodás nem vezetett célhoz, 1839 áprilisában Vörösmarty és Toldy panaszos kérvényt intézett a Helytartó Tanácshoz.¹⁷⁴ Felsorolták a támadásokat, melyeknek ki vannak téve s kérték, engedjék meg nekik »az alacsonytságot és rágalmat annyi élességgel visszautasítani, amennyi képes az ellenfélte korlátok közé szorítani.« A Helytartó Tanács a kérvényt a pozsonyi tankerület főnökének adta ki. Kérdőre vonták Oroszt, ő azonban azzal védte magát, hogy csak olyan cikkeket ad ki lapjában, mit a censor megenged. Nem mulasztotta ugyanakkor kijelenteni, hogy a kérvényezők nem védelemre, hanem személyeskedésre kérnek felhatalmazást. A tankerületi főnök Drescher censort is véleményadásra szólította fel. Az összes jelentések alapján a Helytartó Tanács 1839 június 25-én tartott ülésében kölcsönösen a szerkesztők figyelmebe ajánlotta, hogy a jövőben óvakodjanak minden személyes gúnyolástól.¹⁷⁵

1838-ban volt még Csatónak egy kisebb irodalmi vitája Bajzával. Az *Athenaeum* 35. és 36. számában ugyanis V-a tollából megjelent egy fordítás: *Német romantica és angol ízlés*, melyben a szerző az angol irodalom egyik csoportját jelző *Lake-school-t* tengeri iskolának fordítja. Csató szerint *tavi iskolának* kell fordítani.¹⁷⁶ A továbbiakban elmondja, amit szerinte a »csak magyarul beszélő Bajza nem tudhat,« hogy az angolok néhány romantikus költőjüket, különösen Wordsworthot és Coleridget azért nevezik a *tavi iskolához* tartozónak, vagy röviden *lake-istának*, mivel a westmorelandi bájos vidékű tavakat többször magasztalta dalai-ban. Bajza viszont úgy magyarazza ezt az elnevezést, hogy az Cooper »tengeri« regényeitől származik, Wordsworth, Coleridge, Southey pedig csak azért tartoznak hozzá, mert a történet a cumberlandi tavak partján hozza őket össze. Az összekötő lánc nem irodalomtörténeti karakterükben van, hanem szoros barátságukban.

A Hírnök 1838-ban társlapot indított *Századunk* címen és Csató e társlapba hasonló buzgalommal dolgozott. Sok érdekes tárcát közölt. A biedermeier tárca a kicsinynek, önmagában zártnak művészetével akar foglalkozni. Tárgyánál fogva rövid, kicsiny, de zártságánál, befejezettségénél fogva nem je-

¹⁷⁴ V. ö. Ferenczy: A hírlapirodalom története. 212. l.

¹⁷⁵ In futurum ab omnibus Personarum cavillationibus et lascivis sugillationibus abstinere noverint. (Orsz. Levéltár. Helyt. Tan. 1839. 21, 235.)

¹⁷⁶ Hírnök. 1839. 91. és 103. sz. Bailey—Fahrenkrüger's Wörterbuch der englischen Sprache. Jena, Friedr. Fromman. 1822-re hivatkozott, mikor azt állította, hogy a lake szó csak tavat s nem tengert jelent.

lentéktelen.¹⁷⁷ Nálunk Csató volt az első tulajdonképpeni tárca-író. Élénk felfogása, könnyű előadása különösen képesítették arra, hogy mindenről érdekeset érdekesen mondjon. Tárcái között több a francia és német lapokból átvett, helyes érzékkel kiválasztott; de nagy számmal írt eredetieket is.

Ilyen a *Színházi szokások*,¹⁷⁸ melyben végigtekint különböző nemzetek színházi viselkedésén. Remek kis jellemzést ad az amerikai fesztelenségről, az angol kritikáról, az olasz művészetrajongásról, a francia divaturalomról és a német szelídült erkölcsökről. Nálunk — mondja — a vidéken még ayersen, a fővárosiak részben már kulturáltabban viselkednek a színházban, csak még meg kellene állapodni, hogy a színészt egyforma szóval buzdítsák. Egyelőre össze-vissza kiáltoznak éljen! fuera! ancora! vagy bis-t.

Irodalmi témákról folytatott párbeszédet ír le az *Egy Conversatio*-ban, mely közte és F* között hangzott el. Az itti kifejtett irodalmi szemlélet meglehetősen egyoldalú. 1790-től, a magyar újabb literaturai élet serkenésétől 1830-ig nem volt literaturánk — mondja. Nem volt publicum sem, mely az írók buzdította és jutalmazta volna: de az írók is, mint Gvadányi, Dugonics, Budai, Svastics, Georch, Pethe, Fejér, Horváth és maga Kazinczy is, részint profeszszorok, vagy más hivatalbeliek voltak. A tizenkét milliányi magyar nemzethez méltó tudományos és művészeti literaturát szerinte Aranka, Döbrentei és Fejér tartották fenn folyóirataik által.

A *Századunk* tárcairovatát is felhasználta, hogy Bajzáék ellen harcoljon. A *Pál temetése* humorosan gúnyolja ki az athenaeisták állítását, hogy »ő nincs többé.« Elmeséli, hogy a boncoláskor Pál gyomrában a *Figyelmezőnek* két meg nem emésztett számát találták, valószínűleg ez okozta halálát. Fantasztikus temetést ír le, melyen felvonulnak a természet legkülönbözőbb teremtményei.¹⁷⁹

Sorra veszi az athenaeisták minden mondását *Visszatekintés*-ében az *Athenaeum* miatti zajgásokra és rámutat, hogy milyen kár a lelki erőt és a drága időt ilyen hitványságokra vesztegetni.¹⁸⁰

Az 1838-ra kiadott *Hajnal* c. almanachban jelent meg legértékesebb novellája *A szerelemmel nem jó játszani*, melynek, mint egy Bajzához írt leveléből kitűnik¹⁸¹ első címe *A szerelemmel ne játszál* volt. 1834 nyarán írta a novellát Világo-

¹⁷⁷ Horváth E.: A biedermeier életkép a német és a magyar irodalomban. 39. l.

¹⁷⁸ Századunk. 1838. 59. sz.

¹⁷⁹ U. o. 1839. 3. sz. Név nélkül.

¹⁸⁰ Századunk. 4—5. Bánfalvi álnéven. Levéltöredék. 1838. nov. 12.

¹⁸¹ Világos. 1834. V 21.

son. Ugyancsak a *Hajnal* hozta az előző évben *A fiatal sziv* c. novellát is.

A körülmények szinte természetesen hozták magukkal, hogy barátságával ismét a triással szembenálló Döbrentei felé fordult. Örök szövetségre nyújtotta jobbját, úgy is, mint Döbrentei öszinte barátja és úgy is, mint »literaturánk egészére s irányzatára nézve rokon nézetű s igyekezetű író-társ.«¹⁸²

Ebben a hónapban a sors újabb csapással sújtotta Csatót. Elvesztette öthónapos kisfiát s felesége, Lotti is beteg lett.¹⁸²

1839. január 30-án *Az agg színész és leánya* c. színdarabban Egressy Kesserű zsznaliszta szerepében kiparódizálta Csatót. A közönség állítólag tomboló tetszéssel fogadta az ötletet és a színészt négyszer is kitapsolta. Az igazgatóság 70 frt. pénzbírságra ítélte Egressyt, az összeget azonban az ifjúság körében Gaál József összegyűjtötte. Egressy nem egyszer élt vissza a színpad szabadságával. Ő volt az, aki 1837-ben Fáy *A külföldiek* c. vígjátékában az angol utánzót teljesen Széchenyi maszkjában, vastag szemöldökkel, rövidre nyírt bajússzal játszotta, s ruhájában, testtartásában, járásában is Széchenyit utánozta. Csató a *Rajzolatokból* értesült a történekről s nehezteléssel mondta, »oda, hogy valakinek testállását s egy vagy más szellemi vonását eltorzítva utánozzuk s ez által a publicum vastagabb részét kacagásra bírjuk, művész nem kell, oda egy majom is elég. De emlékezem, hogy másfél évvel ezelőtt, midőn ugyanezen színészek ugyanezen színpadon a *Fiatal házasokat* adták: a próbán s azon jelenetben, hol a szabó és varga jönnek elő, egyik színész e szókkal fordult hozzám: »Nincsen kegyednek a városban szabója, akire haragszik? ezt most kijátszhatnak!« Gyönyörű esprit de corps! gyönyörű nép! nektek a művészet kezetekbe!...« Ugyanakkor rámutatott, hogy Egressy ezen tettei nem szolgálják a nemzetiség és nemzeti nyelv terjesztését, mert a sértett fél és barátai visszavonják magukat a színház látogatásától.¹⁸³

Ennél sokkal kedvesebb meglepetés érte március közepén. Levelet kapott a fiatal Kúthy Lajostól, ki »szíve indítására« bemutatkozott neki és kérte »... fogadja kedvesen azon elismerést, mellyel a becsületességnek s Csató méltánylásának tartozik.«¹⁸⁴ Csató nagy elismeréssel viseltetett Kúthy iránt és ezt nem egyszer kifejezésre is juttatta. *A színésznő* c. novellájával kapcsolatban írta róla, hogy »Kúthy a francia esprit-nek, tapintatnak, leleménynek, fénynek, tűznek s a

¹⁸² Levél Döbrenteihez. Pozsony, 1839. I. 15. — M. Tud. Akad. Lev. 4 r. 55.

¹⁸³ Hírnök. 1839. 10. sz.

¹⁸⁴ Pest. 1839. III. 10. — Széchenyi-könyvtár. Irod. Levelestár.

gondolatunk és akaratunk ellen is magával ragadó sikernek önállással és teljes öntudattal bíró viszsugára. Stylusa különösen jeles. Ő nem kacérkodik a szavakkal, nem lesi egyenkint azoknak szép hangját, mint Kazinczy Ferenc; neki a szók színek, melyeket ügyesen, válogatva vegyít s az ecsetvitel, az, mit a francia *touchenak* nevez, nála rendkívül könnyű, tiszta, gyöngéd, kecses és kerek.¹⁸⁵ »Ő a francia romantikának csaknem egyetlen, de igaz, egész képviselője közöttünk, legalább mi nem tudunk írot az egész utánozni szerető Németországban, ki Victor Hugo-hoz erőben és szellemrokonságban oly közel állna, mint éppen ő.¹⁸⁶ Szemere Pál is feljegyezte naplójába, hogy Csató szóba hozta és dicsérte előtte Kúthy t.¹⁸⁷

Áprilisban három hetet töltött Csató Pesten. Távollétében ideiglenesen Orosz József szerkesztette a szemlét.¹⁸⁸

Az 1839. VI. 2-re hirdetett országgyűlésre a jelen nem lévők egyik követéül küldte őt valpói Prandau báró.

Csató már ebben az évben betegeskedett, rosszul érezte magát s elvágott Pozsonyból. Újból folyóirat indítására gondolt s Kúthyval együtt szeretett volna divatlapot szerkeszteni. Ahhoz, hogy egy politikai hírlapot átvehessen, nem sok reménye lehetett, mert mint Kúthy írta, Kulcsárné a *Hasznos multságok* tulajdonosa még mindkettőjüket túlélheti. Munkácsy pedig a *Rajzolatokért* mindenre képes. »A mi szenvedélyes véralkatunk hosszú életet nem várhat s jóllét addig kellene, míg késő nem lesz« — írta a szomorúan valóra vált igazságot új barátjának ugyanebben a levélben. Csató a Kovacsóczyval való kézfogást ajánlotta, de Kúthy az izgága, összeférhetetlen Kovacsóczyval való szövetkezést azzal utasította vissza, hogy »Chateaubriand neve megbuknék mellette!« Kúthy úgy gondolta, hogy a szabadsálmát az ő nevére kérik, ellenkező esetben fix fizetésű munkatárs lenne. Célja a lappal az volt, hogy a »háromfejű cerberus párt ellen állíthasson fel ágyútelepet.« Reményeik józanok és mérsékelték voltak, de abban mindenesetre bíztak, hogy a dolog — kezeik között — menni fog. Kúthy beleegyezett a Csatótól ajánlott »Pesti divatlap« egyszerű címébe, de utóbb kívánatosnak találta a »külsőségek ily korában a címmel is némi érdeket kötni össze«, s ajánlotta, hogy nevezék a lapot »Széchenyiné«-nek. A latin nyelvű kérvényben Csató a saját nevére »*Hunnia, pesti divatlap*« engedélyéért le-

¹⁸⁵ Hirnök. 1839. 4. sz.

¹⁸⁶ U. o. 22. sz.

¹⁸⁷ Pest. 1839. IV. 16.

¹⁸⁸ 1839. ápr. 15.—május 6.

lyamodott.¹⁸⁹ A folyóirat kiadására való engedélyt ezúttal sem kapta meg.

1839-ben még folytatta a *Hírnök* szemléljét. Nem kímélte az *Athenaeum* kisebb híveit sem, mint Kazinczy Gábort,¹⁹⁰ kinek többek között a Kassán megjelenő *Népbarát* című lapját csúfolta ki; Gaált és Jósikát,¹⁹¹ Szontagh Gusztávot, »a triász kórkatonáját«,¹⁹² ki Bajzának igen jó fegyvertársa volt a harcokban és visszautasította Baksay Dánielnek azt az állítását, mintha ő »alacsony önzés ösztönétől izgatva« Pozsonyban szintén pártot akarna szervezni.¹⁹³ Több jelentéktelen szópárbajt vívott Brassai Sámuellel.¹⁹⁴

Csató volt tulajdonképpen az Akadémia működésének és vezetésének első élesszemű ellenőre. Lankadatlan kitartással sürgette, hogy munkássága tudományosabb irányt vegyen. Felszólalásai nem voltak szükségtelenek s Beóthy rámutat arra, hogy a felvirágzott Akadémiának nincs oka Csatót egykori ellenségei közé számítani. Tudományfy: *Az Athenaeum és a tudományok* c. cikkében¹⁹⁵ gáncsolta, hogy az athenaeisták az Akadémiában a tudományok felett pártolják a drámát. Sokallta a drámai jutalom 100 frt-ját akkor, amikor a hat osztályból levő szaktudományi jutalomdíj összesen csak 200 frt.. s Luczenbacher és Balogh Pál, a tudománytár szerkesztői csak 100 frt-ot kapnak évente. A drámák jutalmazása ellen az alapszabályokra hivatkozott és sürgette, hogy osszanak díjakat tudományos kérdésekre és ipart-emelő találmányokra is. Az *Athenaeumban* és *Figyelmezőben* is hiányolta, hogy bennük semmi sincs a tudományért Pulszky, Vársárhelyi Pál, Sárvári Ferenc, Fogarasi János és Nagy Károly gyér és inkább alkalmi cikkein kívül.¹⁹⁶

Ugyanczék a szempontok vezették, midőn megbotránkozásának tagadhatatlanul éles hangon adott kifejezést a felett, hogy Kovács Pált csupán szépirodalmi érdemeiért választották be az Akadémiába. »Szontagh legalább erőlködött egy magyar filozófiai iskolát feltalálni, — írta ezzel kapcsolatban¹⁹⁷ — de micsoda munkája van Kovács Pálnak? Vig elbeszélések és egyfelvonásos vígjátékokcskák, középszerűek. Az Akadémiának nyelvtudományi osztálya van, de poetikai nincs. Kovács Pálnak viszont nincs nyelv — vagy aetheticai tuda-

¹⁸⁹ Másolata a Széchenyi-könyvtárban: Fol. Hung. 1336. A másolat kelte 1840. II. 1.

¹⁹⁰ *Hírnök*. 1839. 50., 68., 72. sz.

¹⁹¹ U. o. 66. sz.

¹⁹² U. o. 18., 96. sz.

¹⁹³ U. o. 8. sz.

¹⁹⁴ U. o. 45., 59., 73., 99. sz.

¹⁹⁵ Századunk. 1839. 70. sz.

¹⁹⁶ *Hírnök*. 1839. 82. sz.

¹⁹⁷ U. o. 96. sz.

mányi munkája. Csak egy érdeme van, hogy a párt embere. Ez botrány és visszaélés.«

Kovács Pál győri orvos a harmincas évek eleje óta szoros barátságban állott az Auróra-körrel s teljes lelkével vonzó-
dott Vörösmartyékhoz. Midőn Csató megtámadta, becsü-
letében sértetten első gondolata a visszavonulás volt, és a fel-
ajánlott akadémiai tagságról le akart mondani. Ez alkalommal
Vörösmarty bizonyult a triász legagilisabb tagjának, min-
dent elkövetett, hogy Kovács lemondását megakadályozza.
Leveleket írt Kovács Pálhoz,¹⁹⁸ s ezekben semmirekellő
ugató ebnek, rágalmazó fecsegőnek nevezi Csatót, akinek nem
tetszeni érdem. Egy másik levélben¹⁹⁹ Toldyt kéri, hogy
várjanak a lemondás kihirdetésével, míg Csató Pál zajgása el-
hangzik s Kovács Pál vagy visszaveszi lemondását, vagy
más alakba önti. »A lemondás közlését — ily alakban s most
az académiára is kisebbitő lévén, el kellene halasztani, vala-
mint tettünk Péczelyével is. Ámbár tőlünk különböző véle-
ményben. sőt e pontnál egyenesen ellenünk vagy, azt talán
még is feltehetem rólad, hogy oly lelkiismeretlen rágalmazónak,
mint Csató, diadalmát s tekintetre jutását nem akarod; pedig
ha ezen lemondás most azonnal közzé tétetik — annyi nálunk
a vízfejű ember — hogy ebből Csatónak rendíthetetlen igaz-
ságszeretetét, nyomós ítéletét s országos hatását fogják követ-
keztetni. S ez vajjon kívánatos-e? ...«

Toldy szerint Kovács Pál érdemtelen volt az akadé-
miai tagságra, de Vörösmarty bizonyítgatta neki, hogy
mégis Strokaynál, Gebhartnál, vagy a filozófus Balognál
többet ér. Felelte szavát Kovács Pál mellett Bajza is
(*Akadémiai választások, jutalmak. Figyelmező. 1840. 26. sz.*),
de legnagyobb súllyal gróf Teleki József vette pártfogásába
az ügyet.²⁰⁰ Teleki rámutatott arra, hogy az Akadémiában
nincs külön poétai osztály, de a poéták számúza nincsenek.
Mint költő volt tag Kisfaludy Károly és Horváth Endre
is, kinek helyébe Kovács Pált választották. »A magyar
tudós társaság a tudományok és szépművészségek minden ne-
meiben a nemzeti nyelv kiműveltetésén igyekszik egyedül.«
Nyilatkozott az ügyben maga az érdekelt fél is. (Dr Kovács
Pál: *Levél. Századunk 1839. 99. sz.*) Tiltakozott a pártosság
vádja ellen s felszólította Csatót, hogy vonja vissza a rágal-
makat, melyekkel karakterét illette. Csatónak a közszeretet-
ben álló Kovács Pál ellen történt fellépése nagy visszhangot
keltett, s nem is csak a lapokban s férfiak körében, hanem

¹⁹⁸ Közli Pitroff Pál. Irod. Közl. 1916. évf. 228. l.

¹⁹⁹ Pest. 1839. dec. 9. — Vörösmarty Emlékalbum. 302. l.

²⁰⁰ Századunk. 1840. 2. sz. és Figyelmező. 1840. 24. sz.

sokan elítélték őt e miatt a szépnemhez tartozók közül is, kik mind igazat adtak a haragvó Kovács Pálnénak, amikor »irigy, feketevérű embernek és tigris«-nek nevezte Csatót.

A triász ellen az 1839-es esztendőben már csak kisebb csatározás folyt. Bajzának *Szózat a pesti magyar színház ügyében* c. röpiratáról részletes ismertetés jelent meg a *Századunkban* Széplaki Vilmos álnév alatt állítólag Csató tollából.²⁰¹ Az ismertető állást foglal a dunaparti színház ellen, de elfogadja az országos pártolást. Helyesli az opera-kultuszt. Azzal gyanúsítja Bajzát, hogy röpiratának célja az igazgatóság megszerzése. Csató a *Hírnökben* hivatkozott Széplaki cikkére²⁰² s ő is hozzászólt a röpirathoz. Nem szénvedhetette szó nélkül Bajza opera-ellenes felfogását s megalkuvó fejtegetését, hogy a sajátságos magyar viszonyok között a hazafiúi szempont előbbre való a művészetinél. Nincs arról szó, hogy ellentétben állnának, s választani kellene a kettő közül. A választmány — írja cikkében Csató — a próza érdekében is megtett mindent. Az íróknak jutalmat, a színészeknek nagy fizetést adott. Gondoskodott elegendő számú eredeti és fordított, víg- és szomorújátékról, de a darabok elbuktak, a színészek még fejletlenek. A szavalószínészetnél hiányzott a legfőbb: a művészet. Ellenben a dalszínészet Schodelné energiája révén a lényegi követeléseknek eleget tett. A dalműt és balletet nem lehet leépíteni, mint Bajza akarja, hiszen éppen ezek hozzák a kasszasikert. A Pestre látogató idegen is elsősorban dalművet néz meg, nem olyan darabot, amit nem ért. A színház nem grammatikai iskola, — fejezte be végül ellenvetéseit.

Bajzáék részéről egy kisebb cikk jelent meg az *Athenaeumban* Csató ellen (Művészfy: *Mobile perpetuum*) és egy ízléstelen mese.²⁰⁴

Csató szemléje mindinkább a többi lap cikkeinek ismertetésére szorítkozott. Támadásainak éle egyre tompult, s már nem egyszer megdicsérte az *Athenaeumot*. »Igen szép és minden ép kebelben visszhangra találándó cikkelynek« mondta a *A fűvész örömeit* Brassai Sámuelről,²⁰⁵ hosszabban idézte

²⁰¹ Századunk. 1839. 92—95. sz.

²⁰² Hírnök. 1839. 98. sz.

²⁰³ Athenaeum. 1839. II. 768

²⁰⁴ Elemér: Mese. Athenaeum. 1839. II. 796. — Egy kutya története. Mint »hűtelen bitangot« nem fogadták be egy házba, csak morzsákkal táplálták. A kutya a szomszéd zsírszagra átment oda, hol — nem lévén nála külön — be is fogadták. Ez idő óta »a kerítésen által dühös morogva faldos.«

²⁰⁵ Hírnök. 1839. 10. sz.

Schedel véleményét Tóth Lőrincről,²⁰⁶ írt Vörösmarty pártatlan bírálatáról²⁰⁷ és közölt egy részletet Vörösmarty *Julius Caesar*-fordításából.²⁰⁸ (I. felv. 3. jelenet.)

1839 végén letette szemleírói tollát²⁰⁹ és elbúcsúzott olvasóitól, kik között, mint írja, két év alatt oly sok jóakarót, barátot szerzett magának, amennyit nem is mert remélni.

Bajzáék gúnyos örömmel vették tudomásul, hogy »ő, aki fogadást tőn a *Hírnököt* ott nem hagyni, míg kezeit bírja most mégis épkezláb eltávozik.« Kárörömük azonban korai volt, mert Csató bár szemlét nem írt többé, nem hagyta el a *Hírnököt*. Erről tett *Nyilatkozása* egyúttal az utolsó cikke is Bajza ellen.²¹⁰

Az 1840. évre tehát lezárult Csató és az athenaeisták polémiája. A hanyatló erejű, beteg Csató visszavonult, s a triász győztesnek kiáltotta ki magát. Mindhármukra árnyékot vet, hogy egy tehetséges és szorgalmas íróval olyan ridegen és kurtán végeztek.

1840 elején Orosz írta tovább a *Szemlét*, és Csató, bár lábdaganata miatt nem mozdulhatott ki már szobájából, szakadatlanul dolgozott Orosz lapjaiba. Halála után azonban senki sem tudta a lapnál helyettesíteni. A *Hírnök* lassan hanyatlásnak indult, kezdte elveszíteni előfizetőit. Ebben az esztendőben jelent meg az *Emlényben* Csató utolsó novellája, *A boldog szerető*, és ugyanott egyfelvonásos vígjátéka, a *Tolvaj*.

Csatónak veszedelmes lábbaja volt, amin talán amputálással lehetett volna segíteni, de ettől a gondolattól irtózott. E mellett tüdőbaj is gyengítette szervezetét, ágynak dőlt harminchat éves korában. Az utolsó percig bízott felgyógyulásában. Hosszú szenvedés után is váratlanul érte a halál. Felesége és barátja, Matics Imre karjai között hunyta be örökre a szemét 1841 február 15-én reggel hét órakor, a haldoklók szentségének felvétele után. Korai halálának híre mély megdöbbenést keltett. Legtöbbet a pozsonyi lapok írtak róla.²¹¹

A temetési szertartás másnap a szent András temetőben fényes keretek között ment végbe. Ott volt a munkatársakon kívül Zay gróf, Orosz Károly őrnagy, Szlemenics professzor és Gyurikovics törvényszéki ülnök, az ev. magyar társaság sok tagja és a pozsonyi szerkesztőségi hivatalok. Az özvegyet gróf Lambert Ferenc altábornagy hozta a kocsiján. (Csató pozsonyi évei alatt ugyanis magyarul tanította a

²⁰⁶ U. o. 70. sz.

²⁰⁷ U. o. 28. sz.

²⁰⁸ U. o. 90. sz.

²⁰⁹ U. o. 104. sz.

²¹⁰ Századunk. 1840. 19. sz.

²¹¹ *Hírnök*. 14. sz. — *Nemzeti Ujság*. 15. sz. — *Pressburger Zeitung*.

grófot és átnézte *Terra incognita* c. magyar nyelvű művét. Előszavában meg is emlékezik az íróról: »Munkám stylistikai elrendezésénél a magyar literatúrára nézve igen korán elhunyt Csató Pál tanácsával éltem.«)

Csató Pál sírjánál a fiatal Nagy Elek tartott gyászbeszédet. Az András-temető halottas jegyzőkönyve szerint sírja a 22. sorban a 12. sz. Barátai díszes sírkövet állítottak emlékének. Egy késői tisztelője, dr. Vutkovics Sándor 1881-ben a pozsonyi Toldy-körhöz folyamodott, hogy a sírt ápolják. A kör a sír gondozását egy hölgy-tagjára: Uhrl Józsára, az állami preparandia igazgatójára és Vutkovicsra bízta.²¹²

Csató halálát az Akadémiában Toldy Ferenc, az Akadémia titkára jelentette be március elején hideg, hivatalos emlékszóval.

Emlékére pár évvel később irodalmi társaságot szándékoztak alapítani s folyóiratot indítani. A tervezett »*Füredi Lapok*« törekedésének Csató lett volna a mintaképe.

Csató emlékét azonban barátai hamar elfelejtették, s híre olyan maradt, amilyennek egykori ellenfelei megállapították. Jósika Miklós is, ki emlékirataiban kegyelettel emlékezett Bajzára, kigúnyolja Csatót, mert »állítólag mérgében pukkant meg.«²¹³ A hangnak, mellyel beszéltek róla, érdekes kifejezője Péterfy Jenő²¹⁴ és Gyulai Pál.²¹⁵

Az első elismeréssel Beőthy Zsolt adózott Csató Pál művészetének és lelkiismeretes gondnal próbálta tisztázni életét. Meglepő, hogy a *Budapesti Hírlap* névtelen cikkíróját²¹⁶ nem elégítette ki Beőthy »részvéte«, Csató életében nagyobb tragédiát keresett. Tárgyilagosan ismerteti a Csató—Bajza polémiaát Baló József,²¹⁷ a nélkül, hogy állást foglalna a kérdésben. Tanulmányának idevágó fejezetét nagyrészt Beőthy alapján írta. Elítélően nyilatkozik Csatóról Vértesy Jenő²¹⁸ és bár teljes megértéssel, de egykori ellenfeleinek szemével nézi őt dr. Bajza József.²¹⁹ Novelláinak komoly figyelmet szentel Szinyei Ferenc²²⁰ és éppúgy felismeri már Csató írói értékeit, mint Farkas Gyula.²²¹

Érdekes probléma fűződik Csató időrendben harmadik

²¹² Vutkovics: A kegyelet oltáránál. Fővárosi lapok. 1881. 276. sz.

²¹³ Jósika Miklós Emlékiratai. 1865. — IV. 116. l.

²¹⁴ Péterfy Jenő Dramaturgiai dolgozatai.

²¹⁵ Gyulai: Vörösmarty életrajza.

²¹⁶ —ő. ismerteti Beőthy: Csathó Pál életét. 1883. Bp. Hírlap. 44. sz.

²¹⁷ Baló: Bajza József dramaturgiai munkálkodása. 1891. Egyet.

Phil. Közl.

²¹⁸ Vértesy: A magyar romantikus dráma. 1913.

²¹⁹ Vtűcsi József: Bajza József. 1914.

²²⁰ Szinyei: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. 1925.

²²¹ Farkas: A »Fiatal Magyarország« kora. 1932.

novellájának, *A három pohár*-nak történetéhez.²²² Meglehetősen lazán összekapcsolt három részből áll ez a novella. Arról szól, hogy egy fürdői társaságban egymásután három hölgy elmeséli, hogy köszönheti a férjét egy pohár puncsnak, egy pohár bornak, illetve egy pohár víznek.

Csató az első két részt meg is írta, hogy tovább mi történt, életrajzi adatok nem igazolják. A szerkesztő mindenestre közzölt egy levelet, melyet Csató írt hozzá:

»Barátom! A pohár víz kéziratát, éppen mikor kegyedhez akartam vinni, zsebemből elvesztettem. Minthogy én a rég leírt történetre éppen nem emlékezem többé, nem tudok kegyednek egyebet tanácsolni, minthogy, ha magának sincs kedve, vagy ideje hozzá, bocsássa közdolgozásra a témát s kérjen ki róla Magának elbeszéléseket. Meglehet, hogy a harmadik pohár, más által dolgozva, el fogja feledtetni a publicumnak azon unalmát is, melyet én neki a két elsővel könnyen okozhattam. Kegyed mindenestre egy- vagy két elbeszélést is nyerhet; a nem éppen remek íróra nézve pedig úgy vélem, az ilyen munkát már úgy is, mint az előadásban és stílusban igen hasznos gyakorlatot, csupán ajánlani lehet. Vagyok kegyednek, Pesten, április 6.-án stb. Csató Pál.«

Csató vagy soha meg sem írta, vagy tényleg elvesztette a kéziratot. Nincs kizárva, hogy miután éppen ekkor vesztett össze a szerkesztővel és hagyta ott a *Rajzolatokat*, nem volt kedve tovább dolgozni a novellán. Erre vallana az idézett. Csatótól hideg levél a szerkesztő Munkácsy Jánoshoz. Az az egy, a stílust vizsgálva egészen biztos, hogy Csató maga később sem fejezte be a megkezdett novelláját. A változat, amelyet Beöthy felvesz *Csató Pál munkáiban* szintén nem származhat Csatótól. Beöthy itt alighanem tévedett.

A szerkesztő felhívására három befejezést is küldtek a *Rajzolatokhoz*. Alig telt el két hét, mikor befutott az első. Alálítólag Debrecenből. Egy magát megnevezni nem akaró debreceni honleány küldte be a következő levél kíséretében:²²³

»Debrecen, április 22-én, 1835. Kedves Szerkesztő Úr! Gyönyörűséggel olvasám tegnapi lapjaiban a három pohár történetét, s minthogy éppen asszonyok szájába adatnak az elbeszélések, rábírák szerénységemet, hogy a pohár vizet kipótoljam s tudván, hogy aki hamar ad, kétszer ad, haladéok nélkül küldöm. Ennek hamari megjelenése (ha ugyan érdemesnek tartja uraságod a közlésre) nem fogja, azt reményilem, a jobbak beküldését megakadályozni, sőt azt hiszem, hogy a tárgynak sokszori és sokféleképpen kimeri-

²²² Rajzolatok. 1835. I. 31. sz.

²²³ Rajzolatok. 1835. I. 34.

tése minden olvasóit gyönyörködtetni fogja. Maradok stb szolgája.» (Név nélkül.)

Nem szükség mondani, — jegyzi meg Beóthy — hogy e csillag alatti megjegyzések írói és szerkesztői *tréfa*, mert még a *pohár vizet* is Csató Pál írta.« A novella naiv meséje azonban, a lélekrajz teljes hiánya, az előadás kezdetlegesebb, ügyetlenebb volta, a történelemben való kitérés mind Csató szerzősége ellen bizonyít.²²⁴ Ezen kívül döntő érv lehet egy két esztendővel később ugyancsak a *Rajzolatokban* megjelent irlandi-rege fordítása, angolból: *A csontkereszties ház*. A szerkesztő megjegyzése szerint a fordítást Debrecennek ugyanaz a »munkás leánya« küldte be, aki a *Rajzolatokat* *A pohár vízzel* gazdagította. Nevét most sem hajlandó elárulni. Gondolhatnánk, hogy e regét is Csató fordította, elég azonban egy oldalt olvasnunk, hogy belássuk a stílusok közti különbséget. A fordításban sok olyan szó fordul elő, ami a szöveget szentimentálissá teszi, amit Csató *azon a helyen* nem használt volna. A szöveget nehézkessé teszi néhol a pontos fordítás okozta elnyújtott, jelzőkkel agyonhalmozott mondat. A fordító kedves mentegetőzése is mintha nőre vallana: »Még írásaimról kell engedelmet kérnem, hogy azok *ismét* nem másoltattak tisztára, de nekünk Asszonyoknak nem írás, hanem sütés, főzés, fonás, szövés lévén fődolgnak (csak igazán megvallom) restelltem újra írni.«

A széplelkű debreceni hölgy novellájánál érdekesebb a másik két változat. A 36. és 37. számban jelent meg Borsos Mártoné, a 41. számban Tengeryé.

Borsos Márton novelláját Bécsből küldte be. Határozottan az ő novellája a legérdekesebb. A szót a táblabíróné helyett férjének engedi át és elmondát a férjjel egy nagyon kalandos és szinte izgalmas mesét, ami, ha a kötöttséget tekiintjük, mellyel azt kellett kifejtenie, hogyan köszönhette a táblabíróné az urát egy pohár víznek, szellemességre, fantáziára vall.²²⁵

Tengery Fiuméből küldte be novelláját. Álneve alatt kétségtelenül ebben az esetben is Császár Ferenc húzódott meg.²²⁶ Az ő novellája felel meg leginkább annak, amit Csató akart írni. Tipikus biedermeier novella. Egyszerű jó emberek,

²²⁴ V. ö. Szinnyei: i. m. I. 121. l.

²²⁵ A szerkesztőhöz írt levele nagyfokú szerénységről tesz tanúságot: »Bécs, április 24. 1835. — Kedves Szerkesztő Úr! Örömmel ragadám meg a Csató Pál úrtól nyújtott alkalmat s A pohár víz történetét ezen rendeimben közlöm. Csató úr meg fog talán nekem engedni, ha elbeszélésem az övéivel nem olvad a leghívebben egybe, s azon kedves-könnýüded szeszélyt nem önthetem el rajta, mely amazokat kitünteti; a tárgy, melyet választék, nem engedett segítnem a dolgon; vagyok stb. Borsos Márton.«

²²⁶ Császár Ferenc többször használta a Tengery álnevet.

boldog családok, fürdői élet, erdei séta, gyöngye, finom leányok, érzelmes történet. A kislány szerencsétlenül járt az erdőn, G...y megmenti, egy pohár vizet nyújt enyhülésül, majd egész éjjel virraszt, amíg szerelmese jobban lesz s hűségéért természetesen elnyeri a leány kezét.

A pohár víz történetét tehát úgy látszik, törölnünk kell Csató novellái közül. E nélkül az idegen szín nélkül teljesebb képet kapunk gazdag és sokban új művészetéről.

Zsengéi és versei. Versfordításai.

A Széchenyi-könyvtár 725/Qu. Hung. egy lapnyi kézirat őrzi azt a rövid mesét és idillt, melyet, mint életrajzában említettük, 1829-ben a Szépliteraturai Ajándékba szánt Csató.

A cím nélküli kis mese, melyet itt közlünk első ízben, így hangzik:

"Egy olvasott Tudósnak egykor kedve jött kiporozni és jobb rendbe rakni könyveit. Kiporozta hát s jobb rendbe rakta könyveit. Midőnn közülök egygy arany, 's bársonba vontt de csak tudatlan Ember irtta könyv, zajos lármát csapott. hogy ő clebe sok kopott, s haszontalan kötet rakódott. "Hogy van ez? Így pörle a Tudóssal "ékes burkomat, s kellőn pirosló bársonyom' nem látodé? "Vagy bennem elrejtett hibám' látodé?"

Nem így beszéll e mostt,
Sok fényes — ostoba? —"

Idilljét, mely az idillköltészet egyik sablonos helyzetét, a párját váró szerelmes érzelmes vágyakozását dolgozza fel, Fürst Aladár huszas években a Gessner hatása alatt divatozott idillek közé sorozza a szövegét tanulmányában le is közli:¹

"Fillisz! lelkem. édes Filliszem! így szólla Dámon, tüzesem pillantvafel a' Leány' kőkényszemébe "sohasem költem még fel olly reszketőleg, s oly félelemmel, mintt maraggel; — s mégis Fillisz! sohasem voltam olly különösen vidor felköltemben, mint maraggel! — Hogy az estve megigéréd: hogy hajnalhasadtánn elmészsz szilvásom előtt; ah! még csendes homály nyugodott réteinkenn, s már én fáim közt bolyongtam. "Ah! ha Fillisz eljön! gondolám magamban, s lassút lépdelék rezgő lábaimmal mintt a' bogár, s a' meljem Fillisz!, a' meljem — elakart repülni!

"Egyszerre lebegést hallok előttem —, feltékontek, — s "Fillisz! kiáltok lélekszakadva, (hevesenn, kinyújtott karokkal) s öledbe. lelkem, — lelk — —

"Az ajak, ajakra forrott s a' szemek merőnn csillogának!"

¹ Fürst: Gessner Salamon hazánkban. 1900 (Irod. Közl. 332. 1.)

Egy I. Ferenc névnapja alkalmából írott vers első nyomtatásban megjelent költeménye.² Mint érdekességet és mint Magyarország nehezen hozzáférhető, újra közöljük:

October IV-én.
I⁶ FERENC Ó Cs. K. A. FELSÉGE
NEVENAPJÁN MDCCCXXIX.

Szent Név! millióknak öröme, reményje,
Kit hévvel emleget ma száz Gyülekezet,
'S hangodon lobbanva legszebb érzeménnye
Minden honos lelket Fejdelméhez vezet:

Hall az örök Kárpát' bércz szülte lakója,
Hall a' havasokon andalgó hű sereg;
A' leborult tenger' ünneplő hajója
Pihen és szerelmes öblében hempelyeg.

'S kel a' nagy Háznépe hegyekben, völgyekben,
Abban rokon 's testvér, hogy egy Urnak híve;
'S míg esdeklő szemmel jár' a fellegekben
Ferenczet! Ferenczet! rébog szája, szive.

Csak Őt! az Egyetlent! kiben Európának
Rab népe Felmentőt, 's Szabadítót talált,
Midőn az új világ Nagyobb Sándorának
Diadalmas karral szégyent vitt és halált.

Csak Őt! ki eloltván szívrázó csatáit
Most Európa sorsát mértékkel intézi;
'S az Általa gerjedt szent Béke pálmáit
'S hű népét alattok — szívrepesve nézi.

Miért, Magas Felség, ki oly kegyelemmel
Oly Atyai Gonddal kormányzod népedet,
Miért nem láthatja lángba borult szemmel
Mindenik Jobbágyod ma nyájas képedet —?

Hol szelid Méltóság és komoly Itélet,
'S a' Mindenhatónak fiúi félelme
Bájos, 's az Igazat védő szent tökélet,
Velek az Irgalom, 's a' Népnek szerelme.

² Allgemeine Theaterzeitung. Wien.— Sonnabend den 3. October 1829.
Nr. 119. — S. 484.

Mely Arcz! míg a' csaták ifjonti Bajnokán
 Diszlett a' ragyogó kor' deli szépsége;
 'S mely Arcz! most mikor agg Nesztori homlokán
 Két századnak virraszt velős bölcsessége —!

'S ki boldog, midőn a' királyok tanulnak?
 Te szőlj Austriának békeszokott Népe!
 Diszlettek valaha úgy mint ma virulnak
 Törvényed, Múveid, 's földművelőd képe?

Nem. 'S ha büszkélkedik Bécs kies világa,
 Hogy a' Felség Gondja nagyítja, szépíti,
 Ha Lemberg, ha Innspruck, ha Gráz, Brünn és Prága
 A'mi Szépet, Jót vett, gyönyörrel említi; —

Téged jó Királyját áld Magyar Hazának
 Tudományos Nyelve, műveltebb Izlete,
 Téged ébredező Lelke Hunniának
 'S a' Nemzeti Nagyság' hány szép Intézete!

Az Országos Gyűlés, melynek megígérted
 Hogy bizodalommal élni fog örökké,
 Minden nagy szándékot Tőled, Veled, s' Érted,
 Fel fog és fel érlel hálás gyümölcsökké!

'S míg virágos partját Tisza szép vízének
 A' had törő Árpád' nyelve körül lengi,
 Jóvóltod említi minden magyar ének
 'S imádott Nevedet szerelemmel zengi.

A loyális hangú versben nincs semmi különösebb eredetiség, a divatos dicsőítő költészet stílusában, szárazan, lélek nélkül szedi versbe az uralkodóról való hivatalos véleményt. Azonban így is igen érdekes emléke a Metternich-féle időknek, annál inkább, mert Csató I. Ferencet a jellegzetes biedermeier erények, „szelid méltóság, és komoly ítélet“, velős bölcsesség, a béke, a törvények ápolója és a jelentős intézmények létrehozójaként ünnepli. Az uralkodókat köszöntő verseknek ekkor Európaszerte körülbelül ez volt az általános sablonja. Csató versének néhány kifejezését egyenesen Musset egyik alkalmi versével (*Sur la naissance du Comte de Paris*) állíthatjuk párhuzamba, a nélkül, hogy a később írott utóbbi vers hatásáról beszélhetnénk. Musset is, Csató is egyformán a biedermeier eszmények, a béke, anyagi jólét, tudományos intézmények pártfogóját látják az uralkodóban.

Ez után az alkalmi költemény után évekig nem jelent meg saját verse. Csak az 1836-os *Auróra* hozott két költeményt, a *Kis Babet* és a *Buziáshoz* címűeket.

A *Kis Babet* kétségtelenül a Béranger-féle chansonok, vagy ahogy Csató magyaráítja, „dalicák”³ formai hatása alatt íródott. Szintén a biedermeier-ízlés körébe sorolható életkép-szerű dal, melyet bizonyára az idegen műveltségű polgár szen-velgő németeskedése és franciáskodása ellen írt, de Csató kép-telen erősebb állásfoglalásra s olyan bájjal beszélteti a kis Ba-bet-et, hogy az inkább rokon-, mint ellenszenvesnek tűnik fel.

Livi jö fel a minap,
Kérd: "Was machen Sie? —"
Varrok édes, és te mit?
"Rien, je m' ennuie!"
Hidd el, édes gyermekem!
Kedvesebb az énnekem:
Szép Babet!
Kis Babet!

A *Buziáshoz*, bár minden jel arra mutat, hogy szerelmi csalódás élményének a hatása alatt íródott, nem egyénibb, mint általában az almanach-líra szonettjei.

Az 1834-es *Aurórá*nak szánta *Mari* című románcát, ez azonban csak a *Figyelmezőben* jelent meg, Bajza adta ki Csató levelei között.

Bár három itthon kiadott költeményének formai készsége azt az érzést kelti, hogy több verset is kellett írnia, mint amennyi megjelent, mégis — nem egyszer hibáztatta pozsonyi éveiben, hogy az Akadémia költői munkákra olyan sok pályadíjat ad ki. Csató a verset a iiteratúra gyermekkorának tekintette.

* * *

Csató Pál volt nálunk az első Béranger-fordító. A *Koszorú*-ban 1829-ben jelent meg Szent Simoni álnév alatt hat „dalicá” fordítása: *A Téns Ur*, (Le Sénateur) *A világtalan anya*, (La Mére Aveugle) *Be' gyöngy leány*, (Combien elle est jolie).⁴ *Marcsa*, (Margot)⁵ *A macska*, (La chatte) *De profundis* (De profundis a l'usage de deux ou trois maris).⁶

Legsikerültebb köztük *A Téns Ur*. Pattogó, könnyed szel-lemességgel adja vissza a szerencsétlen férj pajzán históriáját. Döcögősebb, nehezkesebb *A világtalan anya* fordítása, pedig a vers egyébként szellemes és van benne valami balladaszerűen sejtelmes. A *Be' gyöngy leány* s a *Marcsa* gyengébb, ellenben magyarosan pergő *A macska* és nagyon sikerült a *De profundis* fordítása.

³ Társalkodó, 1833.

⁴ *Koszorú*, 1829, 123—124. l.

⁵ U. o. 143. l.

⁶ U. o. 157—159. l.

Csató ezekben a remek kis fordításokban mély formaérzékről tesz tanúságot. A francia szellemességhez, a víg, könnyű témákhoz méltó színes pattogó nyelve mesteri.

Olaszból is fordított egy verset. Az *Emlékkönyvbe* 1836-ban jelent meg az *Aurórában*. Szerzője nincs megemlítve. Kedves kis hódoló költemény egy szeretett hölgy emlékkönyvébe. A nyolcsoros vers kétszer ismétli a Himfy-versszak első négy sorát.

Boldog, akit pillantásod
Ért, és ki ismerhetett.
Boldog, aki társaságod
Kellemeiben élhetett... stb.

Sajnálunk kell, hogy más versfordítás nem maradt ránk Csatótól. Jó ízlése, olvasottsága révén még több élvezetes fordításban ismertethette volna meg olvasóközönségét a külföldi költészettel.

Novellái.

1. Írói világa.

(A városi polgárság írója. Széchenyi eszméinek követője. A biedermeier író. Romantikus elemek novelláiban.)

Csató Pál hét novellájával¹ újat teremtett a magyar irodalomban: a pszichológiai novellát. Szinnyei szerint a nagy francia lélekelemzők nyomán haladt, Stendhal, Benjamin Constant, Theophile Gautier, Alfred de Vigny és legfőképp Balzac lettek volna mesterei.² Ez azonban nem valószínű. Ha mindenáron francia mestereket keresünk, inkább Musset-re, Emile Deschamps-ra, általában a kor csevegő-novellájára gondolhatnánk.

Csató novellái frissek és közvetlenek. Közvetlenségének egyik titka egyszerű témáiban rejlik, abban, hogy a legtöbb emberhez közelálló alakokat, eseményeket, milieuket rajzol. Nem megy keletre exotikus témákért, mint Vajda Péter, nem nyúl vissza a történelembe, mint sokszor még Kisfaludy Károly és Gaal József is, nem ír jól-rosszul parasztokról, mint Kovács Pál. Csató polgárokról ír, polgároknak.

Főképp a városi élet embereit szerepelteti novelláiban, a fiatal lányokat, szerelmes udvarlókat, a barátságos mamákat, komoly apákat. Polgári, meghitt, csendes környezetet rajzol. Alakjai és milieujük ismeretes előttünk Barabás portréi és Borsos interieurjei, Deveria, E. Lami életképszerű festményei, litografiái, Franz Krüger lovasképei, C. J. Milde családi képei és még sok más biedermeier-művész festménye révén.

¹ Egy nap Szliácson. (Auróra, 1834.) A phantasta. (Társalkodó, 1835.) A három pohár. (Rajzolatok, 1835.) A fiatal szív. (Hajnal, 1837.) Nőkeresés. (Athenaeum, 1837.) A szerelemmel nem jó játszani. (Hajnal, 1837.) A boldog szerető. (Emlény, 1840.) — Összes novellái újra megjelentek a Kisfaludy-Társaság kiadásában, 1883-ban.

² V. ö. Szinnyei: Regény- és novellairodalmunk a szabadságharcig. I. 127. l.

Mig a magyar romantika nemesi jellegű volt, addig a biedermeier kulturának a polgárság a hordozója. Az osztrák biedermeier írók nemesi nevüket gyakran polgári névvel cserélték fel, (L e n a u, G r ü n, H a l m). Nálunk is a nemesi származású Csató volt talán legfinomabb tollú kifejezője az ekkor feltörő polgárságnak.

Előkelő, gazdag polgári milieuket rajzol, olyan lakásokba, szalónokba, fürdőhelyekre vezeti olvasóit, hol maga is szívesen megfordult, jól érezte magát. Családi, vagy baráti körben átélt órák szolgáltatják novellái anyagát. Sokféle házban élt, sok embert ismert. Szerette nézni az embereket. Társas-körökben kedvelte a magányt, „s élményét inkább abban lelte, ha másokat örülni és vidadni látott.”³ Szeretett vacsora után meghúzódni a kandalló mellett, „hol egy gondolat- és képzeletébresztő félfényben a hamvadó szenet mozgonylag szitogatva, egy pár órát örömet elmerengett.”

Többször elárulja személyes jelenlétét egy-egy mondatkezdéssel, néha azonban egész oldalakon keresztül is maga az író beszél. Novellái olvasásakor magunk előtt látjuk magát a csevegő Csatót. Szerényi Lajosban, „a legjobb ember és a legjobb társalkodóban” nem nehéz felismerni Csató saját, idealizált alakját. Szerényi kitűnő nevelő, az úri családok versenyeznek megnyerhetéséért, „de a szabadságvágy, melynek erejét senki sem érezheti jobban, mint egy nevelő” magasabb ambíciókkal fűti s a terve az, hogy „azon őt vagy hat évnek, melyeket nevelésre szánt, üresebb órái alatt tökéletesen elkészülve, egyik vagy másik akadémiai tanítószékért folyamodjék, s életét szerény, de megelégedett függetlenségben a tudományoknak, a házi boldogságnak s a jövődő ivadéknak szentelje.”

Novelláinak írásakor még nyíltan a reformkor eszméinek hódolt az író, Széchenyi Istvánnak volt követője. Gondolatvilága sok helyt rokon Széchenyi és általában a reformkor mérsékeltbb politikusainak a felfogásával. A phantasta című novellája például egyenesen azt a benyomást kelti, mintha Csató Széchenyinek akart volna kedveskedni vele. A lélekrajz háttérbe szorult, az alakok elmosódtak, leírások hiányzanak, mintha az írónak mindez nem lenne fontos. Ellenben kiemeli, hogyan züllik le a rosszul kezelt birtok, hogyan megy át minden az uzsorás zsidó kezébe, és hogy támad egy polgári generáció fiai közt ügyes, életrevaló, számolást, kereskedelmet tanuló, gazdasági fellendülést hozó ifjú, aki megmenti a birtokot.

Az öreg tisztartó oly keserű hangon beszél a novella kezdetén Kálmánhoz, mintha Széchenyi gúnyolódna:

»A fegyveresi paraszt sohasem fog más ékén-szántani, mint milyenen nagyapja szántott, minek neked az arithmetica? azt

³ Századunk. 1838. 85. sz. (Egy conversatio.)

a kis számvetést, mire az uraságnál szükséged van, töiem is megtanulhatod. Minek neked a kereskedési systema? Az gondolod-e, hogy kedvedért majd jobb országutakat csinálnak, vizeket reguláznak, vámot alászállítanak? Vagy az jár fejedben, hogy te majd lóherét termesztasz, hogy a falu lovai leegyék, letapossák? Marhát hizlalsz és fajokat tenyésztesz, mintha volna kosokat, vagy göbolyt miből vened? Vagy talán több gabonát termesztasz? Mintha bizony a nagyváradia piacon nem volna úgyis elég. Jó fiú! majd biz' az uraság neked granáriumot épített! a gyapjat előre el nem adja: a pénzt a cassából ki nem szedi? Hagyj föl, kérlek, az ily dörésegekkel, ily ideák nem a mai korhoz, nem a mi századunkhoz valók, maradj a réginnél, ne légy okosabb apádnál: mert bizony megütöd a fejed...»

Az alispánék és a kor földesurának viszonyaira rávilágítanak Herz szavai:

»Minek a nagy pompa, a sok cseléd, a roppant konyha, a restauráció? Minek lakik az alispán mindig a városban? Aztán gazdaság, industria-e ez itt kinn?... Ennek a jószágoknak három, sőt hatannyit kellene behozni. Ott bent a nagy fény, itt künn az inség, mindenütt csak a cifra nyomorúság; és ez? okosság ez? Miért adtam én pénzt az alispánnak ezelőtt hat esztendővel, mikor még fizetett és fizethetett? Mert hasznom volt benne. S miért adtam én az alispánnak pénzt ezelőtt két-három esztendővel, mikor már nem fizethetett és nem fizetett? Mert a jószágot kezemre akartam keríteni.»

A reformkor gondolatvilágát képviselő Romfyval szemben Fényváry báró kissé elrajzolt alakja a konzervatív álláspontot képviseli.⁴

»En épen nem vagyok — mondja Fényváry — a csalárdul úgynevezett reformizmusnak barátja... mivel már is sok olyan embert tudok a hazában, kik egy értetlen philantropizmus, reformizmus, liberalizmus örve alatt a szegénységet és pórságot jogtalanul követelésekre és hiú reményekre bujtoztatják, embereket, kiknek tolljuk kard, nyelvük gyilok, beszédjük lázítás, céljuk gazemberség.«

Érezzük azonban, hogy amit Fényváry báró mond, azzal az író nem ért egyet és ezt kifejezi azzal is, hogy a bárót elpuhult, gyáva, kellemetlen, öregedő férfinek festi. Hasonló mostohasággal bánik másik arisztokrata alakjával, báró Hollabrummal is, az ulánus ezredessel, ki tüstént kereket old, amint megtudja, hogy kijelölt menyasszonyának apja anyagiilag tönkre ment. Több arisztokrata szereplője nincs is liberális hangulatú novelláinak. Liberális elemet találunk főleg A

⁴ A fiatal szív c. novellában, — Széchenyi politikai eszméinek irodalmi hatására v. ö. Skala István: Gróf Széchenyi István és a magyar romantizmus. Budapest. 1932. Skala dolgozata nem tud Csató munkáiról.

phantastában és *A fiatal szívben*. A liberalizmus szélsősége-
sebb politikai eszméinek nem találjuk nyomát. Maga a reform-
kor gondolatvilága nincs ellentétben a biedermeier szellemmel,
melyet a polgári erények kultusza jellemez. A biedermeier a
feltörő polgárság életszemlélete, azé a polgárságé, mely már
saját érvényesülése szempontjából is követeli a társadalmi elő-
jogok megszüntetését.

Csató egyetlen problémája, novelláinak egyetlen tárgya a
szerelem. Minden más csak háttér, csak kulissza azon a szín-
padon, amelyen a szerelmes ifjú elnyeri a szerelmes leány
kezét.

Beóthy és a *Budapesti Szemle* kritikusa⁵ szerint Csató
„hozzányúlt a legizőbb szenvedélyekhez, melyeket K á r m á n
óta senki sem mert érinteni.“ Alakjait „egy új kor szelleme
érintette. Szerelmük izgató és nyugtalanító.“

Csató valóban a szerelem *lélektanához* nyúlt csak hozzá,
de e tisztes polgári szerelmen túlmenő nyugtalanító szenvedély,
az érzelmek „örvénylese“ számára idegen téma maradt. Sze-
relmeseinek szíve csöndesen dobban össze, szerelmüket bájo-
san fejezik ki. Kell-e — kérdezzük — bájosabban rajzolni
fiatal leányokat, mint ahogyan Paulinet, Benedictát, vagy An-
gelikát rajzolta. (Pl. „Angelika előmbe szaladott, mint egy
aranykoszorús őzecske“) és kell-e kezdődő szerelmüket kedve-
sebben jellemezni, mintahogyan Pauline-t és Imrey-ét jelle-
mezte: „Pauline a clavierhez ült és andalgott; én fendobogó
szívvel állék mögötte, s az angyal kecsibe egészen elmerül-
tem.“ „Lelkeink észrevétlenül forrottak egymásba; benne él-
tem és ő bennem, mielőtt tudnók, vagy ainkak nyilatkozná-
nak.“ Vagy másutt: „Egykor — nyár közénén valánk — a ter-
mészet öléből a pesti erdőcske nyáralkonyi vidékeiből, térénk
haza, teltebb kebellet, mint valaha.“

Megsejtteti a csendes nyári alkonyt, az erdei magányos sé-
tát és a fiatal szerelem kitörni vágyó boldogságát.

A szenvedélyes, mindent elsöprő szerelem csak romboló
és pusztító lehetne, természetes tehát, hogy ilyen szerelemről
Csató nem ír. Ő a középosztály fiatal, egészséges embereinek
ideális, csendes szerelméről ír. Nála „a szerelemnek egyetlen
törvénye a sympathia, egyetlen forrása a szív rugalmassága,
fiatalsága.“ (*Nőkeresés*.)

Csató Pál egész egyénisége, megnyilatkozásai, rezignált
életszemlélete, a kis műfajhoz való vonzódása, témái és írói tu-
lajdonságai mind arra vallanak, hogy mint ember és mint
író is igen tiszta és jellemző képviselője annak a kornak és
stílusnak, amit ma legáltalánosabban biedermeiernek szere-
tünk nevezni, a szót természetesen minden pejoratív mellék-
zöngé nélkül, a német irodalomban újabban nagy szeretettel

⁵ Budapesti Szemle, 1885. III. 147. l.

felfedezett polgári klasszicizmus (Bürgerklassik) analógiájaként használva.

Csató a finom biedermeier interieurök írója. Rendkívül érdekes például a gazdag polgári ház belső berendezésének pontos képe *A szerelemmel nem jó játszani* c. novellában. Kortörténeti szempontból is érdekes.

»Minden, ami Benedictát a szobában környezé: a drága gyökér- és mahagóni bútorok, a legnehezebb selyem- és finom gyapjúszővetek a függönyökön és borításokon, egy roppant szekrény rőfnyi magas fiókaival, mely a kalapoknak, csipkéknek, fejkötőknek és fehérneműeknek egész báljait foglalá magában; fölötte a válogatott porcellánnak színes, töredékeny tisztelete; egy iszonyú garderober, melyben a divatszerű s minden alkalomra szolgáló ruhák egész seregének kelle rejtekezni; nemkülönben egy hosszú, gömbölyű asztal, melyen a honi és külföldi legjelesb politikai, tudományos, szépliteratúrai s divathírlapoknak egymástól eltakart négyszögei, a legújabb s legkedveltebb magyar, német, vagy francia románok néhány kötetével fölmetszve, tehát elolvasva, vagy legalább átnézve, heverték: mindez valamint egyrésről tanuja volt az atya nagy vagyonának s azon valódiságnak a kényelem szereiben, mely a középrendűek fényűzését a főbb rendűektől megkülönböztetni szokta, úgy másrésről, némi részben legalább, kulcsul szolgálhatott leánya szellemi s lélekbélyegének megismerésére.«

Angélikáék szerény kis lakása, a hangulatos uzsonnák, a rózsaszüret, a grófné estélye (*Nőkeresés*) mind felejthetetlen képei a múlt század harmincas éveinek.

Csató hősei az életet a rezignáció magatartásával szemlélik, pillanatnyi örömök értékelésével teszik elviselhetővé. (Pl. a tüdőbeteg szobaúr a *Nőkeresés*-ben; a generális a *Pohár punci* című részben; az ügyvéd *A boldog szerető*-ben.).

A biedermeier irodalom legbájosabb alakja az ártatlan, házias, engedelmes, egészséges és többnyire vidám, fiatal leány, a jövő háziasszony és anya. Romfy elárulja, hogyan vélekedik az eszményi nőről:

»S mi az asszony, barátom? egy viola, mely az erős tölgy árnyaiban virít; egy bágyadt hold, melynek a főbb csillag körül kell örök függésben forgania, annak éjjeleit derítgetnie; egy utitárs, kit átmenetében megszólítasz és fölveszesz magadhoz, de kinek nem kell, nem szükség tudnia; merre megy az út és hol a cél, mert ő már ugyanabban, hogy téged követ, célját elérte.« (A fiatal szív.)

Angelika „szépen hímez, hálóz, hurkol, varr“... Betti remek kis-kertész maga is, Benedicta tíz éves kora óta vezeti a háztartást.

Ezek a polgárleányok műveltek is. Benedicta magyar, német, francia lapokat s regényeket olvas. Olympia angolul ta-

nul Szerényitől. (A biedermeier nemcsak a franciáknál és németeknél, hanem nálunk is jellemezte az angломánia.) Eugénia csak úgy falja a könyveket és mindenről egyéni véleménye van. *Szereti* Gessnert, *imádja* Schillert, aki embereket *teremt*, *becsüli* Goethét. Iffland szerinte embereket *mázol*. Bürgert és Wielandot nem bírja *kiállani*. Kotzebuet igen ügyes és gyorskezü *színdarabtakácsnak* nevezi. Rousseau neki igen *meleg* és éppen *nem természetes*. Nem szereti Gyöngyösit, Gvadányit, Dugonicsot, ellenben a szentimentális Daykát *kedvcsnek*, a précieux Báróczyt *édesnek*, Hymfit *bájosnak*, Kazinczyt *csodálatosnak* mondja. Kifogyhatatlan Eugénia az értékelő szavakban. Szókincsének érzelmi színezete jellemzi korát és nemét. — Az agglegény Angelikának ajándékba német és francia erkölcsi elbeszéléseken, szívképző regéken, családi és oktató románokon kívül összevásárolja a *Hajadont milyennek lennie kell*, az *Asszonyosságok tükrét*, a *Menyországot a földön*, egy hatkötetű *Encyklopaediát*, valamint egy *szakács- és egy levelező* könyvet. Az ifjú gyakran felolvass a lány-nak. (Pl. Eugéniának, stb.)

Kedves biedermeier jelenet játszódik le a *Nőkeresésben*, az agglegény és Betti, a kertészlány között. Az agglegény folyton segíteni akar a virágokon, ki akarja emelni őket, mintahogy Bettit is „fölemelné” magához, ha feleségül venné. A szerény, okos Betti azonban öntudatlanul is mindig megfelel neki.

— Nézd, csak kedves, ez a georgina egészen eihajlott tövétől . . . En őt e büszke karóhoz magasán felkötöm?

— Oh, hiszen úgy elfojtja őt, nagysád!

— A te atyád ezeket az arany rezedákat mindig félre ülteti el, pedig én őket annál inkább becsülöm, minél szerényebbek.

— Mert látja, nagysád, jobban illatoznak az árnyékban.

— Ezek a hortensziák büszke; de buja virágok, Betti; azonkívül mindig kétszínűek. En azt tartom, e fekete föld közé nem ártana talán egy kevés fővenyt vegyíteni?

— Már én csak az tartom, nagysád, amit atyám mondott: saját földjökben tenyésznek legjobban.

A biedermeier virágkultuszt jellemzi Betti bájos alakja és környezete, valamint a rózsaszüret leírása.

Az agglegény sokkal önteltebb, semhogy célzást látna Betti szavaiban, mintahogy később csalódásainak okát sem önmagában keresi, hanem a nők állhatatlanságában.

Új alakja a biedermeier irodalomnak az agglegény. A rokokónak parókás, borotvált arcú, idősebb korban is csintalan férfiai közt ismeretlen volt az agglegény fogalma, de amint nagy fontosságot kapott a család, fellépett, — többnyire tréfás szerepben — a vénlány s nemkevésbé az agglegény is. Néha sajnálják, sokszor azonban komikusnak találják az agglegényeket, akiknek a házasodás nagy gondot okoz, a helyett,

hogy rájönnének a divatos bölcseségre: legkellemesebb életforma az aktív életből a házasság csendes boldogságába való menekülés.

Kedvelt motívummá válik a feleségkeresés. (Fáy: *Különös Testamentum*; Kisfaludy: *Sulyosdi Simon*.) Ugyanez a motívum megvan a *Nőkeresésben* és *A boldog szeretőben* is, sőt Csató után is sokáig kedvelt téma volt. (Pl. Frankenburg: *Próbasétám menyasszony után*; Lukács Lajos: *A két Dohosi*; Gárdonyi: *Hosszúhajú beszedelem*.⁶ stb.)

A kor pedagógiai érzéke megnyilatkozik a *Nőkeresés* agglégényében, aki maga akarja nevelni leendő feleségét. Szerényi angolul tanítja Olympiát. (*A fiatal szív*.) A polgári szemléletre jellemző, hogy a házasságoknál a pénz igen nagy szerepet játszik. (*A phantasta, Egy nap Szliácson, A pohár bor, A boldog szerető*.) Az embereket józan jólneveltség jellemzi. Buzássyné kiemeli, hogy az ura „igen jólnevelt, józan, finom magaviseletű fiatalember volt.” (*A három pohár*.) A szigorú etikettet néha bájos és naiv módon játsszák ki. Olympia és Szerényi pl. könyvben és kottában aláhúzott szöveggel leveleznek.

Kedveli a biedermeier ember a háziművészetet, a kedves dilettantizmust. Angelika otthon rajzol és festet, a lányok többnyire szépen hímeznek; a zenekultuszban pedig résztvesz ifjú és leány egyaránt. Pauline a clavirnál andalog, Buzássy fuvolázik menyasszonvának, Olympia „különös ügyességgel, lélekkel és kifejezéssel” zongorázik. Szerényi szenvedélyesen gitározik. Zeredy gyöngé, de kellemes baritonnal énekel. A háziművészet által a család, vagy baráti kör kissé önképző-kör jellegűvé válik.

A biedermeier embert jellemzi a külföldi utazásokkal szemben a hazai táj kultusza. A kor írói mintegy szembe helyezik a magyar fürdő csendes, idillikus hangulatát a külföldi, világiasabb fürdőhelyekkel. (*Egy nap Szliácson; A phantasta; A három pohár*.)

Látszólag már a romantikához kapcsolnák Csató novelláit az érzelmes, szentimentális elemek, ezek azonban nem mondanak ellent a biedermeier hangulatnak. Gyakori az érzelmes elmerengés. Imrevről olvassuk: „Folyvást merengett s a keserű pillanatú szemből leszivárgott könnyek valának tanúi, mi mély és bánatos érzeményekkel küzdte kebele.”

A tájban nem a hegvek vadságát, romantikáját látja. hanem az ábrándos nyugalmat. Imrev kedvenc helve a sziklapad, „honnan a messze elsímülő völgyre gyönyörű vizével és

⁶ Erre az alapmotívumra azonban Csató tökéletesen új történeteket épít fel. Sok gazdag, pompás részlettel ruhazza fel szegényes meséit s ezzel kinő a Kisfaludy-iskola hagyományaiból.

az éjszakteleken kékellő havasi vidékre oly bájos-ábrándos ki-
látás esik.“

A természetben „ minden jónak és szépnek típusát“ látja.

»Ki adta az egyszrű, műveletlen embereknek a boldogságot?
— kérdi. — A természet. Ki nevelt számokra „öt és férjet“
a természet. Ki tanította őket a választás után egymást türni,
szeretni, boldogítani? a természet.«

»Vissza kell minden testi és lelki bajainkban a természethez
mennünk s őt meg kell kérdenünk.«

A rousseau-i természetszemlélet azonban nem mindenben elé-
gíti ki. Távol áll

»elfogadni mindazt, mit e szó alatt természet, termé-
szetes érteni lehet, vagy szokás. Így hiba a rűtség, a tu-
datlanság is az... a műveltség már a családi élettel kezdő-
dik, a polgári társaságokkal nő; következőleg tiszta ter-
mészeti embert e mai időkben keresni balgatagság, ta-
lálni lehetetlen.« (Nőkeresés.)

Csató nálunk talán legnagyobb ismerője volt a francia
romantikusoknak. A romanticizmusról jó véleménye volt,⁷
nem tudta azonban magáévá tenni a romantika színes elemeit.
A hatás kedvéért kever írásaiba romantikus motívumokat is,
de ezek az eszközként használt elemek kirívóak, idegenek ma-
radnak, erőszakos fordulatokat és nem megnyugtató, erősza-
kos befejezéseket idéznek elő.

A legtöbb romantikus elem van *A fiatal szívb*en.

Romantikus Romfy egész alakja. Romfy csupa szenvedé-
ly, csupa túlzás. Tele van hazafias és emberbaráti érzelmek-
kel. Jobbágyait akaratauk ellenére boldogítani akarja. Le
akarja rombolni a társadalmi előítéleteket. Kissé indokolatlan-
núl mély barátsággal viseltetik Szerényi iránt. Betör éjjel
Fényváry szobájába és kényszeríti, hogy egyezzek bele a fia-
talok házasságába, Szerényinek adja egész vagyonát és maga
Északamerikába vándorol. Romantikus a hirtelenség, amellyel
Romfy párbajra hívja nézeteltérés miatt a bárót, s ahogyan
Szerényi hajlandó lenne az ismeretlen, idősebb úr helyett leg-
jobb barátjával megvívni; valamint az a titokzatosság, mely
a báró házában aznap este uralkodik, mikor Szerényi meg-
kérte Olympia kezét.

Romantikusan rajzolta Csató Imrey szenvedéseit (*Egy
nap Szziácson*), O'Nelly halálát, (*Nőkeresés*.) Romantikus mo-
tívum Solymosi és Imrey, valamint az agglegény és O'Nelly
párbaja. Romfy éjszakai fellépése. (*A fiatal szív*.) Érzélgősen
romantikus, hatásvadászó momentum pl. Zeredyey éjjeli lá-
togatásai Szálnokyék kapuja előtt, vagy búcsúja és halála.
(*A szerelemmel nem jó játszani*.)

Csató sokkal langyosabb, semhogy nála a romantika va-

⁷ Hírnök. 1839. 29. sz.

lami démonivá fejlődhetne. Ő mintegy a kényelmesen berendezett polgári szoba ablakán keresztül nézi a romantikus világot. Ahol novelláiban romantikus elem kapcsolódnék be, ott váratlanul elsieti, elnagyolja, vagy hirtelen abba is hagyja meséjét.

Romantikus alak Orbayné, (*A boldog szerető*) ki számonkora jelentéktelennek látszó ok miatt leányként nevelte a világ előtt fiát, — mások szerint⁸ Solymosi is, (*Egy nap Szliacson*) ki azonban inkább csak egy beteges, zaklatott lelkű, téves képzetekkel küzdő lelki beteg.

Romantikus alakjai rokonszenvesek, érzékeny, finom lelkű emberek, — de nem boldogok. Rendkívüliségük, állandóan forrásban, hullámozásban lévő lelki alkatuk nem hozhatja meg számukra a legfőbb jót, a családi boldogság csendes nyugalalmát.

2. Irói művészete.

(Lélekábrázolás. Reális jellemzés. Intim környezetfestés. Nyelve.)

Csató novellái életképszerűek, elmélyülő lélekábrázolásai-
val azonban túljut az életképen. Csató az első volt nálunk,
aki bonyolultabb jellemábrázolást, egy alakba több vonás ve-
gyítését kezdte, a lelki mozzanatokot gondosan figyelte és
biztos, határozott lélekrajzot próbált adni. Szinte mindig sike-
res kísérletei Kuthy Lajos és Gyulai Pál novellái előtt
mint igen tiszteletreméltó kezdetek jöhetnek számításba.⁹ A
drámai mozgalmasságú, fejlődést mutató, különféle árnyalato-
kat feltüntető lélekrajzolásban nagyobb mester Jósikánál.¹⁰
Róla is el lehet mondani, amit Marivaux-ról mondanak, a szív
anatómusa ő is. »Az ő alakjai — írja róla Schedel a *Figyel-
mezőben* (1858, 5. sz.) — az emberi elme és szív helyes ismerésén
alapszanak s biztos kézzel kifejtvék.«...

Ismerős alakjai, egyszerű témái lehetővé teszik a legke-
vesebb szóval is megelevenítő, találó, pszichológiailag árnyalt
jellemezést, — felmentik a bőbeszédűség alól. Szereti apró kül-
sőségekkel jellemezni a belső tulajdonságokat. Fényváryt
például gyenge jellemű, gyáva embernek rajzolja. Abban a
pillanatban mutatja be, amikor Fényváry leszáll a kocsijáról
és gyalog megy az országúton, pizokban és sárban, mert a
lovak el akarták ragadni a kocsit, s ő »inkább gyalog jár, de
ijedelmek nélkül, inkább gyalog, de bátorságosan.« (*A fiatal
szív*.) Benedicta aranyszínű fürtjei elfeledtetik vele a »hom-
loknak férfias magasságát s lélektehetségeken áruló szög-
leteit...«

⁸ Szinnyei szerint »röltetetlen romantikus az ördögien sötétnek
rajzolt Solymosi...«

⁹ V. ö. Galamb Sándor: Gyulai Pál novellái. Irod. Közl. 1919.

¹⁰ Szinnyei: i. m. 203. l.

A pillanatnyi lelkiállapotot is külsővel jelzi. A vígasztalódó Zerednyey »másnap reggel világos mellényben jelent meg; harmadnapon a fekete frakkot kékszinű váltotta fel, negyednapon legmosolygóbb külsejű s legvirítóbb épségű férfiú állott a meglegedett Benedicta szemei előtt.« — Elmondja, hogy lepte meg Paulinet és Imreyt Solymosi, a férj. »Rám tekintett és Paulinera s az elmozdult asztalra. Sötét vér futotta el arcizmait.« Szinte érezzük Imrey izgatottságát, ahogyan az elbcszélés alatt újra mindent átél, két kötőszót is mond, mert gyorsan kapja a levegőt, s gyűlöletét fejezi ki még azzal is, hogy Solymosi arcizmait sötét vér futotta el. (*Egy nap Szliá-son.*)

Látható kedvteléssel a legrészletesebben beszámol Zerednyey öltözködésének apró, raffinált fogásairól.

»Vállain egy tág s gazdag szövétű carbonaro omlott pongyolán, s mintegy az idegen tudta nélkül kellemetes redőkben alá; nyakán fekete selyemkendő, szintén pongyolán, de erősen s szintén kellemesen kötve, gyalcsa fölötte finom, kezei különösen szépck; kalapja és keztyűje a legutolsó divatúak s finomságúak.«

Apró, jelentéktelennek látszó, de pompásan reális részleteket is felhasznál a jellemzéshez, — olykor pedig története levegőjét teremti meg velük. Benedicta estélyein »gazdagon öltözött inasok a legszebb ezüstön hordák félóránként a frissítőket körül, mi a tehetős polgárnők hiúságát nem kissé kecségteté.« (*A szerelemmel nem jó játszani.*) Julcsa elődje, »az öreg Borcsa ezelőtt hét esztendővel mult ki gyomormegterhelés és rájött meghülés következtében.« (*A boldog szerető.*)

Gyakran hangulatot kelt egy-egy látszólag ártatlan s általánosságban elejtett megjegyzéssel. Elmélkedik pl. a farsangról, annak elmúlásáról, majd azt mondja: »hajdanta a gyönyörűséges Ninon a legelső vékony redőcskét pillantva meg homlokán sírva fakadt.« Mindezzel Benedicta lelkiállapotát sejteti meg, aki elmúlt tizenhét éves, ismét végigtáncolt egy farsangot, s szívesen venné, ha már talált volna magához méltó párt.

Feltárja pár tömör mondatban szereplői múltját, hogy jellemük mai stádiumát érthetővé tegye, (Szálnoky, Zerednyey, Angelika anyja, Szerényi).

Környezetfestése csupa intimitás, csupa élet, — a maga korában új és modern is, — bár milieu-rajzaiban nem olyan részletező, mint amilyen nagy gonddal a szereplők külsejét írja le. A tájkép, a kert, a lakások meghitt, közvetlen bája nála mindig csak háttérrel alkot, akárcsak a biedermeier képeken. Ez a háttér is eszköz az alakok friss színeinek kiemeléséhez, jellemzésük elmélyítéséhez. (Pl. a két Orbay-ház közti különbség; Angelikáék szegényes, de tiszta lakása). Hangulatot ad a cselekménynek. (A rózsakert a *Nőkeresésben*; a városli-

get és tarka látogató serege *A szerelemmel nem jó játszani* c. novellában.)

Alakjainak elgondolásában merész. Romfy, Benedicta, Zerednyey Arthur érdekes és eddig szokatlan lelki összetételek. E téren még Vörösmarty is elmarad mögötte.¹¹

Csatónak két leggondosabban, legaprólékosabban, leghibátlanabban rajzolt alakja Benedicta és Zerednyey. Benedicta sem bájosabb, mint pl. Pauline, Olympia, Angelika, vagy Betti, de mindezek festésénél gondosabban elmélyült Csató, mikor ezt a nemesen gondolkozó, becsületes, okos és erényes, férfiasan önálló, fejlethetetlenül rokonszenves figuráját, teremtő fantáziájának legszébb alkotását létrehozta.

Méltó hozzá Zerednyey lélekrajza is, a fejlődő szerelem bemutatása. Zerednyey eleinte ügyesen színészkedik, fokozatos derülést színlel, ébredő szerelmet mutat, majd újra búskomor lesz, távozni akar, s kicsikarja Benedictából a vallomást. Olyan finoman írja le mindezt Csató, hogy mindig érezzük, mikor színlel Zerednyey, mikor ébred fel benne titokban a valódi szerelem.

Leányalakjai általában egyformák s elmosódottabbak. A férfiak lélekrajzolására vetett nagyobb súlyt. Olympia »aethetzi, vonzó« bájosan finom lányalak; őszinte, tiszta lélek. Elevenség, élet van benne. Jókedvében »fut, nevet, kacag, játszik, beszél, mindent lelkesen, mindent szertelenül.« (*A fiatal szív*). Hasonló hozzá a többi is.

A pirospozsgás, temperamentumos, okos Julcsánál már érdekesebb a számító, öregedő fiskális vékony kis figurája. A *Nőkeresés* agglagényének kevéssé sem rokonszenves alakjában ügyesen rajzolja az elkényeztetett, tapasztalatlan, meglehetősen üres és önhitt embert, aki sohasem veszi észre, hogy a természetes, életrevaló leányok nem az ő vagyonaiba, rangjába, szép ruháiba, gyémántos tűjébe, hintójába szerelmesek, hanem mindig más férfi áll közelebb szívékhöz, csinosabb, közvetlenebb, vidámabb.

Finoman, mély gonddal, élményszerű körülményességgel festi Szerényi szerelmének ébredését, megerősödését, lelki küzdelmét, kétségbeesését; Szinnyeit és Beóthyt egyenesen arra a sejtésre indítja, hogy Csató talán a maga nevelőkorabeli szerelmét írta itt meg.

Jellemrajzai közül magasan kiemelkedik egy epizódaiaknak, Angelikáék szobaurának, a tüdőbeteg, szőke jurátusnak pár sorban megelevenített alakja. Finom gyöngyszem ez a féloldal Csató írásainak kincsei között. Állítólag Csató maga is tüdőbajban szenvedett, s kellett, hogy ismerje a megnyugvást talált, fiatal tuberkulotikusok szerény, gyöngéd lemondását az életről.

¹¹ V. ö. Galamb: Vörösmarty novellái. Irod. Közl. 1915. 187. l.

A jurátus favolaszaga »gyöngye ezüst hanggal, mint megannyi hattyúdál, lélekből jöve s lélekrehatólag szállt ki kobléből.« »Közel lévén az elköltözéshez, e vidám és lelkes ifjú nem akart soha senkinek terhére lenni, s önáldozattal is anyyi örömet szerezni mindenkinek, mennyit még szerezhetett.«

Solymosi Csatónak egyetlen lelkibeteg alakja. Többször alkotott furcsa, különc, szerencsétlen figurákat, de ilyen beteggel csak első novellájában próbálkozott. (*Egy nap Szliacsón.*)

Megkapó *A phantastában* az alispán életszerúsége. Az előbb fényűző, pazarló gentryt az anyagi züllés oktalan dőzsölésbe hajtja, majd a teljes katasztrófa megtöri. Vergődéseinek leírása Szinyei szerint Balzacrá emlékeztet.¹²

Alakjait egy-két határozott vonással rajzolja, kerül mindent, ami a cselekménnyel nincs kapcsolatban. Többször szerepeltet típusokat, de ezeket, mint ilyeneket, elsőrangúan és hibátlanul jellemzi. *A phantastában* például az elkényeztetett, gógós lány, a puha szívű anya, az uzorás zsidó, a vasszorgalmú, eszes fiatalember, az anyagi katasztrófa miatt visszalépő ulánus ezredes, egytől-egyig nagyszerűen teremtett alakok.

Főszereplőit erősen egyéníti, epizódalakjaira kevesebb gondot fordít. Egyes mellékszereplői, pl. az anyák mindenütt egyformán szelídek, igénytelenek, — típusok. Ugyanilyenek két színdarabjában is. Kivétel ebben legjobb novellája *A szerelemmel nem jó játszani*, melyben a Zerednyeynél rosszabbnak rajzolt, szívós, síma, élelmes Szálnoky alakját, aki minden betegének csak *édes orvosságot* rendel, valamint a Benedicta cstélyén összegyűlt rokonok feszes, vagyonos polgári társaságát elsőrangúan jellemezte.

Csató novelláiban mindig kevés főszemélyt szerepeltet, kerüli a fölösleges szereplők okozta túltömöttséget éppúgy, mint a szükségtelen epizódokat.

Novelláit szerette több apró részre bontani. Ezenkívül két olyan keretes novellát is írt, melyet három, lazán összefüggő részre osztott fel. (*A három pohár, Nőkeresés.*) Az utóbbi három részét egy főszál fűzi össze: az agglegény személye. A bevezető és befejező beszélgetés igen megelékníti az egyébként néhol az érzelműségtől nem ment történetet, és szerves egységet alkot magával a cselekménnyel.

Szinyei szerint Csató első volt nálunk, aki tartalmi mélységet formai művészettel párosított. »Ha tovább él, talán más irányba tereli a francia romantika ópiumától elbóduló íróinkat.«¹³

¹² Szinyei: Regény- és novellairodalmunk a szabadságharcig. I. 126. l.

¹³ Szinyei: i. m. I. 127. l.

Az első, ami novellái olvasásakor meglepi az embert és ami eddig ismeretlen jelenség volt a magyar irodalomban; a kezdetek könnyed közvetlensége. Első novelláját így kezdi:

»A szép özvegy megérkezett. Az egész fürdő suttogni, mozgani kezdett. Nevét csak tegnap, kevéssel megérkezte előtt tudhattam meg.«

Az érdeklődést azonnal felkeltette.

Szerette novelláit rögtön lélekrajzzal kezdeni, ami a legnehezebb. Első két és utolsó három novellájában egyaránt megpróbálkozik ezzel a fogással. Az *Egy nap Szliácson* említett könnyed, színes bevezető szavai után rögtön Imreyről ad mély, gondos lélekrajzot. *A phantastában* Kálmánnal ismerkedünk meg azonnal; a *Nőkeresésben* az aglegényt, *A szerelemmel nem jó játszani* c. novellában Benedictát, *A boldog szeretőben* Julcsát mutatja be. Benedictát a legmélyebben, Julcsát a legelenebben. Julcsa alakja újat hoz eleven, friss humorában, melyet eddig nélkülöztek Csató írásai.

Meséit érdekesen szövi és váratlan fordulatokkal szereti meglepni olvasóit. Galamb Sándor úgy találja, hogy meséinek fejlesztésében erőszakos és lélektanilag hihetetlen mozzanatokon viszi hőseit keresztül.¹⁴ Ha a meseszöveg nem is nyugodt, nem tökéletesen arányos, néhol kapkodó, szeszélyes, — nem lehet elvitatni azt a gondot, amellyel mindezt palástolni, s hőseinek minden lépését lélektanilag indokolni próbálja.

Meséit finom megfigyelések teszik gazdaggá és érdekessé. Például vonzó képet ad az akkor igen divatos fürdőhelyről, Szliácsról, a dunai átkelésről a jégtáblák között, a tavasziasan üde pesti városerdőről. (*Egy nap Szliácson.*)

Jó mesemondó készség, reális részletek, jellemző párbeszédok színesítik novelláit. Remek az alispán és a zsidó tárgyalása, Herznek az alispáni hintóval történt kalandja. (*A phantasta.*)

Ha a novellakezdekések természetes könnyedségét és az események érdekes bonyolítását tekintjük, kétszeresen meglep az az ügyetlenség, amellyel befejezéseit elnagyolja. Csató nem ura a szerkesztésnek. Elkezd egy történetet; frissen, elevenen felépíti a szilárd alapot, de mintha az első emelet építése után kifogyna az anyagból, vagy nem lenne több türelme hozzá, épületére hirtelen rak tetőt, — olykor szinte a pádlásról is megfélekedzik. Hiányoljuk *A phantastában* Nina átalakulásának gondosabb rajzát; *A három pohár* befejezésével örökre adós maradt; erőltetett *A fiatal szív*, elsielt *A szerelemmel nem jó játszani* befejezése, de legkülönösebb a *Nőkeresés* első és harmadik részének furcsa vége. Mintha Angelikáék azért szöknének ki olyan bántó hirtelenséggel az aglegény életéből, hogy neki alkalmat nyújtsanak még két nőben csalódnai. A

¹⁴ Galamb: Vörösmarty novellái. Irod. Közl. 1915. 187. l.

három kis történet gyenge meséje nem vall különös fantáziára. Háromszor ismétli, hogy a hős szeret valakit, azt hiszi viszontszeretik, s végül kiderül, hogy csalódott. A vég mindig váratlanul, sőt erőszakosan következik be. Érthetetlen, hogy Angelika hogyan szeret bele egyszerre a medikusba, Eugénia pedig a kapitányba, miután az agglégény eljegyezte őket; csapodárságuk nincs előkészítve. A vívásban gyengébb agglégény és a kapitány párbajában csak a véletlenül múlik, hogy a rokonszenves, szép kapitánynak meg kell hallnia. O'Nelly kapitány tragikus halála sok őszinte könnyet csalhatott ki széplelkű olvasónéi szeméből, sírhantja azonban bennünk *Herceg Ferenc Miért halt meg Izaura?* című novellájának hangulatát idézi fel.

Csatót, ha elmondta amit mondani akart, a novella gyors, vagy arányos befejezése nem érdekelte többé.

Kisebb szerkesztési hiba, hogy nem tud a mese új mozzanataira könnyedén, észrevétlenül áttérni. Sokszor még fel is hívja erre az olvasó figyelmét. (*A fiatal sziv, A szerelemmel nem jó játszani, A boldog szerető.*)

A kirívó romantikus elemeket tudatosan keverte meséibe. »A mai romanticizmusnak egyik érdeme az, — írta 1838-ban —, hogy poetai feldolgozásra igen alkalmas és dús s már magokban is bizonyos *hatással* bíró anyagokat teremt, vagy vesz fel«...¹⁵

Olykor nem közvetlenül kezd bele történeteibe. Legsikerültebb novelláját (*A szerelemmel nem jó játszani*) egy képpel kezdi: »Benedicta, a város leggazdagabb leánya, ablakánál ült és hímzett.« Míg Benedicta hímez, őleírja szobáját, élettörténetét; találgatja gondolatait, bölcselekszik, közbeszó moralizáló részeket, cseveg, társalog, szerét ejti, hogy szinte símogatva a fiatal leányt, leírja szépségét a hajától a sarkáig, s így kilenc oldalon keresztül áll a cselekmény, sőt még akkor is három pontot tesz; mintegy jelzi, hogy lenne még nagyon sok mondánivalója. A tizedik oldalon végre történik valami. Betoppan Zerednyey, leül s kezdődik minden előlről. Részletekbe menően megismerkedünk vele, éppúgy, mint Benedictával.

Minden apróság jelentőséget nyer leírásaiban, látható kedvteléssel vesz tudomást a legcsekélyebb, de a biedermeier ember számára kedves dolgokról, s hangulatos leírásukkal késlelteti a cselekményt, amit érdekesen, de gyakori megszakításokkal szó tovább.

A gyér cselekményt elmélkedésekkel, sűrű kitérésekkel bővíti, — egy pillanatra sem hagyja elfelejteni, hogy ő az író is jelen van. Csevegő előadását érzékelteti elbeszélései könnyedségével. Könnyedségét minden bírálója kiemelte s »franciásnak« mondta. Csató a jó társalgó könnyedségével

¹⁵ Hírnök. 1838. 29. sz.

mondja meséit, nem bír nehézkessé, ügyetlenné válni és sohasem hosszadalmas. Személyes jelenléte közvetlenebbé és élvezetesebbé teszi olvasását.

Csató a magyar széppróza nyelvét jelentősen előre vitte.

Nyelvének értékét ismerte maga is. A *Magyar Kurír* szerkesztéséért történt pályázatában hivatkozott is tollának magyaros stílusára, amellyel legnagyobb sikereit aratta.

»Az ő kezében elveszti a nyelv minden feszességét, göröngyeit, egyszínűségét és sima, hajlékony, változatos és gazdag leszen.«

— írta róla *Schedel* 1838-ban.¹⁶ *Badics* szerint¹⁷

»Csató legnagyobb dicsősége, hogy az első magyar könyved stilisztá. Kitűnő nyelvéreke folytán választékos tud lenni s mégis természetes, szingazdag és mégis egyszerű. Mint *Vörösmarty* megalkotta a költői, *Kölcsey* a szónoki nyelvet, úgy fűződik Csatóhoz a széppróza nyelvének megalkotása.«

Nyelvének közvetlen bája, előadásának könnyedsége s fordulatossága miatt novellái mintákul tekinthették.

»*Kisfaludy* Károly, *Fáy* András híven rajzolták a magyar életet tárgyban, érzésben, de még nem voltak olyan előadók, mint Csató, aki az előadás élénkségét, a nyelv szabatos könnyűségét adta meg.«

— mondja ugyanott *Badics*.

Nyelvéről a legnagyobb elismeréssel szólt *Beöthy*:¹⁸

»Nyelvében semmi affectatio, semmi erőltetés, semmi, ami a természetes szólással ellenkeznek. S mégis mennyire megnevesített, mennyire átfinomított magyar beszéd ez! Oly numerosus folyás s a kifejezéseknek oly gazdagsága, oly elegáns könnyűség s mégis oly jellemző tartalmasság egyesül benne, aminő ily mértékben nála találkozik először prózánkban. Mindenesetre bizonyos, hogy nemcsak mintái (a francia írók) voltak jelesek, hanem nyelvéreke is kitűnő. A stílistának egyik legnehezebb feladatát oldotta meg, midőn a könnyűséget és szabatoságot, e kettős francia erényt, oly kiváló összhangba tudta egyesíteni. Hajlamánál fogva, mely a nyelvben is mindig az elegáns, a csinos felé vonta. természetesen nyelvújító; de nyelvéreke oly megvesztegetetlen és találékony, hogy neológijája dacára is egyike legmagyarosabb íróinknak. Nyelve valóban olyan, mint a velencei üveg: könnyű, átlátszó, zengő s színekbe játszik.«

Pompás, találó novellacímei, a hősei számára választott nevek is tanuskodnak az érzékről, mely benne a szavak értéke és hangulata iránt volt.

¹⁶ Figyelmező. 1838. 3. sz.

¹⁷ Fővárosi Lapok. 1882. 277. sz.

¹⁸ Beöthy: i. m. XLI. l.

G a l a m b Sándor »stilusszörnyetegeknek« találja Csató hosszú mondatait.¹⁹ Ez erős túlzás. Csátónak ugyanis kétféle mondata van. Ha cselekményt beszél el, vagy éppen párbeszédet szó a történetbe, mondatai rövidek, szabatosak, sokszor frappánsan egyszerűek. Ha azonban éppen áll a novellá, s belemerül valaminek a leírásába, sok-sok mellérendelt mondatot sorakoztat fel, mintha vitrinbe rakna be kedvtelve különböző tárgyakat. Tárgyai között azonban rendet tart, egymás mellé teszi őket, — éppen ilyen áttekinthetőek olykor féloldalra is kiterjedő mondatai. Összehord, összezsúfol mindent, amit csak kedvesnek, vagy szükségesnek talál, de ez a túlzásfoltosság nem bántó, nem megrovandó.

Akad néhány németesség a stílusában. Ilyen pl. az *egy* névelő használatával való visszaélés. Bosszantó ez ilyen helyzetekben, mint pl. »Az *egy* izzó nyári délután volt.« (*Egy nap Szliácson.*) Használ néhány ma már bántó nyelvújítási szóösszetételt is, mint »bájkörzött, bájpaloták, bájcsarnok, boldogságkéj,« de ezek szinte elvesznek változatos, hajlékony magyaros stílusában.

Elfogulatlanság nélkül állíthatjuk, hogy Csató mind tárgyban, mind annak kifejezésében új, élénk színt hozott a magyar irodalomba. Művészete jelentős lépcsőfok a novella-irodalom fejlődésében.

Nem véletlen az a mély rokonszenv, amellyel a fiatal Kúthy Lajost fogadta Csató. »Némileg saját eszményeit találta fel Kúthy írásaiban, — mondja Beóthy — Kúthy felfogása az övében gyökerezik. Ugyanazt a szenvedélyt rajzolja, mellyel ő próbálkozott...«

Nem kétsége, hogy Kúthy Lajos, aki odaadó barátja volt első buzdítójának, tanult Csatótól. Fiatalkori novelláinak levegője, egészséges realizmusa, stílusának franciás, könnyed eleganciája nem lenne oly megkapó »a novellaírás első igazi magyar mesterének« — ahogyan ő Csatót nevezte, — hatása nélkül.²⁰ (*A színésznő, A szerelemföltő.*)

Az ellene megnyilvánult ellenszenv és novelláinak ismeretlensége általában meggátolta az írókat abban, hogy tanuljanak tőle. Galamb Sándor felvetette azt az ötletet²¹, hogy meg kellene vizsgálni Kemény Zsigmondra tett valószínű hatását. Feltehető, hogy gondos tanulmányozás után más írokra tett jótékony hatása is felfedezhető lenne.

¹⁹ Galamb. i. m. 187. l.

²⁰ V. ö. Szinnyei: i. m. I. 152—154. l.

²¹ Galamb. i. m. 187. l.

Vígjátékai.

(A „társalgó vígjáték” A magyar vaudeville kísérlete. Színpadai sorsa.)

Csató nevét ismertté és őt népszerűvé első vígjátéka tette, a *Fiatal házasok*, mely a magyar drámában új műfaj feltűnését jelenti. Beóthy »társalgó vígjátéknak,« Bayer »társalgási vígjátéknak« mondja ezt a műfajt; valójában a polgárság felső rétege számára készült társadalmi színmű.

Csató Pál a *Fiatal házasok*ban először vitte színpadra a budapesti magyar úriházat és a fejlődő fővárosi életet. Bayer nem veszi észre, hogy itt egy új életstílus ábrázolásáról van szó.¹ Csupán azt látja hogy hiányzanak a darabból a régi magyar vígjáték elhasznált alakjai, »a tajtékpipás nagybácsi, a nyugalmazott kapitány és konfidenskedő huszárja, a hetvenkedő mágnás, a vénlány-komika stb.«

Pedig Lengey, a hős, maga példázza a költekező nagyvárosi fiatallembert, aki paripákat tart, előkelő és kevésbé előkelő nőknek udvarol, egyszerre rendel őt frakkot, őt mellényt, két kaputot és egy köpenyeget. Róza a redoute bálozó leánya. A nagy szalonokban zajló társadalmi élet hangulatában beszél Harmos és Lengey. A mulatozó, túlságosan gondtalan pesti jurátusok közül való a három fiatal úr. A jómódú budapesti polgári ház berendezését, hangulatát, szokásait látjuk Fénypatakyéknál.

A darab mondanivalóját kifejezi eredeti címe: *Megházasodtam!* Nem is történik végeredményben az egész darabban más, mint hogy mindenki megtalálja a párját s boldogan mondhatja: megházasodtam!

A vígjáték külső eseménye nagyon kevés, de Csató mégis talál alkalmat, hogy kétszer-háromszor is megrézfálja a nézőket és elejtse a már-már bonyodalmat okozó fonalat egy nem is okvetlenül jobbért.

Nincs türelme végiggondolni egy történetet és tervet készíteni annak lebonyolításához.

A színmű hőse, Lengey, már másfél év óta udvarol Rózának, de a házasságra nem tudja magát elszánni. Barátja, Harmos ügyvéd egy idős, eladósodott báró leánykérő levelét hozza, — ez lázba ejti Lengeyt, letérdel a mama előtt és megkéri Róza kezét. A házasságellenes Harmos azzal fenyegetőzik, hogy Lengey »meggondolatlan« lépését megakadályozza. Ebből is kifejlődhetne a vígjáték, Csató azonban ezt a szálát gyorsan elejti. Lengeyt a báró párbajra hívja; ebből a motivumból csak epizód lesz. Lengey Esztergombalovagol diszpenzációért, s mire a néző felocsudna a gyors cselekmények hatása alól, ő már feleségül is vette Rózát. A második felvonásban az ifjú egy napos férj luresán érzi ma-

¹ Bayer: A magyar drámairodalom története. Bp. 1897. — II. 122. l.

gát. Nem lovagolhat ki, nem fogadhat el meghívásokat, lármas barátait elkergeti a háztól. Különös gondolatok ébrednek benne a házasságról. Mialatt felesége Gessner idilljéből olvas fel, csendesen elalszik. Megérkezik Róza nővére és kíváncsian szemlélteti alvó sógorát. Lengey felébred, a szemébe néz és lángot fog a szive. Paulina szemei szebbek, mint Rózáéi. — Csató most nem folytatja a feleség gyámkodása és a férj unalma föltyán keletkezett helyzet kifejtését, hanem újabb szálát vesz fel: a csapodár férj beleszeret Paulinába. Azonban ebből a szerlemből sem szó komolyabb bonyodalmat. Róza hamarosan észreveszi hányadán áll a férjével, »hosszabb pórázra« engedi, s a hatás be is következik. Lengey szeplőt vesz észre Paulinán, s újból felesége szépségének hódol. Harmos megszédül Paulina varázsától s ő is a házasság igája alá hajtja nyakát.

Vörösmarty bántónak találta, hogy Lengey mindjárt házasságuk első napján únja meg a feleségét, kevésbé lenne ez zavaró, ha később történnék.² Hogy Csató a bírálat után sem változtatott ezen, arra enged következtetni, hogy szándékosan mutatja be Lengeyt éppen az első napon, nyilván a nagyobb komikai hatás kedvéért.

Péterfy Jenő szigorúan bírálta a *Fiatal házasságokat*, a darab 1882-i felújítása alkalmából.³ Szerinte Csató az első jelenetnél maga sem tudta, mi lesz a darabból. A vígjáték szerkezetére nézve tulajdonképen foltozás, két-három vígjáték végéből lehetne összevarrva, s az öltések is ugyancsak meglátászanak rajta. Az író maga a víg Húbele Balázs benyomását kelti, ki vígjátékát tüskön-bokron keresztül hajtja, úgy, hogy csak foszlányai maradnak meg.

Bayer József abban látta a legnagyobb szerkezetheli hibát, hogy az első felvonás nem expositiója a többi kettőnek.⁴ Az igazi vígjáték csak a második felvonásban kezdődik. A báró hatása Lengey elszánt lépésére szerinte csak akkor volna lényeges, ha a bárónak később is szerepe volna, — de őt sikertelen bemutatkozása után nem látjuk többé. Annak, hogy a két barát, Harmos és Lengey megfogadták egymásnak a nőtlenséget, csak akkor lenne vígjátéki jogosultsága, ha az ügyvédet éppen Lengey boldogsága gyógyítaná ki agglégényi ábrándjaiból.

A szerkesztés rovására megy az epizódok túltengése. Önmagukban remek kis jelenetek ezek, de a mesének nem nélkülözhetetlen részei. A biedermeier író nyilatkozik bennük, aki előtt fontosak az élet legjelentéktelenebb, leghétköznapibb

² Vörösmarty: Játékszíni krónika, 1837. aug. 27.

³ p.: Egy régi vígjáték. Egyetértés. 1882. 239. sz. U. az: Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Magy. Irod. Ritkaságok. IV. sorozat. 19 sz.

⁴ Bayer: i. m. II. 122. l.

megnyilatkozásai is, s színpadra hozza korának névtelen kis embereit is. Ilyen a versfaragó inas epizódja, aki a *Rajzolatokhoz*, *Honművészhez*, *Társalkodóhoz* beküldött verseiért és rejtett szavaiért csak dicséretet és tiszteletpéldányt kap, melyet Nettinek, Róza szobalányának kedveskedhet. Jancsi további sorsával nincs összefüggésbe hozva ez a jelenet, de a benne rejülő gúnyt a maga korában sokan megértették. — Két felvonásban is szerepel a varga és a szabó, valamint Lóvy, aki ékszereket hoz eladni a házasság hírére, s »rábachként« Lengey drága pisztolyait rakja zsebre. Csató bő epizódjaiban a közönség tetszését kereste. Ezért fenyegetteti meg Lóvyt Lengeyvel, hogy a megyéhez megy ellene panaszra. Lóvy ijedten protestál: »Nagyságos uram, ne a vármegyéhez, inkább a királyi táblához.« (B a d i c s rámutat,⁵ hogy ez volt az első hang, mely színműveinkben a politikai viszonyokra célzott, s melyet az akkori közönség mindig zajos tapsal üdvözölt.) — Szalmásy, a vidéki rokon epizódja igen mulatságos. G a a l *Pcieskei nótáriusával* szemben Csató a vidéki parlagiságot csúfolja benne. — Kevésbé sikerült a három fiatal úr epizódja. Felléptetésük természetellenes. — A vígjáték záradéka is epizód: Jancsi szintén feleségül veszi Nettit.

A vígjáték cselekménye látszólag három szálból is fűződik, ezek: Lengey kijózanítása, Róza észretéritése és Harmos felsülése.⁶ Teljesen szétesne a szerkezet, ha nem vonulna végig a darabon egy állandó motívum: Lengey szeszélyes, csapongó, néha bosszantóan hóbortos lengesége.

P é t e r f y szerint Csató akaratlanul is életideálját festette Lengeyben, ki csupa mulatságos hintálódzás a darab végéig. Erről természetesen nem lehet szó. Csató egyáltalában nem rajzolt Lengeyben rokonszenves embert, még olyant sem, akinek furcsaságait bohókás kedvessége miatt hajlandók lennénk megbocsátani. Lengey kapkodó, cél nélküli, dologtalan, a mai olvasónak már teljesen idegen fiatalember. Nem képes megbecsülni a biedermeier ideális életformáját, a családi boldogságot, de bűnhődik. Az okos Róza, — érezzük — menthetetlenül valódi papucsférjet fog belőle faragni.

Lengey mellett halvánv maradt a vígjáték többi alakja. Róza küismerhetetlen. Szerelmes, de a házasságról józanul gondolkozó leánva korának. Harmos még nagy rokonságot tart a Kisfaludv-fiskálisokkal. Jellemzése hiányos, amennyiben fejlődés nélkül szeret bele Paulinába ő, a megrögzött agglégény, szinte csak azért, hogy Lengey visszakiabálhassa neki egy tréfás, bár kissé erőltetett jelenetben az agglégényi axiómákat. Sajnálatosan keveset mutatja magát Paulina, akire hirtelen hódításai felhívnák a figyelmet.

⁵ Fővárosi Lapok, 1882. 196. sz.

⁶ Bayer: i. m. II. 125. l.

Sok helyzetkomikum teszi hatásossá és vidámmá a vígjátékot. Az első felvonásban a komikum szempontjából remekül kihasználja Lengy határozatlanságát, kapkodását. Ügyetlenkedései még az olvasót is megnevettetik, nem csodálhatjuk, hogy a nézőközönség is vidám tetszésnyilvánítással honorálta. Tréfás jelenetben vallja be szerelmét Harmos, és sok nevetésre ingerel Lóvy alakja is.

A vígjáték előadásai mindig sikert hoztak. Ennek könnyű magyarázatát abban találjuk, hogy a darab gyengéi éppen az előadás által válnak kevésbé észrevehetővé, — ami pedig új és jó benne, azt az előadás kidomborítja. Mi a jó benne? Pergő, könnyed, szellemes párbeszédei s a cselekmény tarka változatossága, gyors üteme, elevensége.

»Csató vígjátéka igazán víg, élénk; sebes, könnyű, elmés dialogusával s az élet meglepőleg való képeivel ajánlkozó,« — írja róla **Vörösmarty** már 1837-ben.⁷

»Dramai mélység és terv nem igen van benne; — mondja **Beöthy**,⁸ — de megvan az a ritka fűrgesség, mely a mozgást már naladásnak mutatja, s az a tarkaság, mely az élet képének tudja hitetni magát. Amit emberei tesznek, oly eredeti módon és élénken teszik; amit mondanak, annyi elmésséggel, ötlettel, kedvességgel mondják: hogy a magyar színpad szalonján ily vidám mosollyal eladdig senki sem jelent meg s azóta sem sokan.«

»Ami a darabban tetszik, — **Péterfy** szerint,⁹ — az a nagy verve, a gondolatok vicces találékony-sága, mely szerzőjét jellemzi. Felületesség és könnyelműség mellett — igazi temperamentum. S ez ritka tulajdonság még legújabb szín-íróinknál is.« »Ami Csatóban eredeti: a dialóg szappanbuborékszerű könnyedsége, ötleteinek rögtönszerű volta s az az ügyesség, mellyel gyorsan forduló elméjével annak tartalmatlanságát takarni tudja.« »A gyors cselekvés nagy ügyessége az írónak. Személyei oly elevenen mozognak a színpadon, hogy a reflexióval elkésünk.«

A *Fiatal házasok* kétségtelenül egy egész estén keresztül mulattatott és vonzotta a nézőket a színházba, ami az akkori publikumteremtő időkben igen nagy jelentőségű.

A *Fiatal házasokat* még a budai színházban kezdték játszani, a közönség őszinte tetszésnyilvánítása mellett. Ugyanolyan siker fogadta a Nemzeti Színházban, hol már a megnyitás utáni második estén adták s *Árpád ébredésével* együtt töltötte ki a műsort. 1837—1857 éppen huszonöt előadást ért meg.¹⁰ Majdnem minden évben felújították. A vidéki színpa-

⁷ Vörösmarty munkái. VI. 85. l.

⁸ I. m. XXVI. l.

⁹ Egyetértés. 1882. 239. sz.

¹⁰ Bayer: i. m. II. 455. l.

dokon is (pl. Győrött) több ízben játszották ez alatt az idő alatt.

Igen jó előadásban került ismét színpadra 1882-ben. Paulay ugyanis, az akkori igazgató, »akiben megvolt a régiség tisztelete, Berzsenyiig visszanyúlt ciklusaival. Sok híres darab mellett Csató *Fiatal házassait* is a sorozatba iktatta.«¹¹ A nézőtéren végig derű és jókedv uralkodott.

»Halmi Lengy szerepében önmagát multa felül, annyi elevenséggel játszott. Minden szavának, minden hóboritosságának hitelt kellett adni. P. Márkus Emilia, mint Róza, kiűnt izléses öltözékei és finoman árnyékolt játéka által. Elsősorba állítá különben könnyen elmosódó szerepét. Harmost Feleki adta.«¹²

A *Fiatal házások (Megházasodtam!)* eddig három kiadást ért. Először Nagy Ignác Színműtárában jelent meg 1841-ben. (II. kötet 19. füzet.) Majd a Kisfaludy Társaság adta ki 1883-ban, (Cs. P. munkáiban), végül Gyulai Pál Olcsó könyvtára hozta harmadszor 1902-ben. (1257. sz.)

Csató második, kevésbé sikerült vígjátéka a *Tolvaj*. A francia szellemes, könnyű vaudevillelet akarta vele meghonosítani a magyar színpadon. Dalos bohózatával fel akarta frissíteni a magyar vígjátékot. Próbálkozása azonban sikertelen maradt.

Meséjének megválasztásában sem volt már szerencsés. Játékában nincs igazi komikum. Ezt ő a helyzetek erőltetetten karrikatúrás beállításával akarta pótolni.¹³ Dalai szintelenek.

A *Figyelmező* mindezt szigorúan bírálta rögtön a megjelenés után:¹⁴

»Az élénk, elasticus francia vaudevillek nem szerencsés utánzása. A bonyolódásban s alakokban semmi újdonság; dialógja könnyűsége és símasága egyedüli érdeme. Ilyen példákkal, mint a *Tolvaj*, nem lehet az idegenszerű vaudevillelet nálunk meghonosítani.«

Kísérlete korai volt még, s az utat nem tudta megtörni. Kevés vigasztalás, hogy ezzel saját jóslatát váltotta be. 1833-ban ugyanis a *Társalkodóban* azt írta a vaudevillelet kapcsolatban, hogy:

»Magyar dalicák akkor lesznek, ha majd magyar fővárosi élet, játékszín, csinosb társalkodási nyelv, magyar nyilvánosság s hangzászat létezendnek. Addig minden próba e nemben jámbor igyekezet, de silány, szintelen s hatástalan marad.«

Az egyfelvonásos vígjáték az 1841-re kiadott *Emlényben* jelent meg.

¹¹ Rédey: A Nemzeti Színház története. I. 344. l.

¹² Péterfy dramaturgiai dolgozatai. 97. és 102. l.

¹³ Bayer: i. m. II. 127. l.

¹⁴ Figyelmező, 1840. 804.

Drámafordításai.

(Scribe, Deinhardstein, Victor Hugo, Dumas és Gaillardet fordítója.)

Csató élénk részt vett a drámabíráló-bizottság munkájában. Irt, javított, bírált és — fordított, lelkesedségből. Fizetést alig adott ezért a bizottság; drámafordításért felvonásonként 4—5 forintnál jobban fizetni akkor még nem tudtak.

Csató szorgalmasan dolgozott, könnyed, tetszetős fordításokkal segítve a játékszínt. Fordított darabjait aránylag sokszor és sikerrel adták a pesti, budai, debreceni, győri, nagyenyedi és valószínűleg még sok más vidéki színpadon.

Kéziratban levő fordításait a Széchenyi-könyvtár és a M. Tud. Akadémia könyvtára őrzi. Ezek a következők: francia szövegből fordította Scribe: *Örökké* és Hugo: *Angelo* című drámáit. Német szövegből Dumas és Gaillardet: *Neslei torony*, Deinhardstein: *Garrick Bristolban* című drámáit és egy *Ligeti kastély* című egyfelvonásos »drámai enyelgést«.

A játékszínre és a drámára vonatkozó határozott elveit bizonyítja az, hogy saját drámáira ezek közül csak azok hatottak, amelyek könnyűségüknél, valóságosságüknél, tetszetőségüknél fogva elképzeléseinek, ízlésének megfeleltek. Az *Angelo* és a *Neslei torony* bizarrságától ment maradt, ellentétben legtöbb kortársával, akiket mélyebben érintett a romantikának ez az iránya, (Vörösmarty, Kúthy, Tóth Lőrinc, Szigligeti és mások.) Lefordította a népszerű romantikusokat, hogy a magyar játékszín közönségének alkalma nyíljen ezekről is tudomást venni, egyébként azonban inkább egyetértett azzal az egykorú véleménnyel, mely elítélte a romantikát. Úgy látszik egyetértett *Az európai játékszín és a jelenkori dráma* című általa lefordított tanulmány felfogásával.¹ A tanulmány ismeretlen szerzője a romantikus játékszínt egyszerűen erkölestelennek tartja, azt fejtegetvén, hogy Victor Hugo és Dumas darabjaiban csak iszonyúságot, vérfertőzést és szörnyű bűnöket tár elénk, hogy a rettenet és a szánakozás pedig e darabokban nem a karakterek ügyes kifejtéséből, hanem a történetek szövedékéből ered.

Csatóhoz legközelebb időrendben első fordítása, Scribe: *Örökké* című kétfelvonásos vígjátéka² állott. Csupán egy T. I. által Budán 1835 febr. 23-án másolt példánya ismeretes előttünk, melynek az első lapján lévő bejegyzéséből tudjuk, hogy a fordítás »headatott a m. t. társasági játékszíni bizottság elnökének. Budán, december 16. 1834. Elfogadta az ülés Decem-

¹ Tudománytár. 1835. VI. 117—145. l. Angol író után francziából fordítva.

² Másolata a Széchenyi-könyvtárban. 1675/Qu. Hung.

ber 25. 854. Döbrentei Gábor.* Szabad fordítás. A neveket is magyarossá változtatta Csató. Annyira hazai környezetben játszik, hogy eredeti vígjátéknak gondolhatnánk, ha a második felvonásban a gót kastély nem éreztetné a francia származást. Hosszú párbeszédek jellemzik a darabot. (Az első felvonásban például szembeállítják a gazdag polgári kereskedő családot a gőgös nemességgel.)

Vámayné fia Ferdinánd a szegény fogadott leányt, Bezezy Amáliát szeretné elvenni és szökési tervvel foglalkozik. Anyja Mathilde-ot, a gazdag unokahúgot akarja menyül, de ismerve változékony fiát, látszólag beleegyezik annak Amáliával történendő házasságába. Egy falusi kastélyban, mindenkitől elzárva kényszeríti a fiatalokat, hogy az esküvőre várva pár hétig folyton csak együtt legyenek. A hatodik héten Ferdinánd már tűrhetetlenül unatkozik, Amália nemkevésbé, de ügyesen leplezi, s a »Rajzolatokat« olvassa. Innen kezdve érdekes és gyorsan perog a darab. Vámayné érettnak látva az időt, titokban a kastélyba hozatja Mathilde-ot, ahol Ferdinánd őt a függöny mögött meglátja és megszereti. Lemond Amáliáról, akit régi udvarlója gr. Mihályfi vesz feleségül.

Lehetetlen azonnal észre nem venni, mennyi hasonlatosságot mutat Ferdinánd és a *Fiatal házások* Lengeyje. Mindakettő ingatag lelkű, változékony fiatal ember, akik külső hatásra, hirtelen szinte fejst ugranak a házasságba. Kétségtelen, hogy nemcsak ez a szereplő, hanem a darab utolsó részeinek gyors cselekménye, fordulatossága, érdekes, szellemes párbeszédei mélyebb benyomást tettek Csatóra.

Debrecenben már 1836. febr. 25-én és április 22-én előadták az *Örökkét*, míg Pesten 1836 július 16-án adták először; 1840-ig ötször volt műsoron. A másolat utolsó lapján van egy bejegyzés, mely szerint a darab 1848 február 9-én Nagyenyeden Prielle Kornélia felléptével került színre.

Deinhardstein vígjátékának (*Garrick Bristolban*) fordítását csak abból az egy másolatból ismerjük, melyet a Széchenyi könyvtár őriz.³ Ez olyan rendetlen írással, hanyagul van másolva, s annyi bosszantó hiba és érthetetlen mondat van benne, hogy az az érzésünk, mintha a másoló nem értett volna magyarul. Magáról a fordításról érdemben nem is lehet véleményt alkotni. A másolat szerint semmi különös szépség sincs benne. Mégis okunk van hinni, hogy eredetileg ez is jó fordítás volt, mert többször és nagy sikerrel adták elő Pesten.

Eredetijét, a nálunk alig ismert bécsi vígjátékíró Ludwig Franz Deinhardstein hasonló című »Garrick in Bristol«-ját 1832-ben mutatták be a Hofburgtheaterben, azaz ugyanott,

³ Széchenyi-könyvtár. 1729/Qu. Hung.

ahol Deinhardstein többi színművét is játszották. Nincs rá adatunk, de nagyon valószínű, hogy Csató bécsi tartózkodása idején látott a színpadon Deinhardstein-darabokat és ott ismerkedett meg az író munkásságával. Deinhardstein összes színművei kiadásának előszavában fordítói között meg is említi a nevét.⁴

Bár Csató prózába írta át Deinhardstein verses vígjátékát, a fordítás általában ragaszkodik az eredeti szöveghez. Csupán az a változtatás, hogy Hild leányát Csatonál Jennynek, Deinhardsteinnél a rendelkezésünkre állott 1845-ös kiadás szerint Sara-nak hívják. Valószínűnek látszik, hogy Deinhardstein maga változtatta meg később ezt a nevet. Nálunk mindenesetre Jenny névvel játszotta Lendvayné a szerepet, amit bizonyít Vörösmartynak az a megrovása,⁵ hogy ne mondjon az egyik színész Dzsennit, a másik pedig Jennit, hanem ejtsék egyformán az idegen neveket.

A vígjáték cselekménye 1749-ben zajlik le Bristolban és a nagy angol színész, Garrick Dávid egy mulatságos kalandját hozza színpadra, a színészek fontos hivatását és a színészet igazi-művészet voltát dicsőítve.

Mivel a dráma a mai olvasó előtt aligha lehet ismeretes, érdemes röviden elmondani a tartalmát: Hild a gazdag bristol-i polgár magát műalkotónak képzelve, drámát ír, amelyet a fiatal költő Frondham neve alatt akar előadatni. Frondham szerelmes Hild leányába, Jennybe és mindent vállal. (Közben hálás és mulatságos szerep a szintén szerelmes unokaöccsé, Williamé.) Garrick megmenti Frondham nevét, összehozza a szerelmeseket, a kereskedő bizalmába kerülve előbb Johnson a kritikus és író maszkjában. Hild drámáját saját óriási sikerű fellépéssel menti meg.

Szellemes darab, de a színmű egész sikere s hitele a Garrickot játszó színész ügyességén fordul meg. Az ilyenmű játék, mondja Vörösmarty,⁶ ha nem is tartozik a legmagasb rendűek közé; de mindenesetre nagy színészi ügyességet, hajlékonyságot kíván, mely nélkül az egész szerep, sőt az egész színmű hihetlenné válik.

Garrick szerepét először Megyeri, majd Lendvay játszotta, »igen sok ügyességgel minden testalkat — s beszédváltoztatásban, — ami nem könnyű feladás s megfejtése nem középszerű érdem: mert a mellett, hogy magát a színésznek egészen meg kell tagadni, természetesnek is kell látszania.«⁷ Igazán jól csak Egressy Gábor alakította a szerepet. 1841.

⁴ Künstlerdramen von Ludwig Franz Deinhardstein. Leipzig. 1845. F. A. Brockhaus.

⁵ Játékszíni krónika. 1841. II. 9.

⁶ Vörösmarty: Játékszíni krónika. 1838. okt. 6.

⁷ Vörösmarty: u. o.

II. 9-én megállapítja Vörösmarty, hogy »igen kellemes esténk volt. — A kétszerepű Garrick Egressynek ma talán legjobban sikerült. Mint ál-Johnson hang és mozdulatok által oly saját, külön vált lényt állított elő, hogy Hild csalódásán éppen nem csodálkozhatánk.«

A *Ligeti kastély* című egyfelvonásos »drámai enyelgésben«⁸ a darab hatása szintén a főszereplő ügyességén fordul meg. Bravurszerep.

Nem történik benne más, minthogy egy özvegyasszony, akit rablók üldöznek, bemenekül a vélegénye erdei kastélyába, ahol csak Ferenc, az inas van otthon. Az inas, hogy az üldözőket távoltartsa, egymásután négy ember maszkjában jelenik meg és négyféle hangon kiabál, mintha népes lenne a kastély. Felváltva, mint kapitányt, olasz vándorszínészt, tót cselédet és mint inast látjuk.

Szerzőjét még az akkori emberek sem ismerték. »Ki szerzette, tudunkra nem adatott« — írja a *Honművész*. Ma is csupán azt tudjuk, hogy németből van fordítva és eredeti címe Wurzbach szerint »*Die Waldburg*« volt.⁹ Budán 1836 júniustól, Pesten 1838 februártól adták, Debrecenben pedig 1837 áprilisban került színre, ahol Megyeri »egyikét a művészibb szerepeinek alkotta benne.«¹⁰

A három vígjátékon kívül, mint említettük, fordított két szomorújátékot is.

Victor Hugo: *Angelo, Padua zsarnoka* című négyfelvonásos drámájának a fordítását 1835 december 26-án adta be a játékszíni bizottsághoz,¹¹ tehát egy évvel előbb fordította, mint br. Eötvös József.

Hugo ekkor hazánkban Eötvös szavai szerint,¹² »csak mint drámai költő ismeretes«, s mint ilyen, népszerű is. És valóban a budai magyar színházban 1835-től a Nemzeti Színház megnyitásáig, alig négy év alatt tizenhatszer szerepel a műsoron. (*Angelo, Borgia Lucretia*.) A pesti magyar színházban az *Angelo*-t 1837—1840 négyszer adják, mindannyiszor Csató, (s nem Eötvös) fordításában.¹³

Az *Angelo* nagy hatású dráma. A fordítás Vörösmarty szerint¹⁴ »olyan, milyet Csató kezéből várhatni: könnyű és síma.« Azonban együtt olvasva Csató és Eötvös fordítását,¹⁵ elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy az egyformán

⁸ A M. Tud. Akadémia kéziratárában.

⁹ Wurzbach: Biographisches Lexikon. Wien. 1858. — 49. l.

¹⁰ Honművész, 1837. 43. szám.

¹¹ A M. Tud. Akadémia kéziratárában.

¹² Eötvös: Hugo Victor mint drámai költő. 1837. Athenacum.

¹³ Bíró Lajos Pál: A Nemzeti Színház története, 1837—1841. Bp. 1931.

¹⁴ Vörösmarty: Játékszíni krónika. 1837. aug. 30.

¹⁵ A Széchenyi-könyvtárban. 2206/Qu. Hung.

tiszta nyelvérzék és pontos fordítás mellett is Eötvösé könnyedébb, magyarosabb, nagyobb műgonddal van készítve és ahol több szabadságot vesz magának, (pl. önözés helyett tegezést használ) ott a fordítás határozottan jobb, mint Csatóé.

Valószínűleg az előadás hibája volt a *Vörösmarty* kifogásolta sok »kegyed.« A kézirat szerint inkább a sok »nagyságod, nagysád« és más kifejezések teszik itt-ott, bár alig érezhetően, nehézkesé. A feszült drámaisághoz a fordítások nyelve még nem mindig tud alkalmazkodni. A *Vörösmarty*tól említett rövid, de fontos jelenet így hangzik az eredetiben, (miután Katalin a mérget megitta, roskadozva):

Catarina: ... j'ai aimé un homme, mais je suis pure!

Angelo: Je ne vous crois pas, madame.

La Tisbe: Je la crois, moi.

Ugyanez Csatónál:

Kat: ... én szeretek egy férfit, de azért tiszta vagyok.

Ang.: Nem hiszek kegyednek.

Thisbe: Én hiszek neki.

És Eötvösnél:

Cat: ... szerettem egy férfit, de tiszta vagyok.

Ang.: Nem hiszem, asszonyom.

Thisb: Én hiszek neki.¹⁶

Lendvay játszotta Rodolfot, Szentpétery Angelo-t, Fáncsy Homodei-t, Lendvayné Katalint jelesen és Thisbét a fiatal Laborfalvy Róza, »várakozáson felül jól.«¹⁷ Érdekes volt azonban *Vörösmarty*nak az az ismételten kifejezésre juttatott véleménye, hogy éppen fordítva, Lendvaynéét szeretné Thisbe és Laborfalvyt Katalin szerepében látni.

Több mint egy fél évvel az *Angelo* előtt fordította Csató Dumas és Gaillardet: a *Neslei torony* című ötfelvonásos szomorújátékát, Dunkel Tivadar német fordítása után. »Fordíttatóit a Magyar Tudós-Társaság játékszíni bizottsága által a budai magyar játékszín számára. Általadatott Martzius 29dikén 1855.«¹⁸

Nem nyomtatásra szánta, azt maga megmondia *Az európai játékszín és a jelenkori drámához* írt jegyzetében. Azt is megtudjuk tőle, hol találta a szöveget. Kéirata címlapján alul

¹⁶ Angelo mondata egyikük szövegében sem hibátlan. Helyes lenne: »Nem hiszek önnek, asszonyom.«

¹⁷ *Vörösmarty*: Játékszíni krónika. 1837. aug. 30.

¹⁸ Az eredeti fordítás Csató kézírásával a M. Tud. Akadémia kéziratárában. — Két másolata a Széchenyi-könyvtárban. Egy teljesebb 1753/Quo. Hung. és egy ennél újabb, valószínűleg színész számára másolt húzott szöveg 1758/Fol. Hung.

ezt jegyezte: »Az ezen darabhoz megkívánt öltözetek és egyéb szükségesek leírását meg kell tekinteni Both »Bühnenreper-toir«-ja V.-ik füzetében, mely a budai játékszínnek birtokában vagyon s *melyből ezen darab fordított.*«

A darab valóságos rémhistoria. Navarrai Margit francia királynő bűneit viszi színre. (1314.) Főszereplői a királynő, valamint egykori első kedvese, Buridán és kettejük ikrei: Daulnay Róbert és Sándor. A királynő minden éjjel megöletti egy-egy szeretőjét a Neslei toronyban és testüket a Szajnába vetteti. Így megfojtják emberei Sándort is, kiről nem tudja, hogy saját fia. Buridán, ki ugyanakkor odakerült, megmenekül. Félreértés folytán megölik később Róbertet is, akibe Margit szerelmes, Margit királynőt és Buridánt pedig a király, fogatja el.

A szomorújáték színpadra jutása érdekében egész harc folyt, mely hét év alatt kétszer kedvezőtlenül dőlt el. Az Akadémia tulajdonában levő kézirat első oldalán található bejegyzések alapján nyomon kísérhetjük. Ezek szerint:¹⁹ 1835. aug. 3.-én John Lajos m. kir. helytartótanácsi könyvvizsgáló a kitörölték elhagyásával adását engedélyezte. A Helytartó Tanács elé vitetvén az ügy, az 1836 febr. 3.-án megtiltotta. »Újra királyi Censurára küldetett December 28.-án, 1841. Fánecsy Lajos rendező által.« »Felsőbb megtiltás ellenében ezen szomorújáték előadása meg nem engedtetetik. Kelt Budán 4ik Januar 842. Szobovics.«

Szinyei szerint a darabot 1835 nov. 4.-én és 23.-án előadták volna, az előbb mondottak alapján azonban ez tévedésnek tetszik.

Csató ügylátszik restellte a dolgot, mert elhallgatta a darabral kapcsolatos húzavonát, s úgy nyilatkozott²⁰, hogy a magyar publicum is ismerhetné a szomorújátékot, ha a nevezett színésztársaság (budai) elég bő repertóriumában *mindeddig rákerülhetett volna a sor.*

A továbbiakban a már előbb lefolytatott szóbeli vitákra felel:

»Jó vagy nem jó volna-e a magyar nézőséget e nemmet is megismerkedtetni? az más kérdés, melyre minden ítélet-előzés nélkül szabad legyen itt a fordítónak odanyilatkoznia, hogy mi magyarok a színészi pályán olyannyira kiestünk minden nyomból, vagyis inkább oly kevéssé jöttünk még be akarmi nyomba, hogy egy vagy két bárminemű darabnak adatása nálunk még sem tetemesb hasznot, sem kárt nem szülhet.«

¹⁹ Először kibetűzte Jakab Elek: Könyv- és kéziratúraink s irodalomtörténetünk. Figyelő. VI. 118. l.

²⁰ Tudománytár. 1835. VI. 136. l.

Csató kéziratában a főbb szerepekre be van jegyezve a szereposztás. E szerint Róbert szerepe L e n d v a y r a, Sándoré E g r e s s y r e, Buridáné S z e n t p é t e r y r e, Orsinié M e g y e r i r e, Landryé T e l e p y r e jutna s Margit királynőt a Csató által többször emlegetett K á n t o r n é játszaná.²¹

²¹ A Kéky Lajos által szerkesztett Színészeti Lexikon szerint (Bp. 1930) ez Kántorné híresebb szerepei közé tartozik.

Bibliográfia.

Csató Pál munkái.

Csató Pál szépirodalmi munkái. (Az író arcképével és életrajzával.) Bp. 1883. A Kisfaludy Társaság kiadása.

ZSENGÉK ÉS VERSEK.

Mese.

Idill. — Kézirat. Széchenyi-könyvtár 725/Quart. Hung.

October IV.-én. I. Fercnc Ö. Cs. K. A. Felsője Nevenapján MDCCCXXIX.
Allgemeine Theaterzeitung und Originalblatt für Kunst, Literatur
und geselliges Leben. (Herausgeber und Redacteur: Adolf Bäuerle.)
Nr. 119. Wien, Sonnabend den 3. October 1829. S. 484.

Kis Babet. — 1836. Auróra.

Buziáshoz. (September végén 1834.) — 1836. Auróra.

Mari. (Román) 1838. Figyelmező. (Leveli közt.)

VERSFORDÍTÁSOK.

Béranger-dalok SzentSimoni álnéven:

A Téns Ur. (Le Sénateur.)

A világtalan anya. (La Mère Aveugle.)

Be' gyöngy leány. (Combien elle est jolie.)

Marsa. (Margot.)

A macska. (La chatte.)

De profundis. (De profundis a l'usage de deux ou trois maris.)

Koszorú. 1829. 123. 143. 157. 1.

Emlékkönyvbe. (Olaszból.) — 1836. Auróra.

NOVELLÁK.

Egy nap Szliácson. 1834. Auróra.

A phantasta. — 1835. Társalkodó.

A három pohár. — 1835. Rajzolatok.

Nőkeresés. (Egy agglégény irományaiból.) — 1837. Athenaeum. II.

A fiatal szív. — 1837. Hajnal.

A szerelemmel nem jó játszani. — 1838. Hajnal.

A boldog szerető. — 1840. Emlény.

VIGJÁTÉKOK.

Fiatal házások vagy más címen: Meghásasodtam! — 1841. Nagy Ignác Színműtára. II. 19. füzet. U. a. 1902. Olcsó könyvtár 1237. sz. Tolvaj. — 1841. Emlény.

DRAMAFORDÍTÁSOK.

Scribe: Örökké. — Beadott a m. t. társasági játékszíni bizottság elnökének. Budán, december 16. 1834. Elfogadta az ülés december 25. 1834. — Kézirat. Széchenyi-könyvtár 1675./Qu. Hung. A kézirat 1835 februárból való.

Deinhardstein: Garrick Bristolban. — Kézirat. Széchenyi-könyvtár. 1729./Qu. Hung.

A ligeti kastély. — Kézirat. A M. Tud. Akadémia kéziratárában 37. sz. Gaillardet és Dumas: A neszei vártorony vagy A bűn és büntetése. (Dunkel Tivadar német fordítása szerint.) — Fordítottatott a Magyar Tudós-Társaság játékszíni biztossága által a budai magyar játékszín számára. Altaladott Martzius 29dikén 1835. — Kézirat. A M. Tud. Akadémia kéziratára. 28. sz. — U. a. Széchenyi-könyvtár 1753/Qu. Hung. — U. a. és u. ott 1758./Fol. Hung.

Hugo: Angelo, Padua zsarnoka. — 1835. Kézirat. A M. Tud. Ak. kéziratára. 6. sz.

ERTEKEZÉSEK ÉS TANKÖNYVEK.

Az elementaris Oktatásnak nevelésbeli principiumjai. (G. J. Nevelő Urhoz Bécsben.) — Tud. Gyűjtemény. 1830. I.

Magyar és német beszélgetések a két nyelvet beszélni kezdők számára. A strassburgi ismeretes beszélgetések tizenötödik kiadása szerint alkalmazta Cs. P. — 1834. Pest. Kilian György.

C. P.: Der kleine Ungar, oder Sammlung der zum Sprechen nöthigsten Wörter und Redensarten, nebst leichten Gesprächen für das geschäftliche Leben, Ite után. — 1834. Pest.

A magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők. — 1834. Buda. Nyelvtudományi Pályamunkák. I.

Ertekezés a vaudevilleról. — 1833. Társalkodó.

FORDITOTT ERTEKEZÉSEK.

A z A t h e n a e u m b a n :

A nyelvek alakulása. (Eichoff: Parallele des langues de l'Europe et de l'Inde c. munkájából.) — 1837. I.

A nyelvek elosztása. (Eichoff id. munkájából.) — 1837. II. Konstantina. — 1837. I.

A T u d o m á n y t á r b a n :

Celebes. Rienzi utazásából. (A France littéraire 1833. I. kötetéből.)

Kélet és középkor. (Laborde után.) — 1834. IV.

Az európai játékszín s a jelenkori dráma. (Angol író után a Revue Univers. 1834. II.-ből.) — 1835. VI.

Egy pillanat a közgazdaság tudományára (France littéraire 1835.)

A francia szépliteratúra 1835-ben. (France littéraire után.) 1836. X.

- V-i.: Legnagyobb s leghíresebb könyvtárak a régi és újabb időkben. (Malten Neue Weltkunde-ja után.) — 1836. XII.
 V-i.: Jelen állapotja s általános áttekintése a török literaturának. (Ugyanonnan.) — 1836. XII.
 V-i.: Adatok az északamerikai egyesült státusok országismeretéhez. (Berghaus Annalisaiból.) — 1836. XII.

KISEBB CIKKEK.

- Politikai cikkek a Jelenkorban. 1832—1833. (Megjelölés nélkül.)
 Ismertetések a Közhasznú Esmeretek Tárában. (-t- megjelöléssel vagy teljes névvel.)
 Bírálatok a Kritikai Lapokban:
 Külföldi Játékszín. Kiadja a m. t. társaság. I, II, III, IX. kötet.
 Kritikai értekezések Stancsics Mihálytól. (C-1 jegy alatt.)
 A Rajzolatokban:
 Levél. Nagyvárad. 1834. okt. 25. 26. — 1835. 1—2. sz.
 Literatura. — 1835. 3. sz.
 Levél. Bécs. febr. 1. — Pozsony. febr. 6. — 1835.
 Néhány komoly szó a budai magyar játékszín ügyében M. úrhoz. — 1835.
 A Regélőben:
 Utijegyzetek. — 1835. II. 65. 66. 68. sz.
 A Hírnökben:
 Magyar hírlapok' heti szemléje. — 1838. 1839.
 A Századunkban:
 Színházi szokások. — 1838. 59. sz.
 Egy conversatio. — 1838. 85. sz.
 Pál temetése. — 1839. 3. sz.
 Bánfalvi: Visszatekintés az »Athenaeum miatti zajgásokra.« — 1839. 4—5. sz.
 Bérmentett lamentoso bérmentetlen levelek fölött. — 1839. 7. sz.
 Farsang és még valami. — 1839. 17. sz.
 Művészet. — 1839. 47. sz.
 Tudományfy: Az Athenaeum és a tudományok. 1839. 70. sz.

KISEBB CIKKFORDÍTÁSOK.

- Az Athenaeumban:
 Egy granátos dandár története. — 1837. I.
 A Társalkodóban:
 Marquise de Pompadour leveleiből. — 1835. 8. sz.
 A Századunkban:
 Indiai pantheon. Lamare-Picquot francia gyógyszerész gyűjteményéről. (Hiteles kútfők után.) — 1839. 7. sz.
 Le roi règne et ne gouverne pas. (Az Allgemeine Zeitung alapján fordított politikai cikk.) — 1839. 13. sz.
 Orléans Mária württembergi hercegné végnapjai. (A Journal des Debats alapján.) — 1839. 14. sz.
 A francia coalitio. — 1839. 17. sz.
 Az orosz trónörökös Nápolyban. (Allgemeine Zeitung.) — 1839. 17. sz.

A jogszerű sajtó hatásáról. (Vermischte Schriften von C. E. Jarcke, München, 1839.-ből.) — 1839. 18. sz.

Durham lord és a toryk. (Az Allgemeine Zeitung levelezője alapján.) 1839. 20. sz.

Guizot és a ministerium. (Allg. Zeitung.) — 1839. 20. sz.

Mit nyertetek a lázadással? Qu'avez vous gagné à la revolution? (A Gazette de France-ból.) — 1839. 25. sz.

Girardin. (Allg. Zeitung.) — 1839. 37. sz.

Cabrera. (Allg. Zeitung.) — 1839. 43. sz.

Oppositio-sajtó. (La Presse alapján.) — 1839. 45. sz.

Az éjszakamerikaiak Japánban. — 1839. 47. sz.

Auckland lord összejövetele Rundsit-Singhnel. (A Bombay-Gazette és Londoni hírlapok alapján.) — 1839. 18. sz.

A jogszerű szabadság. (C. E. Jarcke: Vermischte Schriften.) — 1839. 29. és 31. sz.

A rendszeren név nélkül megjelent cikkekre és cikkfordításokra utal egy, a Széchenyi-könyvtárban talált kézirat: Fol Hung/1336.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

A Századunkban:

1838: 68. 77. 82. 91. sz.

1839: 10. 11. 26. 55. 76. sz.

CSATÓ PAL ISMERT LEVELEI.

Horváth Istvánhoz: Pest: 1823. III. 22.
Bécs. 1830. XI. 12.

Fáy Andrásához: 1834. X. 3.

Feleségéhez (2 db.)

A Széchenyi-könyvtár Irodalmi Levelestárában.

Döbrentei Gáborhoz: Bécs. 1831. I. 26.

Pozsony. 1839. I. 15.

A M. Tud. Ak. kéziratárában. Lev. 4. r. 55.

Széchenyi István grófhhoz: Buda. 1835. I. 3.

Pesti Hírlap. 1880. 176. sz.

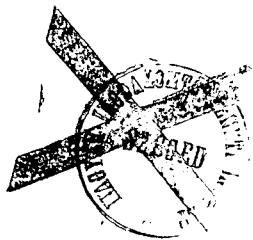
Vörösmarty Mihályhoz: Grác. 1827. VIII. 5.

Idézi Gyulai: Vörösmarty életrajza. — 110. l.

Vörösmarty Mihályhoz: Buda. 1830. VII. 20.

Nagyvárad. 1834. IX. 29.

Czapáry: Vörösmarty Emlékalbum. — 326. l.

Bajza Józsefhez:	Világos.	1834. V.	21.
	Pozsony.	1838. II.	29.
	Világos.	1834. V.	26.
	Világos.	1834. VI.	21.
	Buziás.	1834. VIII.	1.
	Világos.	1834. IX.	15.
	Nagyvárad.	1834. X.	11.
	Pusztaszántó.	1837. VII.	29.
	Pozsony.	1837. XII.	29.
	Pozsony.	1838. I.	8.
	Pozsony.	1838. II.	11.

Kiadta Bajza József a Figyelmezőben. 1838. 45. sz.

Ótoldy Ferenchez:	Pest.	1836. XII.	15.
	Pozsony.	1838. V.	30.

A M. Tud. Ak. kéziratára. Lev. 4r. 61-e.

Felhasznált forrásmunkák :

- Abafi, Lajos: A nemzeti színház levéltára. — Figyelő. XVII.
 — Szabó Dávid. — Figyelő. III.
- A zsoldos kritikusról. — Athenaeum, 1838. II. 437. l.
- Badics, Ferenc dr.: Fiatal házások. — Fővárosi Lapok 1882. 196. sz.
 — Csató Pál szépirodalmi munkáinak ismertetése. Fővárosi Lapok.
 1882. 277. sz.
- Bajza, József dr.: Bajza egy ismeretlen levele Csatóhoz. Irodalomtörté-
 neti Közlemények. 1909. (Eredeti je a Széchenyi-könyvtár Irodalmi
 Levelestárában.)
- Baló, József: Bajza József dramaturgiai munkálkodása. — Egyetemes
 Philológiai Közöny. 1891. 841, 951. l.
- Badics, Ferenc dr.: Fiatal házások. — Fővárosi Lapok 1882. 196. sz.
- Bayer, József: A magyar drámairodalom története. — Bp. 1897. A M. Tud.
 Akadémia kiadása. — II. kötet.
 — Győr színészete. — Egyet. Phil. Közl. 1891. — 201. l.
 — Vázlatok a magyar művészet multjából. (Loyalitás és művészet.)
 — Irod. Közl. 1916.
- Beóthy, Zsolt: Csató élete. — Bp. 1883. A Kisfaludy Társaság kiadása.
- Biró, Lajos Pál: A Nemzeti Színház története 1837—1841. — Bp. 1931.
- Csató Krisztina levele Csató Pálhoz. Széchenyi-könyvtár. Irodalmi Le-
 velestár.
- Csató Pál irodalmi működésére vonatkozó levelek. Széchenyi-könyvtár.
 Fol. Hung./1336.
- D. S. V. Annanap Fűreden. 1846. Közli Kajna Gábor. — Honderű. 1847.
 II. 7. sz. 132. l.
- Daniclik: Magyar írók. — Pest. 1858. Gyurian.
- Deinhardstein. Künstlerdramen von Ludwig Franz ~. Leipzig. 1845. F.
 A. Brockhaus.
- Elemír: Mese. — Ath. 1839. II. 796.
- Eötvös, József dr.: A francia drámai literatura és Victor Hugo. — Ath.
 1835. U. a. Összes munkái. XII. 1902. 222. l.
 — Hugo Victor mint drámai költő. — Ath. 1837. — U. a. Összes mun-
 kái. XII. 1902. 227. l.
- Erdélyi János levele Szemere Miklóshoz. — Irod. Közl. 1905.
- Farkas, Gyula: A »Fiatal Magyarország« kora. — Bp. 1932.
- Ferenczy, József: A magyar hírlapirodalom története 1780—1867. Bp. 1887.
 — Garay János levelezéséből. — Figyelő. XIII. 360.-l.
 — Tompa Mihály levelei Szemere Miklóshoz. — Figyelő. XII. 99. l.

- Figyelmező, az egyetemes literatura körében. Pest. 1837—1840.
- Földváry, Erzsébet: A magyar Béranger-kultusz. — Pécs. 1936.
- Frankenburg, Adolf: Emlékiratok. — Pest. 1868.
- Fürst, Aladár: Gessner Salamon hazánkban. — Irod. Közl. 1900.
- Galamb, Sándor: Gyulai Pál novellái. — Irod. Közl. 1919—1923.
— Vörösmarty novellái. — Irod. Közl. 1915.
- Gárdonyi, Klára: Biedermeier a magyar költészetben. — Bp. 1936.
- Guzmics Izidor apát naplója. — Irod. Közl. 1903.
- Gyulai, Pál: Vörösmarty életrajza. — Bp. 1890. (3. kiadás.)
- Hírnök. Politicai Lap. — Pozsony. 1838—1840.
- Horváth, Edith: A biedermeier életkép a német és a magyar irodalomban. — Bp. 1936.
- Horváth, János: Kisfaludy Károly évtizede. — Bp. 1936.
- Ílugo, Victor: Angelo. Br. Eötvös József fordításában. — Kézirat. Széchenyi-könyvtár. 2206/Qu. Hung.
- Jakab, Elek: A bécsi titkos rendőrség befolyása Magyarország belügyeire. — Hazánk. 1885. III. kötet.
— Könyv és kéziratáraink s irodalomtörténetünk. — Figyelő. VI. Jelenkor, politikai tekintetben a két haza s külföldi hírleveleiből szerkeszteti és kiadja Helmeczy Mihály. Pest. 1832—1834.
- Jósika, Miklós: Emlékirat. — Pest. 1865. IV. kötet.
- Karl levele Csató Pálhoz. — Széchenyi-könyvtár Irodalmi Levelestára.
- Kazinczy, Gábor: Literatúrai vázlatok. — Társalkodó. 1838.
- Kempelen, Béla: Magyar nemes családok. — Bp. 1912.
- A Kisfaludy Társaság évdapjai. — Buda. MDCCCXXXVI—XL.
- Kovács, Pál dr.: Levél. — Századunk. 1839. 99. sz.
- Lamberg, Ferenc gróf: Még egy Terra Incognita. — Pozsony. 1841.
- A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VI. 1840—1842. — Buda. 1845.
- Müller, Lipót: Francia politikai eszmék a reformkor irodalmában. — Egyet. Phil. Közl. 1923.
- Művész: Jutalom. — Ath. 1839. II. 143.
— Mobile perpetuum. — Ath. 1839. II. 768.
- Nagy, J. győri ~ Iván: Csató és Gelle és ezekkel rokon vérségű nemzetségek származási táblái. Széchenyi-könyvtár. 1320/Fol. Hung.
— Magyarország Családai. — Pest. 1858.
— U. a. Pótkötet.
- ő.: »Beüthy Zsolt: Csató Pál élete.« — Bp. Hírlap. 1883. 44. sz.
- p.—: Egy régi vigjáték. — Egyetértés. 1882. 239. sz. — U. a. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. — Magy. Irod. Ritkaságok. IV. sorozat. 19.— 97. l.
- Pesti Hírlap. 1880. 176. l.
- Pfeifer, János: Bajza esztetikai dolgozatai. — Irod. Közl. 1900. évf.
- Pitroff, Pál: Bajza József levelei Kovács Pálhoz. — Irod. Közl. 1914.
— Vörösmarty két levele Kovács Pálhoz. — Irod. Közl. 1916. évf.
- Pukánszky Kádár Jolán: A drámaíró bizottság. — Irod. Közl. 49. évf.
— Magyar írók levelei a Nemzeti Színház levéltárában. Irod. Közl. 48. évf.

- Nemzeti Színházunk és a közvélemény a XIX. században. Bp. Szemle. 1937.
- Rédey, Tivadar: A Nemzeti Színház története. Bp. 1937. — I. kötet.
- Schedel Ferenc dr. levele Guzmics Izidorhoz. — Irod. Közl. 1900.
- Sik, Sándor: Az irodalomtudomány alapfogalmai. — Egyetemi előadásiról készített jegyzet.
- Sik, Sándor: Petőfi kora. — Egyetemi előadás.
- Skala, István: Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus. — Bp. 1932.
- Staud, Géza: Magyar színészeti bibliográfia. — Bp. 1938.
- Századunk, politikai, tudományos és művészeti folyóirat. Társul a Hírnökhöz. — Pozsony.
- Széchenyi István gróf levelei. I. II. III. — Bp. 1890.
- Székfű, Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. — Bp.
- Szemerai Szemere Pál Munkái. III. Válogatott levelek. 1809—1859. Bp. — 1890.
- Szent István Akadémia Értesítője. 1924. II. 8.
- Szinnyei, Ferenc dr.: Nagy Ignác. — Irod. Közl. 1902.
- Novellairodalmunk Jósikáig. — Irod. Közl. 1911.
- Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. — Bp. 1925.
- Szücsi, József: Bajza József. — Bp. 1914.
- t: Csató Pál szépirodalmi munkáinak ismertetése. — Bp. Szemle. 1885. III.
- Teleki, József gróf: Szépliteraturai érdem lehet e cím m. academiái taggá megválasztásra? — Figyelmező. 1840. 24.
- Toldy Ferenc levele Csató Pálhoz. 1838. március — M. Tud. Ak. kéziratára. Lev. 4r. 149.
- Tudománytár. 1835. VII. 196, 197. 1.
- Vasárnapi Ujság. 1882. 41. sz.
- Vértesy, Jenő: A magyar romantikus dráma. — Bp. 1913.
- Vidéki: Bíráló az Egy. nap Szliácson c. novelláról. — Tud. Gyűjtemény. 1834. VIII.
- Viszota, Gyula: Censurai különösségek a 19. század második negyedében. (Adatok a M. Tud. Ak. és a XIX. sz. első felének történetéhez.) Bp. 1926.
- Vörösmarty Mihály Munkái. VI. Dramaturgiai Lapok. — Bp. 1904.
- Vörösmarty Emlékkönyve. Szerkesztette Czapáry László dr. — Székesfehérvár. 1900.
- Vutkovics, Sándor dr.: A kegyelet oltáránál. — Fővárosi Lapok. 1881. 276. sz. — U. a. Nyugatmagyarországi Híradó. 1890. 115. sz.
- Wurzbach, dr. Constant von —: Biographisches Lexikon. — Wien. 1858.
- Zolnai, Béla: Irodalom és biedermeier. Szeged. 1935.
- A magyar biedermeier. Bp. 1940.
- Zoltvány, Irén: Czuczor Gergely. (Cz. G. költői munkái.) Bp. 1903.

Névmutató.

Almássy Ignác gróf 8

Alszeghy Zsolt 8

Aranka György 52

Aristoteles 20

Árvay Gergely 19

Badies Ferenc 82, 86

Baksay Dániel 55

Bajza József 8, 15, 17, 19, 20, 21, 22,

25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 38, 39, 40,

41, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52,

55, 56, 57, 58, 59, 66

Baló József 5, 21, 26, 59

Balogh József 46

Balogh Pál 38, 42, 55

Balogh Sámuel 38

Balzac, Honoré 68, 79

Banabás Miklós 68

Batthyány Kristóf 10

Bayer József 5, 84, 85, 86, 87, 88

Báróczi Sándor 73

Bártfay László 32, 41

Bäuerle 12

Bellágh Antal 17

Beóthy Zsolt 5, 8, 10, 15, 16, 20, 26,

27, 32, 39, 48, 55, 59, 71, 78, 82,

83, 84

Beregszászi 14

Berzsenyi Dániel 88

Béranger 12, 66

Bíró Lajos Pál 92

Bohus János 17

Borsos József 68

Borsos Márton 34, 61

Both 94

Brassai Sámuel 34, 49, 55, 57

Briedl Fidelis József 24

Brisits Frigyes 8

Budai Ezsaiás 52

Bürger Gottfr. Aug. 73

Canova, Antonio 24

Chateaubriand, François-René 54

Chernod Ferenc 10

Cokeridge 51

Constant, Benjamin 68

Cooper, James Fenimore 51

Cousin, Victor 20

Czapáry 11, 43

Czuczor Gergely 9, 15, 23, 26, 28, 29,
32, 48

Csaplovics János 49

Császár Ferenc 19, 61

Danielik József 9, 27

Dayka Gábor 73

Doinhardstein, Ludwig 21, 89, 90, 91

Deresik János 27, 28

Deschamps, Emile 68

Dessowffy Aurél gróf 19, 29, 38

Deveria, Achille 68

Döbrentei Gábor 10, 12, 13, 19, 25, 39,
48, 53, 90

Dugonics Andrási 52, 73

Dumas, Alexandre père 24, 89, 93

Dunkel, Tivadar 93

Dupuy, Mimi 23

Egrassy Gábor 53, 91, 92, 95

Eichhoff, Gustav 14

Eötvös József báró 33, 92

Erdélyi János 34, 35

Farkas Gyula 5, 12, 59
Fábián Gábor 15, 18, 43
Fáncsy Lajos 93, 94
Fáy András 13, 16, 18, 19, 20, 26, 27,
32, 36, 44, 53, 74, 88
Fejér György 52
Fereny István 18
Fereny József 22, 26, 51
Fichte 20
Fogarasi János 14, 49, 55
Frankenburg Adolf 39, 40, 43, 45, 74
Fürst Aladár 63

Gaal József 53, 55, 68
Gaillardet 24, 89, 93
Galamb Sándor 5, 76, 78, 80, 83
Garay János 39, 41
Garrick Dávid 91
Gatterer 24
Gautier, Theophile 68
Gárdonyi Géza 74
Gáspár László 45
Gáthy János 19
Gebhart 56
Gegő Elek 49
Georch Illés 52
Gessner 63, 73
Goethe 13, 19, 73
Graser 13
Grün, Anastasius 69
Guzmics Izidor 21, 24, 26
Gvadányi József gróf 52, 73
Gyarmathi Sámuel 14
Gyöngyösi István 73
Gyulai Pál 5, 11, 59, 76, 88
Gyurikovics 58

Halm, Friedr. 69
Halmi Ferenc 88
Hazucha Ferenc 31, 35, 39, 42
Hegel 20
Holmeczy Mihály 22, 26, 32, 38
Herzeg Ferenc 81
Horváth Edith 52

Horváth Endre 56
Horváth István 10, 11, 12, 39, 52
Horváth János 28
Hugo, Victor 27, 54, 89, 92

Iffland, Aug. Wilh. 73

Jakab Elek 22, 94
Jakab István 15, 19, 35
John Lajos 94
Jósika Miklós báró 32, 55, 59, 76

Kalmár György 13, 14
Kant 20

Kazinczy Ferenc 39, 52, 54, 73
Kazinczy Gábor 32, 33, 36, 40, 41, 42
Kántorné Engelhardt Anna 42, 95
Kármán József 71

Komény Zsigmond báró 83

Kempelen Béla 7

Kéky Lajos 95

Kilián György 15, 16, 17

Kis János 19

Kisfaludy Károly 15, 16, 28, 38, 56,
68, 74, 82

Kiss Sándor 14

Kötzebue, Aug. Friedr. 73

Kovacsóczy Mihály 39, 45, 54

Kovács Pál 15, 22, 32, 35, 55, 56, 68

Kovács Pálné 57

Kovács Tamás 28

Kölcsey Ferenc 29, 35, 39, 41, 82

Krüger, Franz 68

Kulcsár Istvánné 54

Kunoss Endre 35, 39, 45, 46, 48, 49

Kuthy Lajos 31, 53, 54, 76, 83, 89

Laborfalvy Róza 42, 93

Lamberg Ferenc gróf 58

Lami, Eugène 68

Lenau 69

Lendvay Márton 91, 93, 95

Lendvayné Hivatal Anikó 93, 95

Levrault 16

Lidwel 11

- Luczenbacher János 55
 Lukács Lajos 74
- M**abillon, Jean 24
 Majláth János gróf 39
 Marivaux 76
 Markovics József 22
 Matics Imre 35, 58
 Márkus Emilia 88
 Mátray Gábor 19, 29
 Megyeri Károly 91, 92, 95
 Milde, C. J. 68
 Milon 23
 Mocsi Mihály 49
 Molière 19
 Montbel 13
 Munkácsy János 21, 24, 31, 39, 42, 43,
 45, 46, 60
 Musset, Alfred de 65, 68
 Müller Lipót 31
- N**agy Benedek 22
 Nagy Elek 59
 Nagy Ignác 88
 Nagy Iván 7
 Nagy János 13, 14
 Nagy Károly 55
 Nákó Sándor gróf 11, 13
 Németh József 9
 Nota 19
 Nyári Pál 43
- O**rosz József 16, 26, 28, 29, 30, 31, 33,
 40, 41, 42, 44, 46, 51, 58
 Orosz Károly 58
- P**ap Ignác 26
 Pálffy Fidél gróf 28
 Pethe 52
 Péczely József 32, 56
 Péterfy Jenő 5, 59, 85, 86, 87, 88
 Pisano 24
 Pitroff Pál 22, 56
 Polák Sándor 24
 Prandau báró 54
- Fray György 10
 Pukánszky Kádár Jolán 19, 31, 42
 Pulszky Ferenc 55
 Puskás László 10, 38
- R**édey Tivadar 88
 Révai Miklós 14
 Ronville, Guernon 13
 Rothkrepf Gábor I. Mátray
 Rousseau, Jean-Jacques 73
 Rudbeck 14
 Rummy Károly 38
- S**ajnovics János 14
 Saphir, Mór Gottlieb 36
 Sárosy Gyula 35
 Sárvári Ferenc 55
 Schedel Ferenc I. Toldy
 Schedius Lajos 48
 Schelling, Friedr. Wilh. 20
 Schiller 19, 20, 73
 Schodelné 57
 Schröder, Friedr. Ludwig 47
 Schwartzner Márton 9, 24
 Scribe, Eugène 21, 89
 Seidl 36
 Skala István 70,
 Southey, Robert 51
 Stancsics Mihály 20, 25, 39, 45
 Stendhal 68
 Strokay 56
 Sujánszky Antal 35,
 Svastics 52
 Szalay László 29, 38
 Szemere Bertalan 35
 Szemere Miklós 34, 35
 Szemere Pál 20, 29, 39, 41, 48, 54
 Szentmiklósy Alajos 39
 Szentpétery Zsigmond 93, 95
 Szenvey József 20
 Széchenyi István gróf 7, 15, 21, 22,
 26, 48, 53, 68, 69, 70
 Szigligeti Ede 89
 Szilasy 12, 13, 21
 Szinnyi Ferenc 5, 15, 59, 68, 76, 78.

79, 83, 94
Szimnay 10
Szontagh Gusztáv 32, 55
Szögyény László 22
Szücsi József 17, 20, 45, 59

Tasner Antal 22
Teleki József gróf 13, 48, 56
Telepy György 95
Tessedik Ferenc 19
Thaisz Endre 39
Thewrewk 26
Toldy Ferenc 5, 12, 15, 16, 17, 20, 25,
26, 27, 38, 39, 40, 41, 42, 47, 48, 49,
50, 51, 56, 58, 59, 76, 82
Tóth Lőrinc 44, 58, 89

Udvardy J. 39
Uhr Józsa 59

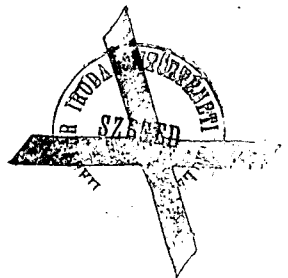
Vachott Sándor 35

Vajda Péter 68
Vásárhelyi Pál 55
Vértesy Jenő 59
Vigny, Alfred de 68
Vörösmarty Mihály 11, 15, 18, 19, 20,
25, 26, 38, 39, 41, 43, 44, 47, 48, 49,
56, 58, 59, 78, 80, 85, 87, 89, 91,
92, 93

Viszota Gyula 28, 48
Vutkovics Sándor 59

Wargha István 45
Wesselényi Miklós báró 48
Wieland, Christoph Martin 73
Wigand Ottó 17
Wordsworth, William 51
Wurzbach, Constant 8, 9, 92

Zay gróf 58
Zádor (Stettner) György 32, 41
Zlinszky János 17

YB C 6 112

A sorozatban megjelentek:

Értekezések a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből:

1. *Borbély Ferenc*: Gyulai mint aesthetikus. Kolozsvár, 1912.
2. *Heinrich Arnold*: Gismunda és Gisquardus széphistóriája. Kolozsvár. 1912.
3. *Jenáki Ferenc*: Kájoni énekes könyve és forrásai. Kolozsvár. 1914.
4. *Csipak Lajos*: Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. Kolozsvár 1912.
5. *Rajka László*: Heliodoros Aithiopikájának feldolgozásai a magyar irodalomban. Kolozsvár. 1917.
6. *Bálint Sándor*: Szilády Áron pályája. Szeged. 1926.
7. *Téglás Béla*: A történeti pasquillus a magyar irodalomban. Szeged. 1928.
8. *Juharos Ferenc*: A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged. 1933.
9. *Ifj. Erdélyi László*: Hugó Károly élete és művei. Szeged. 1933
10. *Tóth Emőke*: Voltaire Henriadeja és a magyar irodalom. Szeged. 1933.
11. *Tolnai Gábor*: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged. 1933.
12. *Demeter Alice*: Tóth Árpád költészete. Szeged. 1934.
13. *Kratochfill Baróti Dezső*: Dugonics András és a barokk regény. Szeged. 1934.
14. *Radnóti Miklós*: Kaffka Margit művészi fejlődése. Szeged. 1934.
15. *Ortutay Gyula*: Tömörkény István. Szeged 1934.
16. *Pethő Dezső*: Széchenyi képzelete. Szeged. 1938.
17. *Kelemen László*: Krúdy Gyula. Szeged. 1938.
18. *Szegvárdy-Csengery József*: Kosztolányi Dezső. Szeged. 1938.

Értekezések a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből:

1. (19.) *Schmidt Edith Erzsébet*: Csató Pál. Szeged. 1941.